

Сумський державний педагогічний університет імені А. С. Макаренка
Навчально-науковий інститут педагогіки і психології
Кафедра психології

Іоніна Анастасія Анатоліївна

**ОСОБЛИВОСТІ ЦІННІСНИХ ОРІЄНТАЦІЙ
ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ**

Спеціальність: 053 Психологія

Галузь знань: 05 Соціальні та поведінкові науки

Кваліфікаційна робота
на здобуття освітнього ступеню магістра

Науковий керівник

_____ С.О. Ніколаєнко ,

Кандидат психологічних наук, доцент,
Доцент кафедри психології

« ____ » _____ 2020 року

Виконавець

_____ А.А. Іоніна

« ____ » _____ 2020 року

Суми 2020

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ 1. ПРОБЛЕМА ЦІННІСНИХ ОРІЄНТАЦІЙ ОСОБИСТОСТІ ТА ЇЇ ДОСЛІДЖЕННЯ В ПСИХОЛОГІЇ.....	6
1.1. Поняття «ціннісна орієнтація» в контексті різних теоретичних підходів.....	6
1.2. Становлення професійної свідомості і місце ціннісних орієнтацій в процесі особистісного зростання.....	17
1.3. Особливості становлення ціннісних орієнтацій військовослужбовців.....	35
Висновки до першого розділу.....	41
РОЗДІЛ 2. ОСОБЛИВОСТІ ДІАГНОСТИКИ ЦІННІСНИХ ОРІЄНТАЦІЙ.....	44
2.1. Обґрунтування вибору методик дослідження ціннісних орієнтацій.....	44
2.2. Методика Ш. Шварца для вивчення ціннісних орієнтацій особистості.....	50
2.3. Методика «Соціальні еталони змінні» Т. Парсонса в адаптації Л. Почебут.....	58
Висновки до другого розділу.....	61
РОЗДІЛ 3. ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ СПЕЦИФІКИ ЦІННІСНИХ ОРІЄНТАЦІЙ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ З РІЗНИМИ СПОСОБАМИ ВЗАЄМОДІЇ.....	63
3.1. Дослідження специфіки ціннісних орієнтацій військовослужбовців.....	63
3.2. Аналіз домінуючих способів взаємодії військовослужбовців.....	74
3.3. Особливості ціннісних орієнтацій військовослужбовців з різними способами взаємодії.....	79
Висновки до третього розділу.....	85
ВИСНОВКИ І РЕКОМЕНДАЦІЇ.....	89
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	94
ДОДАТКИ.....	99
ДОДАТОК А.....	99
ДОДАТОК Б.....	108
ДОДАТОК В.....	111
ДОДАТОК Г.....	114

ВСТУП

При розгляданні ціннісних орієнтацій, можна сказати, що їх проблематика виникла на перехресті декількох наукових дисциплін: на рівні філософських та соціальних наук ці орієнтації співвідносяться з категоріями норм і цінностей, нормативними ціннісними системами та соціальними діями; на рівні конкретних соціологічних дисциплін - з категоріями мотивації та управління; в соціальній та загальній психології - з категоріями, які відображають механізм поведінки та регуляції людської діяльності.

Це все пояснює інтерес до даної проблеми вчених, які спеціалізуються в різних галузях гуманітарних наук. Дослідженням ціннісних орієнтацій (переважно молоді) займалися: в філософії - В.О. Василенко, Г. Смирнов, В.П. Тугарінов, Ю.О. Замошкін та ін., у соціології - А.І. Андрющенко, В.В. Водзинська, А.Г. Здравомислов, І.М. Попова, Т.Б. Любимова, В.Б. Ольшанський, А.О. Ручка, В.О. Ядов та ін., у психології, а точніше соціальній психології - М.І. Бобнєва, І.С. Кон, М.І. Непомняща, Ш.А. Надірашвілі та ін.

Але незважаючи на актуальність проблеми ціннісних орієнтацій розробка її далека від ідеальної. Це пов'язано як з теоретичною невизначеністю поняття «ціннісна орієнтація» і неоднозначним його розумінням різними вченими, так і насамперед з фактичною відсутністю адекватних дослідницьких методик.

Об'єкт дослідження: ціннісні орієнтації особистості.

Предмет дослідження: особливості ціннісних орієнтацій у військовослужбовців.

Мета дослідження: виявити взаємозв'язок ціннісних орієнтацій і різних способів міжособистісної взаємодії у військовослужбовців.

Гіпотеза дослідження: одним з основних факторів, який впливає на ієрархію та особливості функціонування ціннісних орієнтацій військовослужбовців, є домінуючі способи їх взаємодії з оточуючими людьми. При цьому специфіка ієрархії ціннісних орієнтацій військовослужбовців полягає у домінуванні в них цінностей соціальної залежності, які формуються

під впливом специфічних для військовослужбовців способів взаємодії з оточуючими людьми і соціальною дійсністю.

В процесі дослідження вирішувались **наступні завдання**.

1. Розкрити зміст поняття «ціннісна орієнтація» в контексті різних теоретичних підходів.
2. Обґрунтувати вибір методик дослідження ціннісних орієнтацій.
3. Проаналізувати специфіку ціннісних орієнтацій військовослужбовців.
4. Дослідити особливості взаємозв'язку ціннісних орієнтацій і різних способів міжособистісної взаємодії у військовослужбовців.

Методи дослідження. *Загальнонаукові методи* теоретичного рівня (аналіз, синтез, порівняння, систематизація, узагальнення науково-теоретичних та емпіричних даних). *Методи емпіричного дослідження* (тестування, опитування). Для розв'язання поставлених завдань використовувались такі методи опитувальник ціннісних орієнтацій Ш. Шварца в адаптації В. Карандашева і методика «Соціальні еталонні змінні» Т. Парсонса в модифікації Л. Почебут. *Методи статистичної обробки матеріалів дослідження* (методи описової та кореляційної статистики). Вказані методи використовуються для вирішення поставлених задач, досягнення мети, перевірки гіпотези.

Наукова новизна роботи: досліджено особливості ціннісних орієнтацій військовослужбовців які формуються під впливом специфічних для військовослужбовців способів взаємодії з оточуючими людьми і соціальною дійсністю.

Теоретичне значення роботи полягає в поглибленому дослідженні і описі індивідуально-психологічних особливостей та соціально-психологічних чинників формування ціннісних орієнтацій військовослужбовців.

Практичне значення роботи визначається тим, що отримані дані експерименту надають можливість спеціалістам більш кваліфіковано підходити до супроводу формування специфічної ціннісної ієрархії військовослужбовців, впливаючи на способи взаємодії у соціальному середовищі.

Апробація дослідження:

Іоніна А.А. Особливості ціннісних орієнтацій військовослужбовців. VI Міжнародна науково-практична конференція «Особистість в кризових умовах та критичних ситуаціях життя» 13–15 лютого 2020 р. Суми. – 2020.

Обсяг та структура роботи. Кваліфікаційна робота складається із вступу, трьох розділів, висновків, додатків, уміщених на 16 сторінках, списку використаних джерел (всього 59 найменувань). Основний зміст кваліфікаційної роботи викладено на 98 сторінках. Робота містить 3 таблиці та 6 рисунків.

РОЗДІЛ I

ПРОБЛЕМА ЦІННІСНИХ ОРІЄНТАЦІЙ І ЇЇ ДОСЛІДЖЕННЯ В ПСИХОЛОГІЇ

1.1. Поняття «ціннісна орієнтація» в контексті різних теоретичних підходів.

Поняття «ціннісна орієнтація» включає моральні, соціально-політичні, правові та наукові аспекти, тому вивчається фахівцями у відповідних галузях. Безумовно, процес зміни цих орієнтацій є досить нерівномірним у різних соціальних груп людей.

Проблема ціннісних орієнтацій виникла на стику кількох наукових дисциплін: на рівні філологічних та соціальних наук ці орієнтації співвідносяться з категоріями норм і цінностей, нормативними ціннісними системами та соціальними діями; на рівні конкретних соціологічних дисциплін - з категоріями мотивації та управління; загалом та соціальної психології - з категоріями, що відображають механізм поведінки та регулювання людської діяльності [34].

Ця «міждисциплінарність», з однієї сторони, чимало збагачує аналіз проблеми, а з іншої - обтяжує розвиток її понятійного апарату. Як результат, логіка дослідження відповідала б більш детальному розгляду сутності, структури та певних особливостей ціннісних орієнтацій, які забезпечують останнім якісну визначеність, яка емпірично закріплюється. До того ж, важливим є ретельний методологічний аналіз процесу створення ціннісних орієнтацій, завдяки якому, на наш погляд, можливо певне зближення позицій дослідників питання - соціологів, філософів, психологів. Уточнюючи позиції деяких дослідників, можна зазначити, що В.Б. Ольшанський конкретизував ціннісні орієнтації в параметрах вибору цінностей, розглядаючи їх як орієнтацію індивіда чи групи на різні форми соціального значення [44].

Концепція ціннісної орієнтації А.Г. Здравомислова та В.О. Ядова була пов'язана з психологічною концепцією особистості, але з огляду на те, що її об'єкт - цінність - за їх визначенням носив соціальний характер, то такі установки особистості згодом стали розглядати як соціальні, явище ціннісної орієнтації - як соціальне. психологічний [20].

Як зазначає А.Г. Здравомислов [20, с. 202-203], ціннісні орієнтації - важливі елементи внутрішньої структури особистості, закріплені в життєвому досвіді особистості та всій сукупності її переживань. Вони відокремлюють для певної людини важливе від незначного.

Сполучення ціннісних орієнтацій формує так звану вісь свідомості, яка забезпечує стійкість особистості, безперервність певного типу поведінки та діяльності, виражених у напрямку її потреб та інтересів. Як результат, саме ціннісні орієнтації є важливим фактором, що визначає мотивацію вчинків та вчинків особистості. Основний зміст ціннісних орієнтацій особистості - це її світогляд, моральні переконання, принципи поведінки. Саме тому в будь-якому суспільстві ціннісні орієнтації, як елементи саморегуляції поведінки особистості, є предметом виховання, цілеспрямованого впливу. Механізм розвитку та дії ціннісних орієнтацій зв'язаний з вирішенням конфліктів та суперечностей у мотиваційній сфері особистості.

Розвиток ціннісних орієнтацій вказує на зрілість особистості, є показником ступеня її соціальності. Стійка і послідовна структура ціннісних орієнтацій визначає такі риси особистості, як цілісність, вірність певним ідеалам та принципам надійність, а також активність життєвої позиції.

Звичайно, ціннісні орієнтації, які ми досліджуємо в цьому сенсі, не завжди збігаються зі структурою цінностей, яка працює в суспільній свідомості. Можуть бути ситуації, коли існує розрив між оцінками стану справ, загальними установками та орієнтаціями, спрямованими на майбутнє, та реальністю.

Якщо взяти до уваги, що ціннісні орієнтації штовхають людину до соціальної діяльності і, звичайно, пов'язані з вибором цінностей, це означає, що

при виборі цінності людина формує своє ставлення до неї, обирає свою позицію. Ціннісні орієнтації виконують дуже важливі для особистості функції, коригуючи процес її відносин із суспільством. Ефективність ціннісних орієнтацій виявляється в тому, що вони дають людині можливість задовольнити свої основні потреби за допомогою шляхів та цінностей, які існують у цьому суспільстві.

Слід також зазначити, що природа та зміст цінностей не можуть бути адекватно сприйняті незалежно від соціальних та політичних механізмів, що впливають на них. Цінності змінюються докорінно залежно від того, який етап історичного розвитку переживає суспільство.

На прийняття рішень, що спонукає до дії, безпосередньо впливає те, як людина оцінює навколишній світ, своє місце в ньому та події, що відбуваються. Однак, оскільки вона зазвичай живе і діє у певному суспільстві, з яким вона ототожнюється, можна стверджувати, що на її ціннісні орієнтації впливає саме те суспільство, група, яка є частиною суспільства.

Повертаючись до деяких визначень цього поняття у філософській літературі, зазначимо, що В.Б. Ольшанський трактував "ціннісну орієнтацію" як цілі, прагнення та життєві ідеали, що функціонують як певні норми в «груповій свідомості» [44]. Життєві прагнення особистості завжди коригуються «груповою свідомістю», тобто групою, до якої ця людина належить.

Не можна не погодитися з останньою тезою. Однак, на наш погляд, таке трактування поняття "ціннісна орієнтація" дещо наближує його до поняття "цінність". Для нас прийнятніше трактувати "ціннісну орієнтацію" як "ставлення особистості до певних цінностей матеріальної та духовної культури суспільства. Ціннісна орієнтація - найважливіший компонент структури особистості ... Це компонент структури особистості « в умовах яких вирішується багато життєво важливих питань» [44, с.32-33].

Тут головне, на наш погляд, полягає в тому, що воно підкреслює суб'єктивний характер ціннісної орієнтації. Це, по-перше, складова структури особистості, а по-друге - певна вісь свідомості особистості (суб'єкта).

Беручи до уваги цей момент, С.П. Подвиг запропонував таке визначення: «Ціннісні орієнтації є якісною характеристикою свідомості суб'єкта і виражають його спрямованість на існуючі соціальні цінності в різних сферах життя конкретного суб'єкта» [45, с. 81]. Тут акцент робиться на тому, що ціннісна орієнтація - це орієнтація людської свідомості на певні цінності; тому визначається взаємозв'язок між поняттями «цінність» та «ціннісна орієнтація».

Подібне визначення дає М. Ф. Головатий: «Ціннісні орієнтації (або, рідше, уподобання) - це певна сукупність ієрархічно пов'язаних цінностей, що надає людині напрямок її життя» [18, с.7].

Аналіз вищезазначеного, і більшу частину інших визначень ціннісних орієнтацій привів до висновку, що «ціннісна орієнтація - це складова структури особистості, певна вісь свідомості, навколо якої обертаються людські думки та почуття, і багато людей вирішують проблеми, спрямованість свідомості на цінності світу.

Щодо форми функціонування, ціннісні орієнтації мають певну структуру, яка складається з таких елементів:

- 1) цінності-цілі, визначені тим чи іншим чином відображені потреби (суб'єктивне розуміння об'єктивно існуючих інтересів);
- 2) цінності-засоби, зумовлені відображенням соціально існуючих правових способів дій у кожній із сфер життя суб'єкта;
- 3) значення-умови. Це певні соціальні обставини, в яких відбуваються ціннісні орієнтації.

Цінності-засоби та цінності-умови є нормативними елементами ціннісної орієнтації та є соціальними нормами-регуляторами поведінки людини. Що стосується цільових значень, вони виступають як інструментальні цінності.

Зазначимо, що вплив потреб на формування ціннісних орієнтацій та пошук необхідних засобів та умов для задоволення цих потреб завжди опосередковується суб'єктивним моментом – глибиною та адекватністю відображення цих факторів. І відображення цих факторів у свідомості суб'єкта може бути адекватним, спотвореним чи ілюзорним.

Центральним моментом для ціннісної орієнтації є, мабуть, оціночний елемент. Вона пов'язана з рівнем знань (повсякденних або науково-теоретичних) про оцінюваний об'єкт чи явище і включає оцінки майбутнього (цінність-мета), сьогодення (співвідношення цінність-ціль з інструментальними значеннями) та минулого (ставлення до різних цінностей).

Ця позиція близька до точки зору М.Ф. Головатого, який підкреслює, що людина може визнати багато цінностей реальними, що впливають на її життя, але не всі з них вона обирає і визнає свої особисті цілі та завдання. Так чи інакше, найсвідоміші цінності, визнані своїми, бажання ними керуватися дають людині можливість взаємодіяти з іншими людьми, сприяти розвитку суспільства як матеріально, так і духовно [18].

Розглядаючи структуру ціннісних орієнтацій суб'єкта з точки зору «програми» його життя та конкретних етапів, моментів її реалізації, можна виділити наступні типи цих орієнтацій:

1) «базові» ціннісні орієнтації суб'єкта, тобто ті, які спрямовані на предмети або явища, необхідні для підтримки його соціального існування в цілому;

2) «додаткові» ціннісні орієнтації, що виникають на основі «базового» та через соціальне місце, яке займає суб'єкт у суспільному житті;

3) «тимчасові» ціннісні орієнтації. Вони пов'язані зі специфікою реалізації «основного» та «додаткового» на кожному етапі «програми» предмета;

4) «проникливі» ціннісні орієнтації. У них ціннісні цілі здаються емансипованими від потреб, що їх породили, і фіксуються у свідомості суб'єкта як потреба в ставленні. Такі цільові цінності, на відміну від цільових цінностей в інших типах ціннісних орієнтацій, спрямовані насамперед на конкретні об'єкти чи явища, що представляють інтерес, і для реалізації змушені постійно залучати нові об'єкти у своїй галузі, забезпечуючи тим самим процес постійного розвитку якості суб'єкта, виявлення його соціальної активності [18].

Ознайомлення з даними соціологічних досліджень, проведених у різні роки в різних соціально-демографічних та соціально-професійних групах населення, дає підстави для висновку.

По-перше, кожна група ціннісних орієнтацій має «свій» набір цінностей, який зберігає, в першу чергу, свою цілісність, ієрархічність та якісну визначеність.

По-друге, дослідження доводять, що на структуру ціннісних орієнтацій певних груп суспільства впливають: зміст соціально-економічних, політичних та соціально-культурних процесів, що відбуваються в суспільстві; належність до певного покоління; професія; кваліфікація; освіта; належність до міського чи сільського суспільства.

По-третє, можна стверджувати, що в межах сукупності цінностей, що складають основу ціннісних орієнтацій певної групи суспільства, відбувається постійна ротація окремих якісних характеристик цих цінностей, яка є більш активною, менш структурованою ніж інше транзитивне суспільство.

Проблема цінностей та ціннісної орієнтації є предметом вивчення ряду наук про людину та суспільство, зокрема, філософії, соціології, психології, педагогіки. «Поняття цінності, а не будь-яке інше, повинно бути центральним ... здатним об'єднати інтереси різних наук, пов'язаних з поведінкою людини». Вчені розглядали цінності як критерії, якими люди користуються для вибору та обґрунтування своїх дій, а також для оцінки інших людей, себе та подій, тому цінності є критеріями оцінки, а не якостями, властивими самим предметам.

У цій роботі ми зупинимось лише на психологічному аспекті проблеми та методах її дослідження. Т. Приходько вважає, що доцільно розрізняти два типи цінностей:

- цінності суспільства та соціальних груп (соціальні цінності);
- особисті цінності (індивідуальні цінності) [48].

У соціальних, психологічних та педагогічних дослідженнях використовується як поняття цінності, так і поняття ціннісних орієнтацій. У літературі немає чіткого розмежування між цими поняттями. Вони часто

використовуються як еквіваленти. При вивченні особливостей суспільства, культури та окремих соціальних груп використовується термін «цінність». При вивченні індивідів використовується як поняття ціннісної орієнтації, так і поняття цінності. Під ціннісними орієнтаціями мається на увазі відображення в свідомості людини цінностей, визнаних ним стратегічних життєвих цілей та загальних світоглядних поглядів. Ціннісні орієнтації – це цінності соціальних груп, інтерналізованих індивідом. Отже, цілком виправдано говорити про цінності особистості як про її ціннісні орієнтації.

Дослідження Шварца виявило величезну кількість варіацій ціннісних пріоритетів людей у кожному суспільстві, а також відмінності між соціальними групами всередині нації. Вони дозволили нам зробити висновок, що особи, що належать до одних і тих самих або різних соціальних груп, суттєво відрізняються за ціннісними пріоритетами. Ці відмінності відображають їх генетичну спадщину, особистий досвід, соціальний статус та культурний вплив. З одного боку, ціннісні пріоритети, що переважають у суспільстві, є ключовим елементом культури. Ціннісні пріоритети особистості - це центральні цілі, які пов'язані з усіма аспектами їхньої поведінки. З іншого боку, цінності мають прямий вплив у повсякденному екологічному та соціально-політичному контексті.

Тому цінності є хорошим показником для відстеження процесів соціальних та індивідуальних змін, що відбуваються в результаті історичних, соціальних та особистих подій. Крім того, вони можуть бути використані як основа для вивчення відмінностей між соціальними культурами та субкультурами, що виникають у міру розвитку соціальних спільнот у певних сферах в результаті їх унікального досвіду.

Цінності та ціннісні орієнтації зазвичай розглядаються як індивідуальні форми представлення соціальних (культурних, групових тощо) цінностей. Отже, ціннісні орієнтації є основними формами функціонування цінностей на індивідуальному рівні.

У психології ціннісні орієнтації визначаються, як правило, через поняття взаємовідносин, роздумів, установок (А.Г. Здравомислов) [20]. Більше того, будучи однією з основних особистих позицій, ціннісні орієнтації включаються в більш широке синтетичне поняття орієнтації особистості, що включає домінуючі ціннісні орієнтації та установки, які проявляються в будь-якій ситуації. Ядов розробив статусно-ієрархічну структуру цінностей у вигляді ядреноцентричної моделі:

- зовнішні значення статусу, що утворюють стабільне ядро;
- значення середнього статусу (структурний резерв);
- значення нижче середнього статусу (периферія);
- значення нижчого статусу.

Значення ядра та нижчий статус малорухливі, а значення, що займають проміжне положення, перебувають у постійному русі [59].

Підсумовуючи визначення цінностей багатьох зарубіжних теоретиків, Шварц та Бельські виділяють такі основні характеристики.

1. Цінності - це переконання. Але це не об'єктивні, холодні ідеї. Навпаки, коли активізуються цінності, вони змішуються з почуттями і забарвлюються ними.

2. Цінності - бажані цілі людини (наприклад, рівність) та поведінка, яка сприяє цій меті (наприклад, чесність, готовність допомогти).

3. Цінності не обмежуються певними діями та ситуаціями (тобто трансцендентними). Наприклад, послух - це робота чи школа, спорт чи бізнес, сім'я, друзі чи незнайомці.

4. Цінності виступають як стандарти, що керують вибором або оцінкою дій, людей, подій.

5. Цінності ранжуються за значимістю відносно одна одної. Впорядкований набір цінностей утворює систему ціннісних пріоритетів. Різні культури та особистості можуть характеризуватися системою своїх ціннісних пріоритетів

Вивчення цінностей Мамардашвілі може проводитися на двох рівнях аналізу:

- на рівні особистості (індивідуальні відмінності);
- на рівні культури (відмінності в соціальній культурі).

Аналіз цінностей на індивідуальному рівні (індивідуальні відмінності). У цьому випадку одиницею аналізу є людина. Для людини цінності - це мотиваційні цілі, які служать керівними принципами в її житті. Взаємозв'язок між різними цінностями відображає психологічну динаміку конфлікту та сумісність, яку відчують люди, дотримуючись цінностей у повсякденному житті. Наприклад, люди можуть не прагнути завоювати авторитет для себе і в той же час намагатися бути скромними, але вони можуть одночасно прагнути до авторитету та матеріального добробуту. Зв'язок між оцінками людей відображає основні виміри. Ці осі вимірювання групують окремі значення.

Аналіз цінностей на рівні соціальної культури (відмінності в соціальних нормах, звичаях і традиціях соціальних груп). У цьому випадку одиницями аналізу є соціальні групи. Цей рівень досліджень виникає, коли цінності характеризують соціальну культуру суспільства чи групи людей, а також при розгляді того, що є спільним для всіх людей, що складають дану культуру, при аналізі абстрактних уявлень про те, що є добрим, правильним та бажаним у суспільстві, або інша обмежена соціальна група. У цьому контексті поняття культури подібне до понять націй, національностей, етнічних чи релігійних груп, субкультур і розуміється як певна соціальна група, що характеризується соціальними нормами, звичаями, традиціями. Найточнішим еквівалентом терміна культура (англійська), який широко використовується в англійській літературі, є, мабуть, поняття соціальна культура, або соціальна група. Важливо пам'ятати про цю різницю, щоб не плутати це поняття з індивідуальною культурою поведінки людини - значенням, у якому це слово традиційно вживається в російській мові. Соціальні інститути, в яких живуть люди, виражають певні ціннісні пріоритети з точки зору мети та методів дій.

У своїх ролях у соціальних закладах люди використовують культурні цінності, щоб вирішити, яка поведінка є прийнятною, а потім обґрунтувати свій вибір перед іншими. Ціннісні пріоритети також впливають на те, як інвестуються соціальні ресурси. Наприклад, відносно значення, яке надається суспільству в таких цінностях, як добробут, справедливість та краса, частково визначає, чи будуть гроші, земля та людські ресурси вкладені в індустріалізацію, соціальне забезпечення чи навколишнє середовище. Крім того, пріоритети культурних цінностей як стандарти впливають на те, як буде оцінюватися праця - з точки зору продуктивності праці, соціальної відповідальності.

На думку Т. Титаренка, взаємозв'язок між різними цінностями на рівні культури відображає соціальну динаміку сумісності та конфліктності, що виявляється, коли соціальні інститути переслідують свої цілі. Ці відносини не обов'язково такі, як на індивідуальному рівні. Наприклад, хоча одночасний наголос на авторитеті та скромності несумісні на індивідуальному рівні (як зазначено вище), вони сумісні на культурному рівні. Соціальна система буде працювати більш гладко, якщо люди приймуть авторитет як бажану основу організації людських відносин, а скромність як відповідну відповідь тим, хто має більше авторитету [51].

Оскільки взаємозв'язок між ціннісними пріоритетами на двох рівнях може відрізнятись, основні осі вимірювання, що організують значення, також можуть не збігатися. Осі вимірювання на рівні культури повинні виникати завдяки співвідношенню ціннісних пріоритетів, що характеризують різні соціальні групи. Тобто за одиницю аналізу приймається група (наприклад, нація), і кореляція обчислюється між багатьма соціальними групами.

Таким чином, важливо розрізнити вивчення цінностей на рівні особистості та на рівні культури. Водночас, на думку В.П. Зінченка, необхідно звернути увагу на два істотні аспекти.

По-перше, осі вимірювання, що лежать в основі пріоритетів значень, можуть бути не однаковими при аналізі на цих двох рівнях.

По-друге, вибір відповідного рівня аналізу залежить від природи питання.

1. Якщо питання стосується того, як індивідуальні відмінності у ціннісних пріоритетах пов'язані з варіаціями інших індивідуальних якостей, слід застосовувати вимірювання цінностей на індивідуальному рівні, навіть коли в дослідженні беруть участь особи з різних культурних груп.

2. Якщо питання полягає в тому, як культурні відмінності у переважних цінностях пов'язані з певними варіаціями культурних атрибутів, вимірювання слід проводити на культурному рівні, навіть якщо ці змінні відображають частоту поведінки особистості.

3. С точки зору диспозиційної концепції В.О. Ядова, що розглядає диспозиції особистості (усвідомлення готовності особистості до оцінки ситуації і поведінки, обумовленою її попереднім досвідом) як ієрархічно організовану систему, вершину якої утворює загальна спрямованість інтересів і система ціннісних орієнтацій, як продукт дії загальних соціальних умов.

У соціально-психологічному аспекті цінності виконують функцію регулювальника групової згуртованості і активності колективу. Індивідуальні ціннісні орієнтації взаємодіють і впливають на колективні через міжособові взаємини. Як справедливо відмітила В.Г. Алексєєва, «чим менше розбіжностей і протиріч між індивідуальними і груповими орієнтаціями, і чим більшою мірою групові орієнтації враховують громадські і особисті інтереси членів колективу, тим оптимальніше його психологічний клімат» [1, с. 66].

У рамках стратометрической концепції колективу, розробленою А.В. Петровським, другий рівень (страта) міжособових стосунків в групі представлений стосунками опосередкованими змістом групової спільної діяльності, її цілями і завданнями, прийнятими в групі принципами і ціннісними орієнтаціями, «..які кінець кінцем є проекцією ідеологічних конструкцій, що функціонують в суспільстві» [33, с. 211]. Одним з основних показників згуртованості групи є ціннісно-орієнтаційна єдність – чинник, що фіксує міру збігу позицій і оцінок її членів і цінностей, найбільш значущих для

групи в цілому [4; 11; 19]. Таким чином, ціннісні орієнтації відчутно позначаються на різних сторонах життєдіяльності групи: від особистої адаптації членів, що входять в неї, до її продуктивності.

1.2. Становлення професійної свідомості і місце ціннісних орієнтацій в процесі особистісного зростання

Тема свідомості є однією з найбільш складних і дискусійних, вона не тільки зберігає впродовж тривалого часу свою актуальність і значимість у рішенні філософських, психологічних, фізіологічних, соціологічних проблем та задач осмислення особливостей, умов функціонування й можливостей розвитку, але й набуває нових смислів у горизонті сучасних знань.

Вивчення проблеми свідомості сьогодні є однією з найважливіших наукових проблем, оскільки свідомість є не лише фундаментальним, а й прикордонним поняттям у системі психологічних понять. Філософи, психологи та фізіологи представляли різні концепції свідомості, але тривалий час загальна концепція свідомості не мала чіткого визначення та механізму розуміння. Як реальне явище вона важко піддається теоретизації та об'єктивізації, що знову й знову породжує сумніви у можливості її наукового пізнання, зокрема, засобами психології. Труднощі теоретизації та об'єктивізації поряд із загальною девальвацією проблеми свідомості, на думку О.В. Гордєєвої, привели до істотного зниження зусиль академічної психології, спрямованих на вивчення свідомості [20].

Підкреслюючи важливість і необхідність правильного визначення й розуміння поняття свідомості В.М. Аллахвердов [3] наголошує на тому, що якщо ключове поняття - свідомість - визначене погано, то тим гірше будуть визначені будь-які інші базові психологічні поняття. Проте, на думку Л.М. Митіної [41], значна частина традиційних психологічних досліджень свідомості проводилася з позицій гносеологічного підходу, у рамках пізнавального, суб'єкт-об'єктного відношення, що у своїх крайніх проявах

виявлялося редукцією свідомості до знання суб'єкта про світ і про себе у світі, заміною реально практичних відносин людини із світом однією з її сторін - пізнавальною.

Поняття свідомості в різних гуманітарних науках має різний зміст у залежності від понятійного тезауруса, у якому воно використовується. Так, у філософському плані свідомість трактується як граничне поняття філософії як такої. На думку М.К. Мамардашвілі [40] вона виступає знаряддям, передумовою аналізу, але не у вигляді досягнутої суми знань, а реалізованої думки та засобу буття. В інших джерелах зазначається, що свідомість - це форма відображення об'єктивної дійсності. У такому контексті мова йде про представленість об'єктної й соціальної дійсності у свідомості суб'єкта. Поняття свідомості при цьому ототожнюється з імпліцитною картиною світу суб'єкта, із його образом світу.

Філософський підхід, як зазначають Ч.А. Ізмайлов, Е.Д. Шехтер та М.М. Зимачов, у першу чергу, полягає у встановленні відношення свідомості (як психічної категорії) до мозку (як категорії фізичної) оскільки філософські концепції визначають свідомість як вищу, таку, що притаманна лише людині й пов'язана з мовленням, функцію мозку, аналізує філософські підходи до узагальнюючої дефініції свідомості, в яких вона зводиться до визначення через відношення до матерії в трьох аспектах: у відношенні до суспільства (свідомість є продуктом суспільно-історичного розвитку), у відношенні до мозку (свідомість є функціональною властивістю мозку) і у відношенні до об'єкту (свідомість є ідеальним відображенням дійсності) і висловлює власну точку зору, яка полягає в тому, що свідомість є функцією не самого по собі мозку, а людини, що взята в цілому, тобто у єдності її природної та соціальної сутності [24].

У вітчизняній психології одним із перших у 30-ті роки ХХ століття розгорнуту концепцію свідомості розробив Л.С. Виготський, котрий намагався визначити свідомість як істинний предмет психології. Робота над розвитком концепції привела Л.С. Виготського до визначення структури свідомості через

значення та смисл, а також зумовила визначення проблематики мислення та мовлення як центральну [15]. Він виділив дві основні характеристики свідомості - цілісність і системність. Його позиція з цього, яка є принципово важливою для нас, приводу була чітко сформульована: «Свідомість розвивається як ціле, змінюючи з кожним новим етапом свою внутрішню будову й зв'язок частин, а не як сума часткових змін, що відбуваються в розвитку кожної окремої функції».

У 50-ті роки великий внесок у вивчення проблеми свідомості належав О.М. Леонтьєву. Встановивши соціальний генезис Індивідуальної свідомості, він указував, що свідомість повинна бути зрозумілою не тільки як знання, але і як ставлення, як спрямованість. Свідомість визначається О.М. Леонтьєвим як специфічно людська форма суб'єктивного відображення об'єктивної реальності, як картина світу, що відкривається суб'єкту, в яку включається він сам, його дії та стани. Зробивши важливий шаг у конкретизації структурно-функціональних твірних свідомості, окрім значення, що виражається у формі мовних значень, та особистісного смислу, який додає пристрасності людській свідомості, він виділив чуттєву тканину свідомості, що додає реальності свідомій картині світу [37]. Отже, обидві теорії виступають етапами розвитку єдиного загально психологічного підходу до пояснення сутності свідомості.

Крім того, в цей період основні положення теорії свідомості були сформульовані С.Л. Рубінштейном. Він звернув увагу на поєднанні у свідомості двох її сторін - знання та переживання і вважав, що свідомість - це усвідомлення об'єкту, що знаходиться поза ним, який в процесі цього усвідомлення трансформується та виступає в вигляді відчуття, думки [50, с. 37]. С.Л. Рубінштейн виділив три структурні елементи свідомості пізнання, споглядання, дія. Свідомість для нього це «не тільки відображення, але й ставлення, не тільки пізнання, але й оцінка» [50, с.150]. Ця думка є особливо значимою для розуміння сутності роботи практичного психолога, у котрого ставлення є основною предметною сферою його діяльності.

В.М. М'ясищев [44], розглядаючи проблему свідомості, наголошував на тому, що свідомість є вищим ступенем розвитку психіки і являє собою «єдність відображення людиною дійсності та її ставлення до цієї дійсності». Б.Г. Ананьєв вказував на зв'язок індивідуальної свідомості із суспільною. Б.Ф. Ломов [39] вважав, що свідомість формується, розвивається та проявляється у діяльності, яка є соціальною за своєю природою. Психічні явища виникають у процесі взаємодії суб'єкта з об'єктивним світом. Свідомість породжується і формується як психологічний механізм залучення індивідуального буття до життя суспільства і разом із тим суспільного буття до життя індивіда.

Автор описує свідомість як ієрархічну систему, котра має декілька рівнів. Перший рівень - рівень логічного мислення. Сенси на цьому рівні свідомості розкриваються через аристотелівську логіку. Другий рівень передмислення, де виробляються ті вихідні постулати, на котрих базується логічне мислення. Третій рівень утворений колективним несвідомим. Перші три рівні, є рівнями власне свідомості. Другий і третій рівні цієї моделі, що ототоженні з несвідомим, включені до структури індивідуальної свідомості. Четвертим рівнем свідомості, що виходить за межі психічного світу людини, є тілесність, яка виступає носієм індивідуальної свідомості. П'ятий це рівень метасвідомості, котрий належить вже не індивідуальній, а трансособистісній космічній свідомості. На думку автора, саме на цьому рівні відбувається породження тих творчих імпульсів, які потім сприймаються на рівнях індивідуальної свідомості. Саме завдяки цьому рівню людина здатна встановлювати взаємодію не тільки з об'єктами та іншими людьми, але й зі світом в цілому, розширюючи тим самим межі своєї свідомості. Шостий рівень це нижчий рівень космічної свідомості. Безумовно, ця теорія не є психологічною моделлю свідомості, проте для нас важливим у ній є розуміння істотності сенсу

Отже, у вітчизняній психології склалося загальноприйняте розуміння свідомості як вищого специфічно людського рівня психічного відображення дійсності, що має суспільно-історичне походження, нерозривно пов'язане з

колективною трудовою діяльністю, мовою і мовленнєвим спілкуванням. Саме мовленнєве мислення розглядається як головна характеристика свідомості. Однак, сутність свідомості як системи найбільш загальних характеристик психіки людини, а також загальна картина свідомості як цілісного структурного утворення поки не мають повного представлення.

В останні роки тема свідомості знову почала займати центральне місце серед найбільш актуальних проблем психології. З'явилися нові теоретичні й методологічні моделі свідомості, визначення та способи її функціонування А.Ю. Агафонов [1]; В.М. Аллахвердов [3]; В.П. Зінченко [22], які демонструють безсумнівні досягнення психологічної думки. Разом із тим, проблема свідомості продовжує лишатися однією з найскладніших і невирішених у психології.

Дослідники свідомості підкреслюють, що унікальність феномена свідомості потребує особливого, унікального його визначення, що спрямовує до пошуку провідного системоутворюючого фактора, який міг би як внутрішньо об'єднати всю сукупність проявів і ознак свідомості. Більшість же визначень свідомості, на їхню думку, не відповідає за сутністю, що така свідомість, коли так як вона формується, функціонує, а тільки перелічує деякі її ознаки. Зокрема, зазначає Ф.Т. Михайлов, визначення поняття свідомості, які будуються за принципом «через найближчий рід та видові відмінності» також не можуть бути визнаними правильними, тому що те, що вони намагаються визначити, просто не має «найближчого роду» .

Аналізуючи особливості або ознаки свідомості, що визначають різні автори виділяємо наступні, які згадуються найчастіше:

- суб'єктивне виділення себе з навколишньої дійсності, пізнавальне відділення «Я» від «не Я»;
- сукупність почуттєвих і розумових образів, що безпосередньо з'являються перед суб'єктом у його внутрішньому досвіді, «даність» об'єкта суб'єкту;
- здатність до передбачення й планування;

- наявність деяких стійких внутрішніх структур, що організують певним чином потік сенсорно-перцептивної інформації від органів почуттів;
- здатність до абстрактного відверненого (вербального) мислення;
- знання, що може бути передано іншим.

Недолік цього переліку, як указує автор, полягає не тому, що ці положення неправильні, а в тому, що вони не утворюють внутрішньо пов'язану систему, і що лишається нерозкритим їх зв'язок із суспільною сутністю свідомості.

Для того, щоб наблизитися до того, що являє собою свідомість як психологічний феномен, зробимо аналіз деяких існуючих визначень свідомості, її функцій, форм та твірних.

Згідно визначення психологічного словника, свідомість це вищий рівень психічного відображення та саморегуляції, який властивий лише людині як суспільно історичній істоті. Таке визначення поняття дозволяє розуміти, що свідомість є вищим станом розвитку психіки, отже, їй властиві якості, що характерні для психічного відображення.

Найважливішими функціями свідомості вважаються інформаційна та орієнтувальна. Не менш важливою функцією свідомості є оцінка явищ дійсності. Саме як і творчість, оцінка базується на відображенні, але разом із цим оцінка є формою ставлення людини до дійсності. Оцінювання означає підхід до дійсності з точки зору того, що потрібно людині.

Означені функції свідомості сприяють формуванню регулятивно - управлінської функції свідомості. Свідомість, як і уся психіка в цілому, існує для регулювання та управління поведінкою людини, її діяльністю. Л.М.Веккер зазначає, що образ, як і будь-яке психічне явище, виконує пряму життєву функцію регулятора діяльності, він об'єктивно впливає на рефлекторний ефект, яким керує [11, с. 107].

В.П. Зінченко, Є.Б. Моргунов [23] виділили п'ять функцій свідомості: відображальну, породжуючу (творчу, креативну), регулятивно-оціночну,

рефлексивну і духовну, що дозволило авторам розглядати свідомість як «функціональний орган індивіда», відновлюючи Ідею цілісності.

Поряд із індивідуальною та суспільною свідомістю виділяються такі форми свідомості, як колективна, класова, національна свідомість. Ці терміни характеризують ті спільні риси, які властиві більшості людей, що належать до тієї чи іншої (класової, національної, вікової) спільності. Відмінності у свідомості різних спільностей не торкаються видових рис людської свідомості та особливостей психіки взагалі, вони зумовлюються не природою, а різністю історичних умов, соціальним станом людських спільностей, що існують в один і той же час. Тобто вони є не генотипічними, а саме фенотипічними. Вони також не є вічними, тому що переходять та змінюються в процесі історичного розвитку та індивідуального розвитку людини. Як індивідуальна, так і групова свідомість може проявлятися на рівнях буденного та теоретичного, наукового знання.

Рефлексивний рівень утворюють значення та смисл. При аналізі змісту цих рівнів автор йде за О.М. Леонтьєвим, який виділив три основних твірних свідомості: чуттєва тканина образу, значення та смисл. реалізації програм дії. На думку автора, процес такого настроювання дії не рефлексується свідомістю, а є істинним буттям свідомості в процесі взаємодії із зовнішнім світом [35].

В.П. Зінченко [22] визначає свідомість як складний структурований та композиційне організований об'єкт, який виконує наступні функції: відображальну, творчу, регулятивно-оцінювальну рефлексивну та духовну,

Розвиток концепції свідомості О.М. Леонтьєва відбувся і в наукових працях Ф.Ю. Василюка. Він доповнив модель структури свідомості О.М.Леонтьєва. Поряд із чуттєвою тканиною образу, смислами та значеннями, він відніс до структури свідомості предметний зміст образів та слова-знаки. Ці складові свідомості стали вершинами тетраедру, які поєднує та опосередковує чуттєва тканина [7].

У працях, які присвячені дослідженню буденної свідомості, показано, що даний феномен описується як такий, що має такі специфічні особливості: його

зміст має внутрішню суперечність, ірраціональність; буденна свідомість має соціальну природу, поділяється великою групою людей; вона тісно пов'язано з мовною картиною світу, спирається на актуальний дискурс. Визначені функції буденної свідомості: 1) розщеплення; 2) контакт, діалогічна взаємодія; 3) автономія [7, с. 133]. Особливе значення буденна свідомість має для підтримки контакту між особистістю і соціумом, цінностями індивіда й цінностями роду. Згідно думки автора, буденна свідомість виконує основну функцію, яка полягає у виділенні на рівні суб'єкта індивідуального Я без утрати зв'язку з видом у формуванні суб'єктності, яка розуміється як активність по відношенню до дискурсу, як процес подолання означеності, а через це як момент розвитку свідомості [7, с. 140].

Залучаючи широкий теоретичний та емпіричний матеріал, А.Ю. Агафонов аналізує проблеми свідомості й особливості пізнавальних процесів, що пов'язані з нею, і дає цілий ряд визначень, постулатів: свідомість організована як множинний текст, що складається з пізнавальних контурів; функціональна ціль свідомості є заданого необхідністю розуміння [1, с.100], свідомість має текстову будову; пізнавальні контури (форми пізнавальної активності) є частковими випадками свідомості; свідомість є багатофункціональним апаратом розуміння, які, згідно його концепції, розкривають специфіку функціонування свідомості [1, с. 114].

Аналіз підходів до проблеми визначення поняття свідомості дав змогу виділити основні ознаки, які характеризують свідому психічну діяльність людини. Перелік цих ознак є відносно співпадаючим у різних авторів (Л.С. Виготский, 1982; О.М. Леонтьев 1975; Ф.Т. Михайлов, 1990, С.Л. Рубинштейн 1957; Ю.М. Швалб, 1997).

Центральною ланкою свідомості особистості є її система ціннісних орієнтацій - той внутрішній фактор, який визначає спрямованість діяльності особистості, слугує основою для вибору цілей і засобів діяльності. Аналіз теоретичних підходів до визначення свідомості як психологічного феномену

дає можливість зрозуміти й визначити психологічний концепт «професійна свідомість».

Розглянувши теоретичні положення концепцій свідомості, на підставі яких ми визначили психологічне наповнення поняття «свідомість», можемо перейти до тієї особливої її форми, що має назву «професійна свідомість» і розглянути її у першому наближенні.

У психолого-педагогічній літературі можна зустріти описи формування професійної свідомості особистості як факт періоду вибору професії. Однак професійна свідомість починає складатись в процесі усвідомлення професійного шляху і функціонує протягом усієї життєдіяльності,

Професійну свідомість, вважає Ж.П. Вірна, можна розглядати як результат входження в професійну роль, де великого значення, на думку автора «життєвих кар'єр» Д. Сьюпера, відіграє уявлення людини про свою особистість. Так, професійна перевага й тип кар'єри є варіантом реалізації складеної «Я-концепції»: людина свідомо прагне здобути професію, вимоги якої передбачають роль, яка відповідає її уявленням про себе. Також у професійній свідомості є особисті, унікальні риси та характеристики, пов'язані зі специфікою індивідуального життя. Проте вибір професії визначається наявністю у людини таких рис, яких вимагає від неї робота. Саме ці професійні якості допомагають людині адаптуватися до професійної діяльності й виявити свій найвищий рівень самореалізації у ній [13].

Робота свідомості будь-якою фахівця відбувається відносно зовнішньої діяльності, це, насамперед, глибинне відчуття, способи мислення, інтуїція й мистецтво. Вона включає відчуття, думки, ідеї, ідеали, образи, концепції і т.п.

Усе більш зрозумілим стає той факт, що змістовно професійна діяльність являє собою результат життєвого самовизначення людини, тобто певне індивідуально-смісловне ядро, що визначає усвідомлену спрямованість особистості, яка реалізується у практичній взаємодії людини з навколишнім світом. Значний внесок у формуванні цього ядра відбувається в період фахової підготовки.

Стосовно питання про співвідношення понять професійної свідомості та професійної діяльності це означає, що професійна свідомість на практиці виражається за допомогою професійної діяльності, опредмечується в ній. Професійна ж діяльність може бути представлена як система дій - носіїв значень, які складають зміст професійної свідомості. У професіях типу «людина-людина» ця проблема набуває первинної значущості. Однак специфіка професійної діяльності не тільки відображається у свідомості людини, а й може викликати її зміни, які визначають спрямованість і характер розвитку професійного динамічного стереотипу особистості.

Із загально психологічних позицій професійна свідомість становить собою психічне утворення, що інтегрує професійні знання, які структуруються у певні програми професійних дій, а також знання людини про себе саму, як представника певної професії [13, с. 87]. Таким чином, будь-яка професійна сфера вписується у свідомість особистості, роблячи її професійною, специфікуючи її професійну приналежність.

Професійна свідомість - це психологічна формація, в якій інтегровані професійні цінності, науково-теоретичні знання, програми професійних дій, а також знання людини про себе як про представника певної професії. Він є представником усіх цих аспектів, рівнів, функцій у практичній та теоретичній професійній діяльності. І, звичайно, сформована професійна свідомість є головною умовою якісної професійної діяльності.

Професійна свідомість особистості складається з двох взаємопов'язаних структур: 1 - внутрішньої, що включає компоненти професійної раціональності, чуйності та волі; 2 - зовнішній, при якому свідомість розглядається як:

а) знання професії, вимоги до особистості в певних умовах праці за її спеціальністю;

б) оцінка їх місця та ролі в системі виробничих відносин, оцінка значущості професії, процесу та результату їх роботи;

в) в результаті перетворення самої професійної діяльності в ідеальне явище.

Цінності та значення також є стрижнем професійної свідомості. Зміст смислів і значень, а також характер зв'язків та взаємозв'язків між ними диктуються змістом предмета та цілями професійної діяльності.

Професійна свідомість як форма свідомості зовсім не формує значення, а понятійно-категоріальний апарат галузі знань, що належить до певної професійної галузі, вона також формує професійні значення, виражені у професійних мотивах, інтересах, що виявляються у постановці професійних цілей.

Як особлива форма свідомості професійна свідомість рухається разом із професійним розвитком особистості. розуміння. Вона формується і розвивається протягом усіх етапів професіогенезу особистості і в будь-який момент, який ми її беремо, вона характеризує стан цього розвитку. Сама професійна свідомість не є рамочною конструкцією, вона кожного разу змінюється, але в рамках більш загального, в рамках професіогенезу особистості.

Професійна свідомість представляє характер і рівень професійного генезису, і це забезпечує виконання професійних функцій. У самому загальному смислі, професійна свідомість маніфестує здібність розв'язання професійних задач. Істотні, рівні та структурні особливості професійної свідомості визначають прогнозування, постановку цілей, планування, прийняття рішень, контроль, а також оцінку та корекцію діяльності фахівця.

У ряді професій успішність професійної діяльності, як відомо, може бути забезпечена високим рівнем технологічної підготовленості фахівців, натомість успіх у сфері надання психологічної допомоги лише невеликою мірою залежить від якості оволодіння технологічною стороною професійної діяльності.

Набагато більшої значущості тут набуває особистісна готовність фахівця та рівень сформованості його професійної свідомості, які й виступають основною умовою успішності професійної діяльності.

Отже, свідомість професіонала є областю буття найважливіших умов регуляції, оцінювання та координації його активності. Саме тому проблема

емпіричного дослідження особливостей формування професійної свідомості, механізмів та способів його функціонування набуває дедалі більшої актуальності. Психологічна свідомість маневрує між відомими нормами, узагальненими теоріями та багатогранною внутрішньою сутністю явищ та фактів, з якими має справу військовослужбовець.

Аналізуючи праці, в яких були спроби виявити сутність категорій «професійна свідомість військовослужбовців», а також проводилися дослідження феномена педагогічної свідомості, становлення й розвитку професійної свідомості майбутніх педагогів, професійної свідомості психологів, зазначимо, що автори розглядають їх як найважливішу категорію, яка реально відображує сутність процесу професійного становлення. Дослідники вважають їх формами свідомості, які відображають суть явищ професійної дійсності (сукупність ідей, цільових установок, які є орієнтирами та інструментами діяльності фахівців) і реалізуються у вигляді похідної дії теоретичного або практичного характеру. Дія є формою їхньої реалізації. Це, ми вважаємо, є спільним для різних форм свідомості.

Важливим, на наш погляд є те, що необхідність дослідження професійної свідомості різних фахівців (що є спільним для них) була викликана труднощами, що виникали в практиці їх професійної діяльності, неможливості прямого втілення ними набутих знань. При цьому психічною структурою, що інтегрує науково-теоретичні знання, професійні цінності й програми професійних дій у певних ситуаціях, а також усвідомлені установки по відношенню до себе та інших, виступає професійна самосвідомість як «специфічний індивідуально-психологічний феномен» [13].

Особистісне зростання визначається рівнем розуміння і прийняття себе і з усвідомленням своєї індивідуальності. Низька самоповага перешкоджає вільному самовираженню, приводить до деструктивних наслідків. Від того, наскільки людини довіряє собі, залежить її здатність брати на себе відповідальність, планувати і здійснювати дії.

Вітчизняна та зарубіжна психологічна наука тривалий час намагається пояснити закономірності становлення, розвитку і прояву особистості у системі суспільних відносин. Розвитком особистості займаються багато фахівців, але в загальній психології і психології особистості вузький аспект «особистісного зростання» не здобув належної цілісної розробки, оскільки не сформувалась відповідна система понять. У літературі зустрічаються такі поняття, як розвиток особистості, самовдосконалення, розвиток потенціалу особистості, особистісна зміна, останнє інтерпретується в термінах системи психічних переходів, один з яких - це особистісний розвиток, який є переходом у рамках існуючого особистісного потенціалу.

Поняття особистісне зростання охоплює всю багатогранність життя людини протягом усіх прожитих нею років, від народження і до смерті. Щоб досліджувати розвиток особистості, необхідно розглядати її у системі взаємин із суспільством, з соціальною дійсністю, впродовж її життєвого шляху та способу життя, тобто вивчати особистість у системі діяльності, спілкування, структурах сім'ї, праці, професії. Перевага такого підходу - у його динамічності. Особистість розглядається у динаміці життєвого шляху, а життєвий шлях -- у контексті способу життя. Такий підхід дає можливість пов'язати в єдине ціле такі аспекти:

- 1) мотиваційно-сміслову сферу особистості, яка фіксує зміну особливостей суб'єктивного відображення емоційно-важких життєвих ситуацій;
- 2) ціннісні орієнтації, що виступають як усвідомлення особистістю власних виборів і переваг, як життєвий шлях особистості;
- 3) професійну орієнтацію як професійну долю в життєвому шляху особистості та професійні зміни;
- 4) життєвий шлях особистості не як сукупність сфер праці і сім'ї, а як оптимістичне або песимістичне сприйняття майбутнього залежно від соціальних перспектив, як визначення криз, вирішення життєвих протиріч;
- 5) активність особистості, а також соціальні та соціально-психологічні рушійні сили цієї активності.

Розглядаючи феномен особистісного зростання, вважаємо важливим розглянути принципи гуманістичної психології, у яких відбиті необхідні умови його існування:

- хоча існування людини має межу, вона завжди володіє свободою і необхідною для неї незалежністю. Навіть приречена на смерть людина вільна по-різному відчувати і поводитися при її наближенні;
- найважливішим джерелом інформації є екзистенціальний стан людини, її суб'єктивний психологічний досвід, доступний їй лише через її усвідомлення тут і тепер;
- оскільки природа людини визначається не тим, що робить людина, а тим, як вона усвідомлює своє існування, її природа ніколи не може бути повністю визначена, він завжди прагне до безперервного розвитку, реалізації людського потенціалу;
- людина є цілісною і єдиною. Ця цілісність «Я» створює унікальний характер переживань кожної людини. Неможливо розрізнити органічне та психічне, свідоме та несвідоме, почуття та думки;
- відомість людини не може бути зведена ані до її основних потреб і захистів, як у фрейдизмі, ані до епіфеноменів біхевіоризму.

Існує кілька підходів до розгляду феномена особистісного зростання. У когнітивно-феноменологічному підході особистість, її зміни розглядаються з позицій власного внутрішнього світу, «внутрішньої реальності». Представники цього підходу виходять із положення про те, що людина протягом життя будує, перебудовує і добудовує глибоко особистісну теорію світу, включаючи й її самоконцепцію. Увесь досвід життя, а також передбачуване майбутнє закріплюється в міні-теоріях у вигляді систем значень, переконань і цінностей вони регулюють сприйняття і уявлення людини, визначають інтерпретацію довколишнього світу і дій у ньому суб'єкта. Свою теорію індивід прагне зробити упорядкованою, взаємопогодженою теорією передбачуваного і збагненого світу. Особистісній концепції благополучного світу відповідає Я-концепція себе як вдалого і невразливого. І лише сам суб'єкт в змозі змінити

свою індивідуальну «теорію», зробити її більш реалістичною, переосмислити • труднощі як частини життя, а, змінившись, навчитися їх вирішувати.

Віковий підхід, в якому досліджуються компоненти поведінки, що змінилися і лишилися незмінними протягом усього людського життя, також звертається до проблеми особистісного зростання. Процеси, які змінюють людську поведінку і потрапляють під загальне поняття «розвиток», можуть відбуватися на будь-якій віддалі життєвого шляху - від народження до смерті. Поняття вікового розвитку має два аспекти. По-перше, воно включає ідею про те, що розвиток властивий усьому людському життю. По-друге, такий розвиток може включати в себе процеси, що беруть початок не з моменту народження, а в більш пізні періоди життя. Взятий загалом, різновіковий розвиток система різноманітних варіантів змін, які відрізняються за часовими показниками (виникнення, тривалість, закінчення), спрямованістю і послідовністю. Поняття «завдань» розвитку включає групи проблем, вимог і життєвих ситуацій, породжуваних біологічним розвитком, соціальними очікуваннями і власними діями людини. Ці проблеми змінюються протягом життя і надають напрямок, силу і наповнення розвитку.

В особистісно-орієнтованому підході результатом впливу стає повноцінно функціонуюча людина, котра змінилась у різних аспектах поведінки, активності, ставлення до себе й інших. Нарешті, в діяльно-особистісному підході результатом процесу розвитку є соціальне вагома і продуктивна діяльність особистості, спрямована на її власне перетворення, а також перетворення середовища довкола неї.

Досвід психотерапевтичної практики дозволив К. Роджерсу [49] виділити якості, які характеризують зростаючу особистість: 1) відкритість до досвіду; 2) віра в свій організм - довіра своєму організму у виборі поведінки; 3) внутрішній локус виборів, рішень або оцінних міркувань; сприйняття і розуміння себе, свого життя як процесу, бажання існувати як процес [49].

Т.М. Титаренко визначає особистісне зростання як активний процес становлення, в якому людина бере на себе відповідальність за своє життя, свій

життєвий шлях, і саме у прагненні існувати, бути, яке складає фундамент особистості, слід шукати основні мотиваційні ресурси, що забезпечують особистісне зростання [51].

Особистісне зростання проявляється у всіх сферах психічної діяльності людини, переструктуровуючи їх. Змінюючи сприйняття себе, людина стає більш відкритою досвіду, менше заперечує і придушує себе, стає більше схожого на таку, якою хоче бути,

Відмітними рисами розвинутої особистості можна виділити: 1) задоволення своїх потреб без шкоди для інших людей; 2) досягнення значного успіху в діяльності, оскільки діяльність є об'єктом самовираження особистості; 3) відкритість професійним змінам і новому життєвому досвіду; 4) здатність взяти на себе відповідальність за свої дії.

Якщо розглядати феномен особистісного зростання крізь призму розвитку як будь-якої зміни адаптивних можливостей організму, то найбільш прийнятним буде розгляд зростання особистості через явище саморозвитку як невинного процесу, в рамках котрого людина набуває спроможність, перш за все, керувати поточними подіями, а також формувати добрі й відкриті стосунки з іншими людьми, сприймати життя у всій його багатогранній красі.

Відповідно до думки Т.М. Титаренко, в особистісному бутті є утворення, що іманентне забезпечує рух уперед, розвиток, зростання. В самому процесі побудови особистістю свого життєвого світу закладено можливість трансформування як індивідуально-психологічних, так і соціокультурних змістів у їхніх взаємопроекціях. Цим утворенням автор вважає здатність особистості вибирати [51]. Наявність у свідомості певної структури, яка за своїм механізмом функціонування мала б можливість трансформації та спонтанності, передбачена в концепції цілепокладання Ю.М. Швабла [51].

Розглянемо зміни, що відбуваються в процесі особистісного зростання. В емоційній сфері здійснюється відхід від неусвідомлюваних, невиражених почуттів до щохвилининних, спонтанних переживань. Спонтанність - риса, яка впливає із впевненості в собі та довіри до навколишнього світу. Спонтанне

вираження почуттів та емоцій фруструється, як відомо, культурними нормами, а для людей з високим рівнем особистісного зростання спонтанне вираження почуттів стає способом життя. В процесі особистісного зростання в емоційній сфері особистості відбувається і така важлива зміна, як зниження чутливості до стресів, що є дуже важливим для профілактики соматичних захворювань.

У поведінковій сфері особистості в процесі особистісного зростання спостерігається значно менше захисних реакцій. Людина стає більш адаптованою, краще володіє собою, Підвищується її здатність до встановлення міцних і доброзичливих стосунків з тими, хто оточує. Людина стає гнучкішою у спілкуванні, що слід розуміти як відсутність соціальних стереотипів, здатність до адекватного самовираження у спілкуванні.

Грунтуючись на методологічній позиції зв'язку свідомості й діяльності, свідомість не тільки проявляється, але й формується у діяльності, тому вплив навчання, зокрема, професійного, а в подальшому й професійної діяльності на формування індивідуальної свідомості є безперечним.

Ставлення до об'єктів професійної діяльності, яке знаходиться в семантичному значенні, задається сукупністю проєкцій досвіду людини. Значення, які функціонують у системі індивідуальної свідомості, реалізують не самих себе, а смисл, який у них вкладений. Система смислових ставлень включає в себе вказівку на певне розуміння професійних ситуацій, в яких може перебувати військовослужбовець, а також його можливість асоціювати значення цих ситуацій з конкретними діями, якими він повинен оволодіти. Усвідомлення професійного образу майбутньої діяльності реалізує стійке, відрефлексоване ставлення суб'єкта до вибраного ним способу реалізації професійних можливостей. Функція особистісної рефлексії полягає в ідентифікації суб'єкта професійної діяльності з обраною альтернативою здійснення діяльності, яка забезпечує реалізацію професійних смислових ставлень.

С.Л. Рубінштейн також писав, що «цінності - ..похідні від співвідношення світу і людини, виражаючи те, що у світі, включаючи і те, що створює людина в

процесі історії, значущо для людини» [35, с.369]. На думку О.Г. Здравомислова, цінності виступають важливою сполучною ланкою між суспільством, соціальним середовищем і особою, її внутрішнім світом [14].

В контексті зазначеного доцільно звернутися до конструкта «світ професії», який, на думку І.Б. Ханіної є нерозчленованою характеристикою психологічних особливостей професійної діяльності. Для того, щоб виявити, якими ж є особливості професійної діяльності, не тільки з точки зору характеру й особливостей праці, але й з позицій того, чим вона фактично є для суб'єкта, необхідно ввести систему характеристик, які, з одного боку, психологічно описували б параметри професійної діяльності, а з другого, були б індивідуальним системним конструктом, який дозволив би у безпосередньому експерименті вивчати його формування. Таким системним конструктом було запропоновано «професійне бачення світу» система відносин професіонала з об'єктами світу. Його структура, на думку Е.Ю. Артем'євої, [5] визначається такими складовими:

1. Професійна семантика. Предметом аналізу цієї твірної є становлення системи значень. Відомо, що у внутрішньому світу суб'єкта відображається велика кількість різних предметів, у тому числі й професійних. Багато з них ще не становлять для студента цінності, оскільки не встигли перетворитися у функціональний компонент діяльності. Тобто, деякі професійні значення виявляються для суб'єкта лише знаними, але не випробувані у власній практиці. З цієї точки зору професійну семантику можна трактувати як перетворення в суб'єктивному досвіді значень «професійного декларативного» значення у «професійно реальне», тобто процес семантизації не лише відтворює об'єкти, а й вибудовує те чи інше розуміння їх.

2. Особливості професійного відображення ситуацій. Всяке значення для суб'єкта асоціюється з контекстом діяльності, із тими об'єктивними умовами предметних ситуацій, в яких відбувається діяльність. Причому професійні ситуації можуть виникати як у професійній діяльності, так і в буденному житті, коли фахівцю стає необхідно привнести в них професіоналізм. Визначені такі

психологічні параметри ситуацій: по-перше, оцінка умов ситуацій, по-друге, виділення професійно важливих параметрів і, по-третє, знаходження відповідного способу поведінки в них.

3. Особливості професійного міжособистісного сприйняття. Будь-який конкретний вид діяльності, як відомо, вимагає від людини прояву певних якостей особистості і впродовж того, як учасники цієї діяльності засвоюють її задачі, в них створюється тенденція відзначати в Інших перед усім ті якості, наявність яких забезпечує успішний хід спільної діяльності. За умови залучення впродовж тривалого часу у якийсь вид діяльності, тенденція відображати інших людей з певної точки зору може стати стійкою, перетворитися у професійну звичку.

4. Професійні аспекти спілкування. Спілкування військовослужбовця з колегами є одним з основних видів професійної діяльності і виявляється умовою, без якої неможливе пізнання дійсності.

Отже, конструкт «професійне бачення світу» дає можливість визначити, що, конкретно, від професії вноситься в образ світу; як відбувається становлення професійного бачення світу в реальному процесі навчання; спеціалізацію усередині професії.

1.3. Особливості становлення ціннісних орієнтацій військовослужбовців.

У попередніх частинах нашої роботи розглянуті погляди вчених на визначення понять «цінність» та «ціннісна орієнтація», розкрита психологічна структура та механізм становлення ціннісних орієнтацій. Теоретичний аналіз цих понять дає можливість перейти до розгляду особливостей становлення ціннісних орієнтацій військовослужбовців у процесі їх професійної підготовки.

Збройні Сили - це система, в якій існує конкретна правова основа людської діяльності. Особливі обставини військової служби визначають жорсткі вимоги до особистих рис військовослужбовців та передбачають певну

ієрархію цінностей, згідно з якою пріоритет національних, громадянських цінностей над особистими є визначальним.

Проблема формування національних ціннісних орієнтацій військовослужбовців була предметом дослідження багатьох учених як у нашій країні, так і за кордоном. Такі вчені, як Є.А. Афонін, В.В. Ягупов та інші, розробили наукові підвалини виховання свідомих захисників Батьківщини.

У нашій ситуації людськими ресурсами є військовослужбовці, що приходять до армії й флоту. Їх духовні цінності сформовані в сім'ї, школі та інших сферах життєдіяльності цивільного суспільства.

У дослідженні ціннісних орієнтацій показано, що в молодих людей, що завершують середню освіту, немає однозначної спрямованості на який-небудь вид діяльності.

Свідомість сучасних військовослужбовців формувалася в умовах протистояння та краху цінностей суспільства, в якому знецінюються ідеали та цінності. Оскільки армія є соціальним інститутом суспільства, вона, як дзеркало, відображає всі болісні процеси та суперечності, що дестабілізують соціальну ситуацію, створюють соціальну напругу, дезорганізують соціальну поведінку багатьох людей, у тому числі молоді.

А.Ю. Агафонов зазначає: «Моральні цінності цілком перестають сьогодні відігравати регулятивну роль у трудових відносинах через їх повне знецінення. А головне – вони перестають бути фактором об'єднання людей за професійною ознакою. Ця ситуація характерна для всіх суспільних інститутів України, в тому числі для її Збройних Сил» [2].

Це необхідно враховувати, тому що протекціонізм, бюрократизм, які мали глибоке коріння в Радянській Армії й успадковані Збройними Силами України спричинили руйнацію таких загальнолюдських цінностей, як чесність, совість, порядність та інші.

Але військова професія передбачає суворе випробування на формування таких загальнолюдських цінностей у бою, а також здатність пристосовуватися до екстремальних умов. Сучасні соціологічні дослідження показують, що

«майже половина громадян України (43,8% опитаних) не хочуть і не будуть добровільно служити в армії ні за яких обставин і за будь-яку високу зарплату і не радять це робити своїм дітям чи родичам».

Крім того, ця ситуація в суспільстві суттєво ускладнюється внутрішніми проблемами Збройних Сил України. Розмиття громадянських цінностей призводить до збільшення потенціалу антигромадських проявів у військовому середовищі, посилення соціальної патології, асоціальної поведінки, що загрожує стабільності армії. Вчені зазначають: «На жаль, на сьогоднішній день Збройні сили України не створили ефективної системи культурного, морального, психологічного, патріотичного та інших видів виховання. Як наслідок, є певні проблеми у формуванні та розвитку духовних цінностей Військової діяльності, небезпека маніпуляцій військовослужбовців».

Армійське середовище – це форма організації військовослужбовців, в ідеалі воно має виступати як частина структури суспільства позитивної спрямованості. Але будь-яка військова команда має двосторонню систему внутрішніх відносин. Тобто в колективі існує формальна і неформальна система відносин. Формальні відносини у військовій галузі базуються на принципі індивідуальності та суворої підпорядкованості, регулюються статутами, наказами, інструкціями, інструкціями та наказами і здійснюються за допомогою нормативної поведінки.

Однак існують відносини, які не можуть регулюватися адміністративно. Це неформальні відносини, які іноді виходять за рамки норм статуту і стають не статутними. Неформальні міжособистісні стосунки у військових частинах можуть відігравати як позитивну, так і негативну роль у згуртованості, організації, бойовій готовності та дисципліні.

Ставлення призовника до армії зумовлює його поведінку на перших етапах пристосування до армійського життя, у разі підтвердження набутих раніше апріорних уявлень про службу попереднє ставлення новобранця до неї закріплюється й визначає подальший характер мотивації його поведінки: від

активного неприйняття військових обов'язків (через формальне ставлення до них) і до сумлінного їх виконання.

Але, ураховуючи протиріччя між об'єктивною необхідністю оборони держави та небажанням значної частини молоді служити в Збройних Силах, необхідно пам'ятати, що насильна «переробка» системи цінностей особистості дає зворотний ефект, призводить до непередбачених наслідків, кризових станів у підрозділі. «Людина може адаптуватися до рабства, але вона реагує на нього, знижуючи свої інтелектуальні та моральні якості, вона може адаптуватися до культури, пронизаної загальною недовірою та ворожістю, але вона реагує на таку адаптацію послабленням своїх сил і безпліддя. Вона може адаптуватися до культурних умов, психічні та емоційні розлади, що зрештою спонукає його змінити ці умови, оскільки він не може змінити свою природу».

У цьому вислові представлені найвагоміші протиріччя, з якими стикаються військовослужбовці в процесі адаптації до військового середовища.

Найбільш яскравими є такі:

- зниження інтелектуальних і моральних якостей, коли діють тільки репресивними методами;
- недовіра, постійний виснажливий контроль призводить до зменшення ініціативи та послаблення використання інновацій, безплідність;
- придушення сексуальних потягів веде до невротичних симптомів;
- людина не може змінити свою природу й працювати в ситуації низької оплати праці та незадоволення базових потреб.

Узгодженість між внутрішнім світом особистості та середовищем, в якому він перебуває, втрачається, якщо існує розрив між раніше сформованою системою цінностей, потреб та обставин, в яких людина змушена перебувати. Потрапляючи у військове середовище, новачок часто опиняється в ситуації психологічної травми, оскільки існує конфлікт між механізмами соціально-психологічної адаптації, сформованими сім'єю, оточенням, попереднім вихованням та зовнішньополітичними впливами, що визначаються специфікою військової діяльності діяльність. Навіть за відсутності нестатутних стосунків,

проблем з дисципліною військовослужбовців, матеріально-технічним забезпеченням у певній військовій частині, військовослужбовці стикаються з серйозною проблемою з точки зору власної пристосованості, нейропсихологічної стабільності та здатності приймати нові правила життя. Що ж казати про стан психіки військовослужбовців, яким доводиться, окрім вище зазначених впливів, зазнавати ще й відомих специфічних чинників, з якими пов'язана військова діяльність?

Крім того, необхідно враховувати, що процес формування особистості у військових умовах здійснюється спільними зусиллями командирів, офіцерів навчального підрозділу з розробкою різних форм і методів роботи та засобів їх здійснення. Формування системи ціннісних орієнтацій передбачає вплив як через свідомість, так і через підсвідомі структури, прикладом чого є ефект зараження, виявлення чи імітація поведінки учасників освітнього процесу. Тому успіх формування особистості військовослужбовця залежить від рівня розвитку педагогічної майстерності всіх учасників процесу, від їх компетентності, від здатності на власному прикладі довести свою відданість обороні Вітчизни. К.Д. Ушинський з цього приводу писав: «Тільки особистість може впливати на розвиток і визначення особистості, тільки характером можна створити характер» [54, с. 191].

Багато вчених при розгляді становлення ціннісних орієнтацій, відмічають необхідність враховувати психологічно-вікові особливості військовослужбовців. Питання, що пов'язані з розкриттям проблеми формування ціннісних орієнтацій у юнацькому віці, проаналізовані в роботах Б.Г. Ананьєва [4]. Ураховуючи сказане вище та виходячи з необхідності комплексного вивчення діяльності людини, умов, що визначають її продуктивність і успішність, вплив на розвиток особистості різних зовнішніх та внутрішніх обставин, можемо визначити основні фактори, що діють на становлення ціннісних орієнтацій військовослужбовців у процесі професійної підготовки.

Першим фактором є зовнішнє середовище непрямї дії, яке має вплив через здобутки світової науки, у тому числі системи військової освіти зарубіжних країн. Прикладом можуть слугувати застосування психологічних та інформаційних війн проти України, вплив на престижність військової професії засобів масової інформації, нав'язування споживацької системи цінностей, приниження значимості суспільно-політичної діяльності.

Другий фактор - зовнішнє середовище прямої дії. Висока залежність стану справ у військових колективах від ставлення керівництва країни та суспільства до фінансування та від забезпечення діяльності Збройних Сил державою. Людина не може змінити свою натуру: виконувати свої професійні обов'язки в умовах низької заробітної плати та невдоволення основними потребами і при цьому бути впевненою в тому, що державні інтереси та цінності повинні бути вищими в ієрархії ціннісних орієнтацій порівняно з цінністю власного життя.

До третього фактора відносять внутрішнє середовище системи. Традиції та неформальні стосунки відіграють велику роль в утворенні ціннісно - орієнтаційної єдності всієї групи. Ізольованість від соціального середовища та батьків, де проходило виховання та становлення особистості, часткова або повна відсутність будь-якої сторонньої підтримки, необхідність прийняття нових норм та цінностей суттєво ускладнює адаптацію до військового середовища, та провокує деякі зміни ціннісних орієнтацій.

Четвертий фактор – об'єкти діяльності. Компетентність, рівень розвитку педагогічної майстерності всіх учасників процесу та вміння власним прикладом засвідчити свою відданість справі захисту Батьківщини є однією із найважливіших складових становлення ціннісних орієнтацій воїна.

П'ятий фактор - це самі актори. Характерні риси підліткового віку - безкомпромісні оцінки та судження, емоційна чуйність, максималізм - створюють конкретні умови для засвоєння певних цінностей. Крім того, підлітковий вік чутливий до формування ціннісних орієнтацій, що суттєво впливає на формування світогляду та професійних інтересів.

Шостим фактором є сама діяльність та її результати. Військова діяльність є одним із видів непродуктивної діяльності. Але така діяльність вимагає від військовослужбовців високого морального духу, психологічної готовності до активних бойових дій, що відіграє вирішальну роль у досягненні успіху бою.

Систематизуючи, можна визначити такі особливості професійної підготовки військовослужбовців:

- політична орієнтація, специфічна система ціннісних орієнтацій, підготовка до діяльності, що передбачає ризик для здоров'я та життя людини;
- пряма залежність стану справ у військовому колективі від ставлення керівництва та суспільства до Збройних Сил, стану фінансування та забезпечення діяльності установи з боку держави;
- мобільність соціального статусу;
- щоденні високі моральні та фізичні навантаження, які зазнають військовослужбовці;
- високий ступінь регулювання, суворе регулювання законів, статутів і наказів командування, послідовне впровадження принципу єдності;
- уніфіковані вимоги до поведінки та зовнішнього вигляду військових;
- ізоляція курсантів від батьків та соціального середовища, в якому відбувалося виховання та формування особистості;
- повна або часткова відсутність будь-якої зовнішньої підтримки;
- необхідність пристосування людини до конкретного військового середовища;
- засвоєння військовими загальнолюдських, державних, національних цінностей як складової, що визначає морально-психологічну готовність захищати Батьківщину.

Висновки до першого розділу

Проведене теоретичне дослідження проблеми ціннісних орієнтацій дозволяє зробити наступні висновки :

1. Узагальнивши визначення цінностей багатьох закордонних теоретиків, можна виділити наступні основні характеристики цінностей :

- Цінності - бажані цілі (наприклад, рівність) та поведінка людини, що сприяє досягненню цієї цілі (наприклад, чесність, схильність до допомоги).

- Вони не обмежені певними діями й ситуаціями (тобто трансцендентні) і виступають як стандарти, які керують вибором або оцінкою вчинків, людей, подій.

- Цінності впорядковані по важливості відносно одна одної. Упорядкований набір цінностей формує систему ціннісних пріоритетів. Різні культури й особистості можуть бути охарактеризовані системою їхніх ціннісних пріоритетів.

«Ціннісні орієнтації» - це складова структури особистості, певна вісь свідомості, навколо якої обертаються думки та почуття людини і з огляду на яку вирішуються багато життєвих питань, і водночас, фокус свідомості на цінності світу.

2. До особливостей становлення ціннісних орієнтацій військовослужбовців можна віднести:

- особливості професійної семантики та системи значень.
- специфіка професійного відображення ситуацій.
- особливості професійного міжособистісного сприйняття.
- професійні аспекти спілкування.
- професійне бачення світу.

Основними факторами що впливають на становлення ціннісних орієнтацій військовослужбовців є зовнішнє середовище непрямої дії (впливає через здобутки світової науки, зокрема системи військової освіти зарубіжжя), зовнішнє середовище прямої дії (ставлення керівництва країни та суспільства до фінансування й від забезпечення діяльності Збройних Сил державою), внутрішнє середовище системи (неформальні стосунки та традиції відіграють велику роль в утворенні ціннісно - орієнтаційної єдності членів групи), об'єкти діяльності (компетентність, рівень розвитку педагогічної майстерності всіх

учасників процесу та вміння власним прикладом засвідчити свою відданість справі захисту Батьківщини), самі суб'єкти діяльності та сама діяльність та її результати.

Систематизуючи, можна визначити такі особливості професійної підготовки військовослужбовців:

- політична орієнтація, специфічна система ціннісних орієнтацій, підготовка до діяльності, що передбачає ризик для здоров'я та життя людини;

- пряма залежність стану справ у військовому колективі від ставлення керівництва та суспільства до Збройних Сил, стану фінансування та забезпечення діяльності установи з боку держави;

- мобільність соціального статусу;

- щоденні високі моральні та фізичні навантаження, які зазнають військовослужбовці;

- високий ступінь регулювання, суворе регулювання законів, статутів і наказів командування, послідовне впровадження принципу єдності;

- уніфіковані вимоги до поведінки та зовнішнього вигляду військових;

- ізоляція курсантів від батьків та соціального середовища, в якому відбувалося виховання та формування особистості;

- повна або часткова відсутність будь-якої зовнішньої підтримки;

- необхідність пристосування людини до конкретного військового середовища;

- засвоєння військовими загальнолюдських, державних, національних цінностей як складової, що визначає морально-психологічну готовність захищати Батьківщину.

РОЗДІЛ II.

ОСОБЛИВОСТІ ДІАГНОСТИКИ ЦІННІСНИХ ОРІЄНТАЦІЙ

2.1. Обґрунтування вибору методик дослідження ціннісних орієнтацій.

Вивчення цінностей та ціннісних орієнтацій є достатньо складним завданням. Наприклад, люди можуть не усвідомлювати абстрактних цінностей, зазнають труднощів у їх формулюванні. Тому деякі дослідники воліють робити висновки про цінності опосередковано з таких культурних продуктів, як фільми чи література, невербальна поведінка, з відповідей на певні питання, що містять інформацію про певні властиві цінності. Але використання непрямих висновків також проблематично: суб'єктивні інтерпретації дослідника можуть вплинути на ці висновки.

Найпоширенішим методом є опитування респондентів, наскільки вони погоджуються з певними цінностями, вираженими окремими словами, короткими фразами, що описують загальну мету. Зазвичай формат відповіді дає можливість респонденту висловити ступінь своєї згоди за шкалою оцінок.

Але цей тип вимірювання також містить можливість ряду помилок, два з яких є найважливішими, але їх часто ігнорують, особливо в міжкультурних дослідженнях. Це упередженість відповідей та рівнозначність змісту.

Тенденція відповідей. Респонденти, що належать до різних культур, відрізняються тим, що зазвичай відповідають шкалам оцінок. Наприклад, одні використовують екстремальні відповіді, а інші - усереднені відповіді. Для дослідника існує дилема, як інтерпретувати варіації відповідей випробовуваних: як артефакт чи як «поточні» відмінності.

Для регулювання упередженості реакцій можливі різні процедури. Однією з найбільш часто використовуваних є стандартизація даних тестів. Інший підхід - попросити респондентів ранжувати цінності відповідно до їх важливості, повністю уникаючи рейтингової шкали.

Еквівалентність змісту. Друга проблема вимірювання полягає в тому, що необхідно визначити, чи мають досліджувані значення однакове значення в різних культурах. Навіть використовуючи найякісніші переклади, ми не можемо бути впевнені, що вираз цінності має еквівалентне значення в різних мовах та культурах. Домінуючим напрямком психологічних досліджень є пошук таких універсальних когнітивного, емоційного або поведінкового характеру.

Іноді дослідники вирішують цю проблему еквівалентності цінностей, з'ясовуючи, чи схожа структура взаємозв'язку між цінностями в кожній культурі. Значення цінності з'ясовується через її асоціації - позитивні, негативні чи нейтральні - з іншими поняттями. Якщо значення мають однакові значення в різних культурах, взаємозв'язок між цими значеннями також повинен бути подібним. Якщо зміст цінностей відрізняється в різних культурах, взаємозв'язок між цінностями також повинен відрізнятися. Тому дослідники зазвичай оцінюють ступінь подібності у моделях кореляції за допомогою факторного аналізу або багатовимірною масштабованого аналізу за набором цінностей, окремо в межах кожної соціальної культури. Потім вони порівнюють фактори, осі вимірювання або конфігурації цінних зон, які є в кожній культурі. Значення еквівалентні в різних культурах, якщо вони знаходяться у подібних факторах або осях вимірювання або в подібних областях. Якщо в кожній культурі немає подібних факторів, осей вимірювання чи областей, або якщо значення чітко відрізняються, немає еквівалентності змісту.

Прогрес у визначенні універсальних основних цінностей залежить від того, наскільки ретельно дослідники підходять до використання існуючих критеріїв для оцінки еквівалентності факторів, осей вимірювання або розробки та застосування нових критеріїв.

Вивчення цінностей може проводитися на двох рівнях аналізу - на рівні особистості (індивідуальні відмінності) та рівні соціальної культури (соціальні відмінності). Описано особливості цих концепцій та відповідні типи

досліджень. У межах кожного з них використовуються різні методи та методи дослідження. Вони досить численні і різноманітні. У цій роботі ми звернемо увагу лише на особливості методів вивчення окремих цінностей особистості.

Сучасні зарубіжні дослідження цінностей на індивідуальному рівні чітко поділяються на дві групи:

- дослідження на основі роботи Рокіча;
- дослідження, засноване на концепціях, розроблених Хофстеде та Тріандісом.

Як зазначалося, Рокіч сприяв зростанню інтересу до цінностей серед психологів, даючи чітке визначення та розробляючи простий у використанні інструмент, який операціоналізує погляд на цінності як на основні життєві принципи.

Йому також належить перший теоретично обґрунтований метод вивчення цінностей. Вона набула широкого поширення як в зарубіжних, так і у вітчизняних дослідженнях цієї проблеми. Методологія була створена в 1973 році і отримала назву «Опитування вартості Рокіча»

Анкета цінностей Рокіча (CRR) була задумана як всебічна і в той же час уникає надмірності. Респонденти класифікували два списки цінностей, 18 цінностей, кожен відповідно до їх важливості.

Багато хто критикував процедуру ранжирування в цій анкеті. Подальші дослідники або стандартизували рейтинг, або замість цього використовували кожен оцінку.

На додаток до суперечок щодо теоретичного обґрунтування методу Рокіча, його суттєвим недоліком є тенденція впливати на соціальну бажаність.

Переваги методики включають універсальність, зручність та економічну ефективність як проведення, так і обробки результатів, гнучкість, тобто можливість варіювати матеріал стимулу та інструкції.

Щоб зрозуміти, які осі вимірюють значення, дослідники вивчили структуру опитувальника. Сам Рокіч запропонував дві осі виміру:

- особисті цінності (наприклад, комфортне життя) - соціальні цінності (рівність);

- моральні цінності (чесні) - цінності компетентності (логічні).

Пізніше дослідники протягом декількох років отримували неоднозначні результати факторного аналізу даних, отриманих у різних країнах. Вони неодноразово аналізувались різними авторами, підтверджуючи ідеї Рокіча. Однак численні дослідження показали більшу чи меншу подібність систем цінностей індивідуального рівня в різних культурних середовищах. Після повторного аналізу деяких зібраних раніше даних Шварц та Бельські змогли визначити сім типів цінностей у кожній з шести досліджуваних країн. Ці типи значень підтвердили справедливість виділення Рокічем двох осей:

- компетентність - мораль;

- особисті - соціальні.

Після цього, у 1992 році, Шварц розробив нову теорію та методологію вивчення цінностей.

Крім того, розроблені методи, засновані на концепціях індивідуалізму - колективізму. Індивідуалізм - колективізм, як його сформулював Хофстеде - це поняття, яке характеризує соціальну культуру і не є атрибутом індивідів. Однак багато дослідників перенесли це поняття на рівень оцінки індивідуальних відмінностей, зробивши його персональною змінною і визначивши як ступінь, в якій людина схвалює цінності, норми та установки, пов'язані з індивідуалізмом чи колективізмом культури. Ці дослідники прагнули виділити єдину вісь вимірювання, яка відрізняла б індивідуалістів від колективістів. Головною особливістю цього параметра вимірювання є тенденція надавати пріоритет особистим або внутрішньогруповим інтересам, цінувати незалежність, емоційну ізоляцію, особисті досягнення та змагання на противагу взаємозалежності, емоційній близькості, досягненню групи та співпраці.

Для вимірювання цієї змінної розроблено кілька інструментів. Тріандіс та його колеги розробили інсталяційну шкалу, що складається з 21 балу.

Факторний аналіз отриманих даних показав, що індивідуалізм - колективізм - це багатовимірна концепція, а не унітарна, біполярна вісь вимірювання.

Для того, щоб виміряти певні вузькі аспекти особистого конструкту, які називають індивідуалізмом - колективізмом, було створено ряд інших шкал.

Методи дослідження цінностей та ціннісних орієнтацій, що використовуються у вітчизняній практиці, є або модифікацією методу Рокіча, або є авторськими. Вони мають суттєві відмінності у вимірюваних параметрах залежно від обсягу, віку, соціальної категорії випробовуваних тощо.

Адаптація Рокіча до російської мови була адаптована в 1970-х роках. Методика була адаптована А. Гоштаутасом, А.А. Семеновим та В.О. Ядовим [59]. У процесі адаптації перелік основних цінностей суттєво змінився з культурних та політичних причин.

Диспозиційна концепція особистості також набула популярності

В.О. Ядова, в якому концепція ціннісної орієнтації посіла одне з центральних місць. Саме в концепціях ціннісної орієнтації результати інтерпретувались за методом Рокіча при проведенні вітчизняних досліджень.

Адаптований варіант методу Рокіча неодноразово публікувався в різних виданнях, широко використовувався і досі використовується у вітчизняних дослідженнях цінностей та ціннісних орієнтацій.

Одним з відомих методів вивчення ціннісної орієнтації є Анкета скінченних цінностей І.Г. Сеніна. Анкета спрямована на виявлення основних ціннісних орієнтацій та життєвих прагнень особистості, значення різних сфер життя.

Багато вітчизняних методів мають різні типи шкал та параметрів вимірювання, часто використовують різну термінологію: ціннісна орієнтація, ціннісні орієнтації, змістовні життєві орієнтації, цінності тощо.

«Тест на сенс життєвої орієнтації» (СЖО) був розроблений Д.О. Леонтьєвим (1992). Це адаптована версія тесту Дж. Крамбо та Л. Маголіча «Мета життя», який був створений на основі концепції В. Франкла. Поряд із загальним показником життєвої свідомості, методологія включає п'ять під

шкал, що відображають три конкретні основні життєві орієнтації: життєві цілі, життєвий процес (або інтерес та емоційне насичення життя), життєві результати (або самозадоволення) та два аспекти локусу контролю: контроль локусу - Я (я господар життя), а локусом контролю є життя (керованість життям).

Конструкції, подібні за змістом, також вимірюються за «Граничним методом» (Леонтьєв, 1999). Він був розроблений автором у спробі знайти нові, нетрадиційні підходи до емпіричного вивчення та діагностики таких складних структур суб'єктивної реальності, як динамічні семантичні системи свідомості. Техніка індивідуальна за формою та діалогічна за своїм характером. Методична процедура являє собою структуровану серію запитань та відповідей. Запитання, які задає експериментатор: «Чому люди це роблять?». Серія питань і відповідей закінчується відкриттям маргінального змісту, згідно з яким суб'єкт вже не в змозі відповісти на питання «Чому?» Далі експериментатор повертається до розгалуження відповідей, залишених на попередніх кроках. В результаті всієї процедури з'ясовується і аналізується сутність людини.

Найцікавішим, на наш погляд, є анкета Шварца. Це теоретично обґрунтована техніка, яка охоплює досить широкий діапазон значень. У сучасній науці та практиці існує нагальна потреба у таких вимірювальних засобах, які могли б бути використані в міжкультурних дослідженнях, мати добре розроблену теоретичну базу та бути ефективними у вивченні цінностей як груп, так і окремих людей.

Шварц виходив з того факту, що найважливішим змістовним аспектом, який лежить в основі відмінностей між цінностями, є тип мотиваційних цілей, які вони виражають. Тому він згрупував окремі цінності у типи цінностей відповідно до загальних цілей. Він обґрунтував це тим, що основні людські цінності, ймовірно, можна знайти у всіх культурах - тих, що представляють загальнолюдські потреби людського існування (біологічні потреби, потреба у координації соціальної взаємодії та вимоги функціонування групи). Він обрав цінності, відкриті попередніми дослідниками, а також знайдені ним у релігійно-

філософських працях про цінності різних культур. Потім він згрупував їх у десять різних типів мотивації і, з його точки зору, охоплює основні типи.

Таким чином, серед методів, які намагаються всебічно дослідити ціннісні орієнтації, є опитувальник цінностей, який розроблений Ш. Шварцем.

2.2. Методика Ш. Шварца для вивчення ціннісних орієнтацій особистості.

Нами застосовувався адаптований варіант методика Ш. Шварца (Карандашев В.Н. Методика Шварца для изучения ценностей личности: концепция и методическое руководство. - СПб.: Речь, 2004. - 70с.). Сутність адаптації, яка була здійснена В. Карандашевим полягала у визначенні середніх показників значимості типів цінностей на рівнях нормативних ідеалів і індивідуальних пріоритетів для вітчизняної вибірки досліджуваних. Ним же була дещо переглянута сутність інтерпретації отриманих результатів, оскільки деякі з цінностей, запропонованих Ш. Шварцем, такі як заздрість, скупість, лихварство навряд чи можуть вважатись загальноприйнятими цінностями. Проаналізувавши структуру цінностей запропоновану Ш. Шварцем, данні автори надали запропонованим цінностям дещо інший зміст. Так цінності консерватизму Ш. Шварца були позначені як цінності соціальної залежності яким протиставляється полюс соціальної автономності. Полюс залежності включає в себе цінності консерватизму, аскетизму, традиціоналізму. Полюс автономності-цінності самодостатності, гедонізму і радикалізму. Цінності соціальної залежності визначають орієнтацію на міжособистісні стосунки, а цінності соціальної автономності-на саморозвиток і само-реалізацію особистості цінності щедрості були позначені як альтруїзм цінності ієрархії розуміються як орієнтація на активне цілеспрямоване втручання у взаємостосунки між людьми, а цінності рівноправності-як орієнтація на вільні, довірчі взаємостосунки. Полюс цінностей майстерності був позначений як

«професійна діяльність», полюс гармонії, як «духовна діяльність». Полюс «професійна діяльність» включає цінності важливі в професійній діяльності і необхідні для активного перетворення світу. Сюди відносяться дві групи цінностей: майстерність і досягнення. Полюс «духовна діяльність» включає цінності, важливі для духовної діяльності, для розвитку внутрішньої особистості, це цінності відображають пасивну адаптацію до світу і споглядальність. Цей полюс включає дві групи: духовну гармонію (мир і спокій у власній душі) і природну гармонію (єдність з природою). Спираючись на результати проведеного авторами кореляційного, факторного і логічного аналізу ними була отримана полярна структура цінностей, яка дещо відрізняється від структури цінностей запропонованої Ш. Шварцем. Так цінності соціальної залежності протиставляються цінностям соціальної автономії, цінності ієрархії-цінностям рівноправності, цінності професіоналізму-цінностям духовності. Саме вищезначені цінності визначають полюси структури цінностей. Саме за осями рівноправність – ієрархія, духовність – професіоналізм (практичність), залежність – автономність роз-поділяються всі варіанти ціннісного відношення до себе, оточуючого світу.

В опитувальнику цінностей, розробленому Шаломом Шварцем за основу була взята методика Рокіча, але потім концептуально вдосконалена, істотно модифікована й розширена.

В основі методики вивчення індивідуальних цінностей, що він розробив, лежать:

- концепція Рокіча про існування термінальних й інструментальних цінностей,
- концепція Шварца про мотиваційну мету ціннісних орієнтацій та універсальності базових людських цінностей.

Шварц виходив з того факту, що найважливішим змістовним аспектом, який лежить в основі відмінностей між цінностями, є тип мотиваційних цілей, які вони виражають. Тому він згрупував окремі цінності у типи цінностей відповідно до загальних цілей. Він обґрунтовував це тим, що основні людські

цінності, швидше за все, можна знайти у всіх культурах - тих, що представляють загальнолюдські потреби людського існування (біологічні потреби, потреба у координації соціальної взаємодії та вимоги групового функціонування). Він обрав цінності, відкриті попередніми дослідниками, а також знайдені ним у релігійно-філософських працях про цінності різних культур. Потім він згрупував їх у десять різних типів мотивації і, з його точки зору, охоплює основні типи. Ось коротке визначення мотиваційних типів відповідно до їх центральної мети:

- влада - соціальний статус, панування над людьми та ресурсами;
- досягнення - особистий успіх відповідно до соціальних стандартів;
- гедонізм - задоволення або чуттєве задоволення;
- стимулювання - хвилювання та новизна;
- самостійність - незалежність думок і вчинків;
- універсалізм - розуміння, толерантність і захист добробуту всіх людей і природи;
- доброта - збереження та покращення добробуту близьких людей;
- традиція) - повага та відповідальність за культурні та релігійні звичаї та ідеї;
- дотримання - стриманість дій та спонукань, які можуть завдати шкоди іншим і не відповідають соціальним очікуванням;
- безпека - безпека та стабільність суспільства, відносин та себе.

Шварц описує такі характеристики цих типів цінностей.

1. Влада Функціонування соціальних інститутів вимагає певної диференціації статусу, і в більшості випадків у міжособистісних відносинах у різних культурах було виявлено поєднання показників домінування – підпорядкування. Центральною метою цього типу цінностей є досягнення соціального статусу чи престижу, контролю або панування над людьми та засобами (влада, багатство, соціальна влада, збереження їх соціального іміджу, суспільне визнання). Цінності влади та досягнень спрямовані на соціальну повагу, але цінності досягнень (наприклад, успішні, амбіційні) підкреслюють

активний прояв компетентності у безпосередній взаємодії, тоді як цінності влади (авторитет, багатство) підкреслюють досягнення збереження домінуючого становища в соціальній системі.

2. Досягнення. Визначальною метою цього типу цінностей є особистий успіх через здійснення компетентності відповідно до соціальних стандартів. Прояв соціальної компетентності (що є змістом цієї цінності) в контексті домінуючих культурних стандартів викликає соціальне схвалення.

3. Гедонізм. Мотиваційна мета цього типу визначається як насолода або чуттєва насолода (насолода, насолода життям).

4. Стимуляція. Цей тип цінності походить від потреби організму в різноманітності та глибоких переживаннях для підтримки оптимального рівня активності. Біологічно зумовлені варіації потреби в стимулюванні, опосередковані соціальним досвідом, призводять до індивідуальних відмінностей у значущості цієї цінності. Мотиваційною метою цього типу цінностей є прагнення до новизни та глибокі переживання.

5. Незалежність. Визначальною метою цього типу цінностей є незалежність мислення та вибір способів дій у творчості та дослідженнях. Незалежність як цінність впливає з потреби організму у самоконтролі та самоврядуванні, а також із внутрішніх потреб у незалежності та самостійності.

6. Універсалізм. Мотиваційною метою цього типу цінностей є розуміння, толерантність, захист добробуту всіх людей і природи. Мотиваційні цілі універсалізму впливають із потреб виживання груп та індивідів, які стають очевидно необхідними, коли люди контактують з кимось поза ними або коли основна група розширюється.

7. Доброта. Це більш вузький «просоціальний» тип цінностей, ніж універсалізм. Основна доброзичливість спрямована на добробут у щоденній взаємодії з коханими. Цей тип цінностей вважається похідним від необхідності позитивної взаємодії, потреби належності та забезпечення процвітання групи. Його мотиваційна мета - збереження добробуту людей, з якими

особистість контактує особисто (корисність, лояльність, поблажливість, чесність, відповідальність, дружба, зріла любов).

8. Традиції. Усі соціальні групи виробляють власні символи та ритуали. Їх роль та функціонування визначаються досвідом групи та закріплюються в традиціях та звичаях. Традиції часто набувають форми релігійних обрядів, вірувань та норм поведінки. Мотиваційна мета цієї цінності – повага, прийняття звичаїв та ідей, що існують у культурі (повага до традицій, смирення, благочестя, прийняття своєї долі, поміркованість) та їх дотримання.

9. Відповідність. Визначальною мотиваційною метою цього типу є стримування та запобігання вчинкам, а також схильність та спонукання до дій, які можуть завдати шкоди іншим або не відповідати соціальним очікуванням. Ця цінність випливає з вимоги стримувати тенденції, що мають негативні соціальні наслідки (слухняність, самодисципліна, ввічливість, повага до батьків та старших).

10. Безпека. Мотиваційна мета цього типу - безпека для інших людей та себе, гармонія, стабільність суспільства та відносин. Це походить від основних індивідуальних та групових потреб. На думку Шварца, існує один узагальнений тип цінності безпеки (а не два окремі - для групового та індивідуального рівнів). Це пов'язано з тим, що цінності, пов'язані з колективною безпекою, значною мірою виражають мету безпеки для особистості (соціальний порядок, безпека сім'ї, національна безпека, місцезнаходження, взаємодопомога, чистота, почуття приналежності, здоров'я).

Шварц розробив теорію динамічних відносин між типами цінностей, яка описує концептуальну організацію системи цінностей. Він стверджував, що дії, вжиті проти кожного типу цінностей, мають психологічні, практичні та соціальні наслідки, які можуть суперечити або, навпаки, бути сумісними з іншими типами цінностей. Наприклад, цінності досягнень можуть суперечити цінностям доброти: прагнення до особистого успіху може суперечити діям, спрямованим на покращення добробуту інших.

Результати наступних досліджень підтвердили цю структуру, виявивши, що десять типів значень організовані в дві біполярні осі вимірювання:

- відкритість до змін, що включає цінності незалежності та заохочення, на відміну від консерватизму, який включає цінності безпеки, відповідності та традицій;

- самовдосконалення, що включає цінності сили та досягнень, на відміну від самотрансцендентності, що включає універсалізм та доброту.

Гедонізм включає елементи як відкритості до змін, так і самозвеличення.

Оскільки типи цінностей утворюють інтегровану мотиваційну структуру, Шварц стверджував, що вони пов'язані в загальну систему з іншими змінними, такими як відношення, поведінка, членство в групі тощо. Будь-яка змінна, як правило, асоціюється з подібними типами значень, розташованих у структурі значень мікрорайону. І ці взаємозв'язки слабшають, коли ми рухаємося по круговій структурі в обох напрямках: із віддаленням один від одного ступінь зв'язку між типами значень зменшується.

На основі цієї теорії Шварц розробив опитувальник, що складається з 57 значень, що представляють кожен із цих типів цінностей. Остаточний список також включає цінності, запропоновані колегами з багатьох країн.

На основі аналізу Шварц дійшов висновку, що 45 значень показують достатню еквівалентність мотиваційного змісту в різних культурах. Таким чином, це дослідження розробило:

- випробуваний прилад для вимірювання величин,
- всеосяжний, близький до універсального, набір типів цінностей для вивчення індивідуальних відмінностей,
- основа для кореляції інтегрованих систем цінностей з іншими змінними.

Згідно з теорією Шварца, цінності особистості існують на двох рівнях: на рівні нормативних ідеалів та на рівні індивідуальних пріоритетів.

Перший рівень є більш стійким і відображає уявлення людини про те, як вступити, визначаючи тим самим його життєві принципи поведінки.

Другий рівень більше залежить від зовнішнього середовища, такого як тиск групи, і корелює з конкретними діями людини.

Анкета Шварца з вивчення цінностей особистості - це шкала, призначена для вимірювання значущості десяти типів цінностей.

Перша частина опитувальника («Огляд цінностей») дає можливість вивчити нормативні ідеали, особистісні цінності на рівні переконань, а також структуру цінностей, яка найбільше впливає на цілісність особистості, але не завжди проявляється в реальній соціальній поведінці.

Друга частина опитувальника («Профіль особистості») вивчає цінності на рівні поведінки, тобто індивідуальні пріоритети, які найчастіше виявляються в соціальній поведінці особистості.

Відмінність показників по типах цінностей у цих двох частинах опитувальника, що характеризують два рівні функціонування цінностей, відображає ціннісний тиск, що здійснюється, з одного боку, через соціалізацію й, з іншого боку, за допомогою референтної групи й традицій.

Опитувальник може використатися для вивчення цінностей різних соціальних груп. Що стосується вікового діапазону, опитувальник може використатися для вивчення цінностей особистості, починаючи з 14 років. Проведення дослідження цінностей підлітків молодше 14 років представляється недоцільним з кількох причин.

По-перше, у цьому віці цінності перебувають у процесі формування.

По-друге, для випробуваних може виявитися складною сама процедура ранжирування в першій частині запитальника.

По-третє, може знадобитися велика кількість роз'яснень змісту використовуваних слів і висловлень. Опитувальник Шварца припускає самостійну роботу випробуваного з ним і може застосовуватися як індивідуально, так й у групі.

Перша частина опитувальника («Огляд цінностей») - це два списки слів, що характеризують загалом 57 значень. Усі вони мають чітку мотиваційну мету і певною мірою важливі для різних культур.

Перший список містить кінцеві значення, виражені як іменники.

Другий список містить інструментальні значення, виражені у формі прикметників.

Суб'єкту пропонується оцінити важливість кожної цінності як керівного принципу його життя. Використовується шкала від -1 до 7. Чим вищий бал в діапазоні - 1, 0, 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, тим важливішим він здається йому.

У другій частині анкети («Профіль особистості») перелічено 40 описів людей, які відповідають тому чи іншому з 10 типів цінностей. Суб'єкта просять оцінити, наскільки схожа чи несхожа людина, описана в анкеті.

Використовується шкала з 5 позицій: від «дуже схожий на мене» до «зовсім не схожий на мене».

Хоча анкета не обмежена в часі, практика показує, що студенти середньої школи та першого курсу зазвичай працюють над анкетною протягом 30-50 хвилин.

Необхідно звернути увагу випробуваних на те, що всі пункти анкети повинні бути заповнені. Якщо піддослідні мають питання під час роботи, експериментатор повинен відповісти на них.

Метод дає кількісне вираження значущості кожного з десяти мотиваційних типів цінностей на двох рівнях:

- на рівні нормативних ідеалів
- на рівні індивідуальних пріоритетів.

Обробка результатів здійснюється шляхом співвіднесення відповідей випробуваного з ключем. Він вказує номери позицій обох частин анкети, які відповідають кожному виду цінності. Середній бал для цього типу значень показує ступінь його значущості.

При обробці першого розділу анкети - «Огляд цінностей» (рівень нормативних ідеалів) - підсумовуються результати списків 1 і 2.

Перед підрахунком результатів другого розділу анкети - «Профіль особистості» - необхідно перевести шкалу анкети в бали.

Під час початкової обробки даних для кожної частини анкети («Перегляд значень» та «Профіль особистості») середній бал за відповідями обраних предметів обчислюється відповідно до ключа. Обробка виконується окремо для кожного з 10 типів орієнтації цінностей. Значення цього середнього балу відносно інших дозволяє нам судити про ступінь значущості цього типу цінностей для предмета.

Слід зазначити, що дані, отримані в першій та другій частинах, зазвичай не збігаються, оскільки ціннісні орієнтації особистості на рівні нормативних ідеалів не завжди можуть бути реалізовані в поведінці через людські обмеження, тиск групи, дотримання певних традицій, поведінка та інші причини.

Відповідно до середнього балу для кожного типу значень встановлюється коефіцієнт їх ранжування. Кожному типу значень присвоюється ранг від 1 до 10. Перший ранг присвоюється типу значень, що має найнижчий середній бал, десятий - оскільки він має найвищий середній бал. Ранг від 1 до 3, отриманий за відповідними типами цінностей, характеризує їх низьку значимість для досліджуваного. Рейтинг від 7 до 10 свідчить про високу важливість відповідних значень.

2.3. Методика «Соціальні еталони змінні» Т. Парсона в адаптації Л. Почебут

«Соціальні еталони змінні» Т. Парсона в адаптації Л. Почебут. Способи взаємостосунків між людьми в цій методиці розуміються як певні соціальні еталонні змінні - дихотомії очікувань, схильностей, надання переваг по відношенню до оточуючих, альтернативи, одну сторону яких повинен вибрати соціальний діяч. Вибір певних альтернатив за Т. Парсонсом і визначає певну поведінку особистості по відношенню до інших і до себе.

За Т. Парсонсом еталонні змінні - це дихотомії, одну сторону яких повинен вибрати актор (особистість чи суспільство), перш ніж значення

ситуації стане для нього визначеним, і, отже, перш, ніж він зможе діяти з урахуванням цієї ситуації. Він стверджує, що існує всього п'ять основних еталонних змінних (тобто еталонних змінних, що виводяться безпосередньо з системи відліку теорії дії) і що вони усі, якщо виведені саме таким способом, утворюють систему.

Існує п'ять основних еталонних змінних:

1) афективність - афективна нейтральність: визначає відношення актора до норм спільноти;

2) орієнтація на себе - орієнтація на колектив: визначає відношення актора до інтересів спільноти;

3) універсализм - партикуляризм: визначає відношення актора до вимог спільноти;

4) якості особистості - результат діяльності: визначають критерії оцінки особистості, які застосовує спільнота;

5) специфічність - дифузність: визначає міру включеності актора в ситуацію взаємодії.

Соціальні еталонні змінні розуміються як способи взаєностосунків між людьми. Вони представляють собою дихотомії, одну сторону яких повинен обрати соціальний діяч (актор – в термінології Т. Парсонса), перед тим як діяти. Ці еталонні змінні визначають альтернативні варіанти надання переваги, очікування чи схильності. В системі особистості вони описують очікування чи схильності актора по відношенню до інших акторів з точки зору організації його особистості. Соціальні еталонні змінні показують як реагує система потреб особистості при взаємодії з системами потреб інших людей. По відношенню до суспільства ці змінні - це найважливіші компоненти у визначенні рольових очікувань. Культурні еталони визначають певну поведінку.

Оскільки метою нашого дослідження було вивчення саме специфіки ціннісних орієнтацій військовослужбовців і їх зв'язку з домінуючими способами взаєностосунків з оточуючими, на другому етапі дослідження була

здіяна та сама вибірка досліджуваних, які приймали участь в дослідженні на першому етапі. За інструкцією досліджуваним пропонувалось оцінити міру власної згоди з запропонованими висловлюваннями за чотирьохбальною системою, від «абсолютно незгодний» (0 балів) до «абсолютно згодний» (3 бали). Перевага в оцінці одних або інших протилежних змінних характеризувала диспозиційну структуру особистості.

Обробка і аналіз результатів проводились на основі вираженості однієї з протилежних парних змінних (альтернатив) :

1) відношення до норм спільноти (афективність - афективна нейтральність) АФФ-АФН, вимірює відношення людини до норм суспільства;

2) відношення до інтересів спільноти (орієнтація на себе чи на колектив) ІНД-КОЛ, а саме врахування в першу чергу власних чи колективних інтересів;

3) відношення до вимог спільноти (універсалізм – партикуляризм) УНІ – ПАР, а саме вимірює відношення людини до вимог суспільства;

4) відношення суспільства до особистості, тобто критерії оцінки особистості які застосовує спільнота (оцінка якостей особистості чи результату її діяльності) ЯК – РЕЗ, а саме чого більше очікує спільнота від особистості конформізму і згоди чи успішності в діяльності);

5) відношення особистості до міри включеності її в ситуацію взаємодії (специфічність чи диффузність) СПЕ-ДИФ, тобто прагнення до задоволення тільки тих вимог соціального об'єкта, які офіційно визначені, чи прагнення до задоволення усіх вимог спільноти, якщо вони не протирічать іншим обов'язкам суб'єкта.

Методика «Соціальні еталонні змінні» включає в себе 50 тверджень по відношенню до яких необхідно визначити міру власної згоди за шкалою від «0» - абсолютно не згодний; «1» - скоріше згодний ніж незгодний; «2» - згодний; до «3» - абсолютно згодний.

Всі ці твердження згідно з сутністю інтерпретації визначають наступні варіанти диспозицій взаємостосунків з людьми (способи взаємодії):

1) безоціночна – оціночна поведінка;

- 2) домінування когнітивної чи моральної оцінки поведінки;
- 3) домінування когнітивних чи моральних еталонів у взаємостосунках;
- 4) відношення до об'єкту як комплексу якостей (оцінка інших на основі їх якостей) чи відношення до об'єкту як комплексу діяльності (оцінка інших на основі їх справ, діяльності);
- 5) повна включеність в ситуацію взаємодії чи включеність тільки в обов'язкових рамках, які визначні офіційно. Обробка результатів згідно ключа.

Висновки до другого розділу

Систематизуючи особливості діагностики ціннісних орієнтацій можна зробити наступні висновки: ціннісні орієнтації досліджуються з допомогою діагностичних методів. Найпоширенішим є тести які ввійшли в дипломну роботу. Попри безумовні переваги тестів (компактність, швидкість проведення та опрацювання результатів). Основні положення, на яких ґрунтується тести, актуальні, кількість ціннісних орієнтацій людини є невеликою; для всіх людей характерними є одні і ті самі цінності, хоча міра їх значущості є різною, джерела людських цінностей простежуються в усіх аспектах життя людини.

Дослідження ціннісних орієнтацій є провідне місце у дослідженні людської поведінки та її саморегуляції. Ціннісні орієнтації спрямовують діяльність людини, а також суттєво впливають на процес формування особистості. Вони є різнобічним психологічним утворенням, яке систематично характеризує культурний розвиток людини. Ціннісні орієнтації - найефективніший психологічний механізм регулювання поведінки людини, що підтверджує стійкість її психічних властивостей. Ціннісні орієнтації визначають шлях до привласнення духовного потенціалу суспільства, перетворення культурних цінностей у стимули та мотиви поведінки. Особистість як системна структура людських якостей і рис породжується соціальними відносинами, в яких вона входить у процес власної діяльності та взаємовідносин із навколишнім середовищем. Соціальний характер людської

діяльності пов'язаний із впливом соціальних норм, самооцінки та контр-оцінки кожної людини з боку суспільства.

Оскільки метою нашого дослідження було вивчення саме специфіки ціннісних орієнтацій військовослужбовців і їх зв'язку з домінуючими способами взаєностосунків з оточуючими була запропонована методика «Соціальні еталонні змінні» Т. Парсона в адаптації Л. Почебут. Способи взаєностосунків між людьми в цій методиці розуміються як певні соціальні еталонні змінні - дихотомії очікувань, схильностей, надання переваг по відношенню до оточуючих, альтернативи, одну сторону яких повинен вибрати соціальний діяч. Вибір певних альтернатив за Т. Парсонсом і визначає певну поведінку особистості по відношенню до інших і до себе.

Соціальні еталонні змінні показують як реагує система потреб особистості при взаємодії з системами потреб інших людей. По відношенню до суспільства ці змінні - це найважливіші компоненти у визначенні рольових очікувань.

РОЗДІЛ III
ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ СПЕЦИФІКИ ЦІННІСНИХ
ОРІЄНТАЦІЙ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ З РІЗНИМИ СПОСОБАМИ
ВЗАЄМОДІЇ

**3.1. Дослідження специфіки ціннісних орієнтацій
військовослужбовців.**

З метою дослідження ціннісних орієнтацій військовослужбовців нами була проведена методика вивчення цінностей особистості Ш. Шварца, сутність і структура якої описана в методичному розділі. Для вивчення специфіки цих цінностей саме у військовослужбовців, результати отримані на виборці із 40 військовослужбовців порівнювались з результатами, отриманими на вибірках приватних підприємців (40 осіб) і студентів (40 студентів). Нами застосовувався повний варіант методики Ш. Шварца, що дало можливість отримати дані щодо кількісної вираженості значимості кожної з десяти мотиваційних типів цінностей на двох рівнях: на рівні нормативних ідеалів та на рівні індивідуальних пріоритетів (в першому випадку цінності оцінювались з точки зору їх домінуючої ролі в житті респондента, в другому – з боку ієрархії прояву їх в реальному житті і поведінці.

Надалі кожному типу цінностей відповідно до величини середнього значення присвоювався ранг від 1 до 10. Ранги визначались окремо для кожної вибірки досліджуваних. ранги від 7 до 10, присвоєні відповідним цінностям розглядалися як показник їх високої значимості в цій групі досліджуваних.

Результати отримані по всім означеним групам досліджуваних було узагальнено і вираховані середні показники значимості типів цінностей для усіх трьох груп, що і відображено в табл. 3.1.1.

Таблиця 3.1.1

Середні показники значимості типів цінностей на рівні нормативних ідеалів та рівні індивідуальних пріоритетів

Типи цінностей	Середні показники значимості типів цінностей					
	Військовослужбовці		Приватні підприємці		Студенти	
	Нормат. ідеали	Індив. пріоритети	Нормат. ідеали	Індив. пріоритети	Нормат. ідеали	Індив. пріоритети
Конформність	4.25	3.55	3.25	2.4	2.85	1.95
Традиції	3.65	3.1	2.85	2.2	2.5	1.8
Доброта	3.95	3.2	3.4	2.6	4.85	4.1
Універсалізм	4	2.8	4.2	2.8	4.4	2.9
Самостійність	3.5	2.2	4.8	3.15	4.75	3.1
Стимуляція	3.2	3.5	3.6	2.9	4.2	3.8
Гедонізм	3.1	3.25	4.6	3	3.75	3.4
Досягнення	4.2	3	4.5	3.6	4.65	3.2
Влада	4.15	3.8	3.75	2.1	2.05	2.1
Безпека	5.8	5.6	4.7	3.4	4.5	3.7

Ранги від 1 до 3 свідчили напроти, про їх невелику значимість для досліджуваної групи. Результати ранжування представлені в табл. 3.1.2, в якій

відображено узагальнені рангові значення типів цінностей як на рівні нормативних ідеалів так і на рівні індивідуальних пріоритетів.

Таблиця 3.1.2

Рангові показники значимості типів цінностей на рівні нормативних ідеалів і рівні індивідуальних пріоритетів

Типи цінностей	Узагальнені рангові показники значимості типів цінностей					
	Військовослужбовці		Приватні підприємці		Студенти	
	Нормат. ідеали	Індив. пріоритети	Нормат. ідеали	Індив. пріоритети	Нормат. ідеали	Індив. пріоритети
Конформність	9	8	2	2	2	2
Традиції	4	4	1	1	1	1
Доброта	5	5	3	3	10	10
Універсалізм	6	2	6	4	6	4
Самостійність	3	1	10	8	9	5
Стимуляція	2	7	4	5	5	9
Гедонізм	1	6	8	6	4	7
Досягнення	8	3	7	10	8	6
Влада	7	9	5	7	3	3
Безпека	10	10	9	9	7	8

Аналіз середніх показників значимості типів цінностей і їх рангових значень, які займають окремі цінності відносно інших, дозволяє зробити висновок про їх відносну значимість як для окремих досліджуваних так і для досліджуваних вибірок. Як ми бачимо з наведених вище табл. 3.1.1 і 3.1.2 на рівні нормативних ідеалів (рівень переконань) для досліджуваної вибірки військовослужбовців найбільш значимими є цінності безпеки і конформності, які належать (за Ш. Шварцем) до консервативних цінностей і цінності досягнення влади (цінності підвищення статусу). Така ціннісна ієрархія не призводить до конфлікту цінностей, а як наочно видно з рис. 3.1.1, навпаки утворює повне сполучення цінностей.

Рисунок 3.1.1 Теоретична модель відношень між мотиваційними типами за Ш. Шварцем.

Теоретична модель відношень між мотиваційними типами цінностей Ш. Шварца допомагає глибше проаналізувати інші отримані нами показники. Адже дії, які здійснюються у відповідності з кожним типом цінностей, мають психологічні, практичні і соціальні наслідки, які можуть вступати в конфлікт чи навпаки, бути сумісними з іншими типами цінностей. Так протилежно

розташовані сектори цінностей при наданні їм високих рангів можуть вступати в конфлікт одна з одною. Так, наприклад, цінності досягнення можуть вступати в конфлікт з цінностями доброти, оскільки прагнення до особистісного успіху суперечать діям, спрямованим на підвищення добробуту інших що до речі і спостерігається в нашому дослідженні, відносно конкуруючих цінностей на рівні нормативних ідеалів: приватних підприємців - самостійності і безпеки.

Для наочності отримані результати з метою порівняльного аналізу відображені графічно.

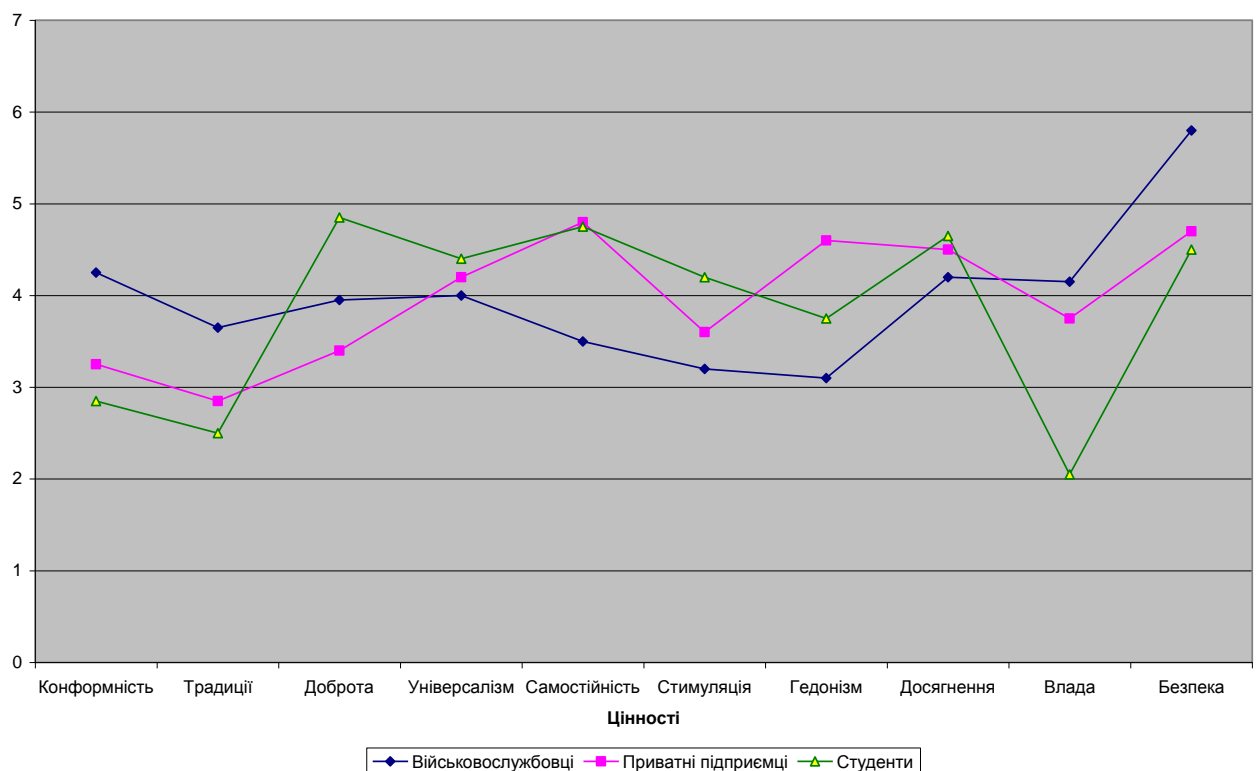

Рисунок 3.1.2 Показники значимості типів цінностей на рівні нормативних ідеалів для досліджуваних усіх груп.

В плані власне аналізу результатів по кожній з груп на основі вищенаведеної теоретичної моделі відношень Ш. Шварца слід відмітити, що на рівні нормативних ідеалів у приватних підприємців відмічається певний конфлікт цінностей безпеки і самостійності, універсалізму та влади. У досліджуваних цієї групи най значимішими є цінності самостійності, безпеки,

гедонізму, досягнень; відносно не значимими є цінності традицій, конформізму, доброти. Фактично така ієрархія цінностей відмічається для досліджуваних цієї групи і для індивідуальних пріоритетів. Єдина істотна відмінність між ціннісними орієнтаціями приватних підприємців на рівнях нормативних ідеалів та індивідуальних пріоритетів це відмінність між (за всіма типами цінностей) їх абсолютними значеннями.

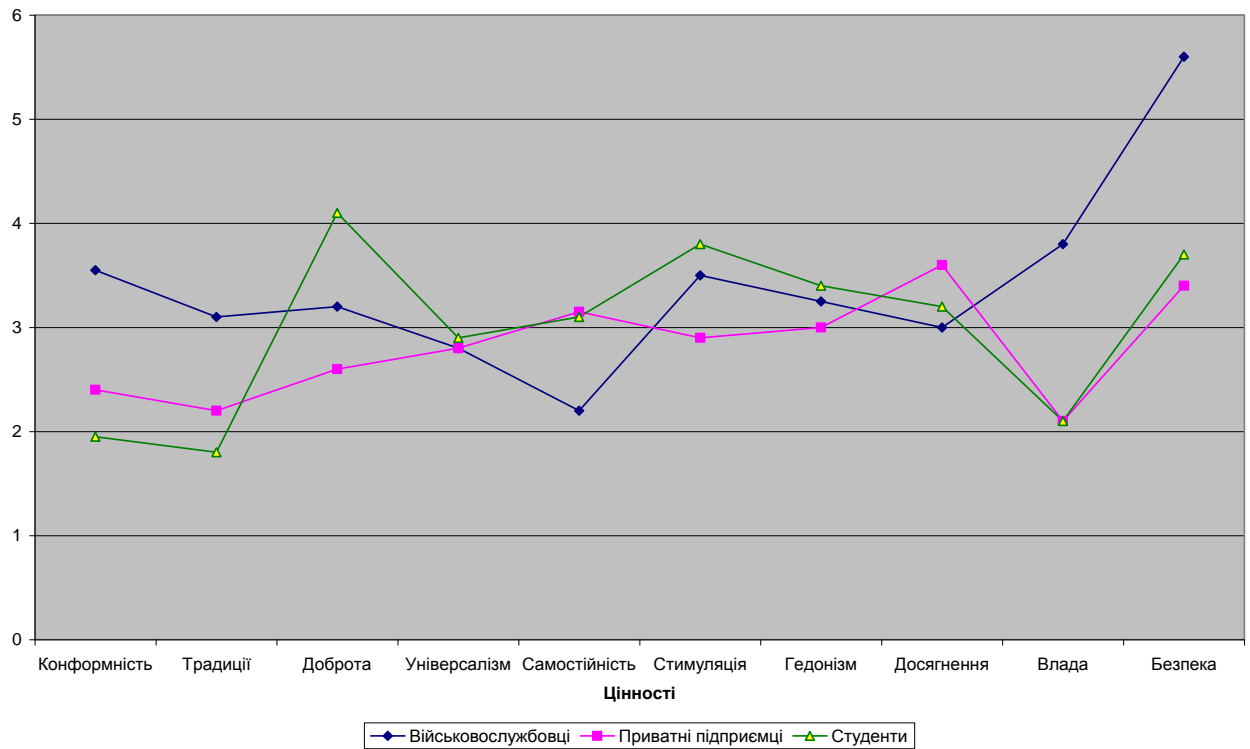

Рисунок 3.1.3 Показники значимості типів цінностей на рівні індивідуальних пріоритетів для досліджуваних усіх груп.

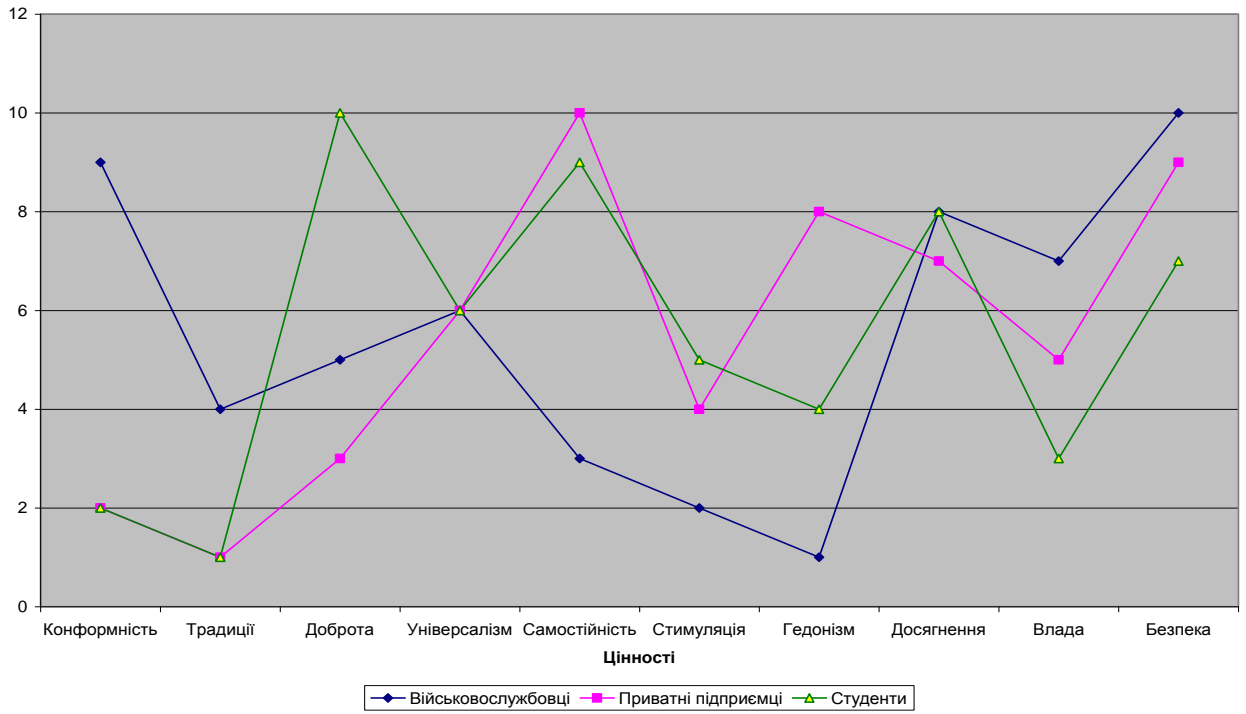

Рисунок 3.1.4 Рангові показники значущості типів цінностей на рівні нормативних ідеалів для всіх досліджуваних груп.

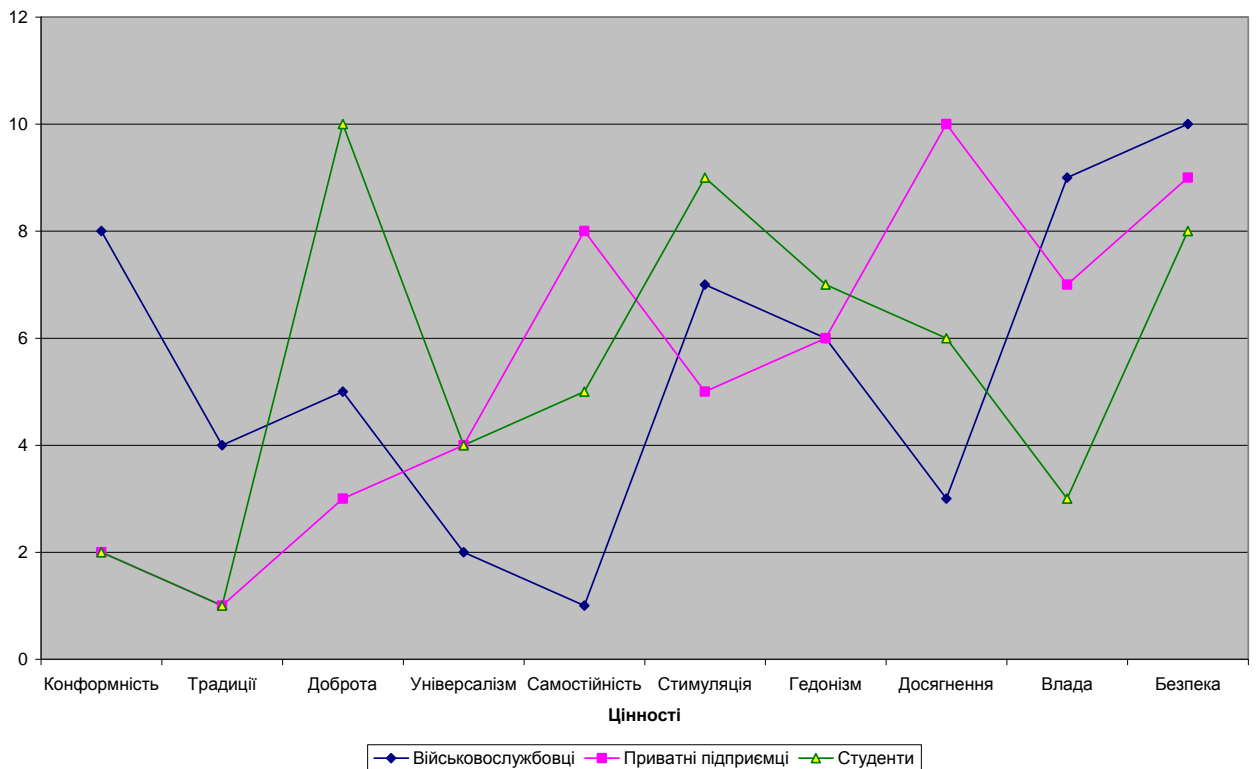

Рисунок 3.1.5 Рангові показники значимості типів цінностей на рівні індивідуальних пріоритетів для всіх груп.

Це пов'язано з тим, що ціннісні орієнтації особистості на рівні нормативних ідеалів не завжди можуть реалізуватись в поведінці внаслідок обмежень можливостей людини, групового тиску, дотримання певних традицій наслідування нормативним зразкам поведінки.

Що стосується вибірки студентів, то як показують результати, ієрархія цінностей у них фактично протилежна підприємницькій. Так на перший план виходять цінності доброти, і самостійності (для підприємців у цих цінностей досить низький ранг), а на останньому - цінності конформності, влади, (високий ранг для вибірки приватних підприємців). Що стосується порівняльного аналізу значення цінностей на рівнях ідеалів і індивідуальних пріоритетів, тут також як і в групі підприємців спостерігається різниця в показниках значимості, що особливо стосується цінностей самостійності (4,75 і 3,1), досягнень (4,65 і 3,2) і універсалізму (4,4 і 2,9). Конфліктними на рівні індивідуальних пріоритетів і нормативних ідеалів є цінності доброти, досягнень і стимуляції.

Що стосується нашої основної досліджуваної групи, то для військовослужбовців найзначимішими виявились цінності безпеки, конформності, традиції і влади - причому ці цінності не конфліктують між собою.

Найменшу значимість мають цінності гедонізму стимуляції і самостійності на рівні нормативних ідеалів і самостійності, універсалізму, досягнень на рівні індивідуальних пріоритетів. Така невідповідність ієрархії цінностей на цих двох рівнях може свідчити про певну несамореалізованість нормативних ціннісних ідеалів на поведінковому рівні у військовослужбовців, - в першу чергу це стосується цінностей досягнень (ранг 8 на рівні нормативних ідеалів і ранг 3 на рівні індивідуальних пріоритетів) і універсалізму (ранги 6 і 2). Натомість цього більш високий ранг значимості цінностей гедонізму (6 ранг) і стимуляції (ранг 7) на рівні індивідуальних пріоритетів ніж на рівні нормативних ідеалів виглядає, як компенсаторний варіант. Що до порівняльного аналізу значення цінностей на двох рівнях, тут також відмічається певна диспропорція-показники значимості типів цінностей на рівні

нормативних ідеалів істотно вищі за показники цих же цінностей на рівні індивідуальних пріоритетів, особливо це стосується цінностей універсалізму (4,0 і 2,8) і досягнень (4,2 і 3,0). Натомість цінності стимуляції і гедонізму на рівні нормативних ідеалів мають навіть нижчі показники ніж на рівні індивідуальних пріоритетів (3,2 і 3,5 для цінності стимуляції; 3,1 і 3,25 для цінності гедонізму).

Крім того, кореляційний аналіз цікавий з точки зору вивчення диспропорції показників значущості типів цінностей на рівні нормативних ідеалів та на рівні індивідуальних пріоритетів. Ми розрахували коефіцієнт кореляції Пірсона. Ця функція обчислюється між двома вимірами змінних, коли для кожної змінної існує вимірювання для кожного суб'єкта N. Кореляційний аналіз дозволяє визначити, чи пов'язані набори даних за значенням, тобто великі значення з одного набору даних пов'язані з великими значення іншого набору (позитивна кореляція), або, навпаки, малі значення одного набору асоціюються з великими значеннями іншого (негативна кореляція), або дані двох діапазонів не асоціюються (нульова кореляція).

$$r_{XY} = \frac{\text{cov}_{XY}}{\sigma_X \sigma_Y} = \frac{\sum(X - \bar{X})(Y - \bar{Y})}{\sqrt{\sum(X - \bar{X})^2 \sum(Y - \bar{Y})^2}}. \quad (3.1.1)$$

Коефіцієнт кореляції як аналіз коваріації характеризує область, в якій два виміри міняються разом. На відміну від коваріаційного аналізу, коефіцієнт масштабується таким чином, щоб його значення не залежало від одиниць, в яких виражаються змінні двох вимірювань (наприклад, якщо вага і висота - два виміри, коефіцієнт кореляції не зміниться після перетворення ваги з фунтів в кілограми). Будь-яке значення коефіцієнта кореляції має знаходитися в діапазоні від -1 до +1 включно.

0.1 < r_{xy} < 0.3: слабка;

0.3 < r_{xy} < 0.5: помірна;

0.5 < r_{xy} < 0.7: помітна;

$0.7 < r_{xy} < 0.9$: висока;

$0.9 < r_{xy} < 1$: дуже висока;

У результаті підрахунку узагальнених рангових показників значимості типів цінностей були отримані наступні результати:

- х-військовослужбовці нормативні, у- індивідуальні пріоритети $r_{xy}=0,39$;

- х-приватні підприємці нормативні, у-індивідуальні пріоритети $r_{xy}=0,84$;

- х-студенти нормативні, у-індивідуальні пріоритети $r_{xy}=0,69$.

Різниця між типами цінностей у цих двох частинах опитувальника характеризує два рівні функціонування цінностей, відображає ціннісний тиск, що чиниться, з одного боку, через соціалізацію, а, з іншого боку, через референтну групу і традиції.

Отже, r_{xy} характеризує область, в якій два виміри змінюються разом, в нашій ситуації найбільша міра зв'язку була зафіксована у приватних підприємців $r_{xy}=0,84$ це високий рівень узгодженості, що свідчить про мінімальний ціннісний тиск та відповідність декларацій та дій у певній ситуації. Студенти показали помірний зв'язок $r_{xy}=0,69$, що свідчить про поверховість у ставленні до того що декларується і відбувається реально. Військовослужбовці показали $r_{xy}=0,39$ помірний зв'язок нормативних ідеалів, цінностей на рівні переконань, а також структуру цінностей, що чинить найбільший вплив на усю особу, але що не завжди проявляється в реальній соціальній поведінці, та цінностей на рівні поведінки, тобто індивідуальних пріоритетів, що часто проявляються в соціальній поведінці, що може свідчити про конфліктність ціннісно-сислової сфери та непередбачуваність реальної поведінки.

Специфіку ціннісної ієрархії військовослужбовців на відміну від приватних підприємців та студентів показало дослідження диспропорції показників значимості типів цінностей на рівні нормативних ідеалів та на рівні індивідуальних пріоритетів:

Нормативні ідеали:

х-військовослужбовці, у-приватні підприємці $r_{xy}=-0,03$;

х-військовослужбовці, у-студенти $r_{xy}=0,018$;

х-приватні підприємці, у-студенти $r_{xy}=0,54$.

Індивідуальні пріоритети:

х-військовослужбовці, у-приватні підприємці $r_{xy}=0,03$;

х-військовослужбовці, у-студенти $r_{xy}=0,12$;

х-приватні підприємці, у-студенти $r_{xy}=0,34$.

Проведений кореляційний аналіз засвідчив що військовослужбовці мають особливу ієрархію ціннісних уподобань, яка кардинально відрізняється від інших досліджуваних. При цьому індивідуальні уподобання х-приватні підприємці, у-студенти $r_{xy}=0,34$, і нормативні показники х-приватні підприємці, у-студенти $r_{xy}=0,54$ засвідчує що військове середовище впливає суттєво відмінніше чим цивільне життя на вибір та формування особливої ціннісної ієрархії військовослужбовців.

Підводячи підсумки першого етапу дослідження слід зазначити, що для військовослужбовців характерно:

1) домінування цінностей безпеки, конформності і влади на рівнях як індивідуальних пріоритетів так і нормативних ідеалів;

2) невідповідність значимості цінностей універсалізму і досягнень на зазначених рівнях; причому на рівні нормативних ідеалів ці цінності достатньо значимі (ранги 6 і 8 відповідно), а рівні індивідуальних пріоритетів незначимі (ранги 2 і 3 відповідно);

3) така невідповідність компенсується підвищенням значимості гедонізму і стимуляції (ранги 1 і 2 на рівні нормативних ідеалів і ранги 6 і 7 на рівні індивідуальних пріоритетів; при чому така значимість відображається навіть у підвищенні не тільки місця в ієрархії, а і у підвищенні значимості цих показників взагалі);

4) ціннісні орієнтації досліджуваних усіх трьох груп нашої вибірки відрізняються між собою; в першу чергу це стосується цінностей влади конформності і традицій (найбільш значимі для військових і найменш - для

студентів), самостійності, універсалізму, досягнень (значимість для приватних підприємців і студентів і відносна не значимість для військових);

5) показники значимості цінностей на рівні нормативних ідеалів вищі у досліджуваних усіх груп ніж показники тих же цінностей на рівні індивідуальних пріоритетів, що свідчить про те, що ціннісні орієнтації на рівні нормативних ідеалів як правило повністю не реалізуються в поведінці внаслідок обмежень можливостей людини, групового тиску дотримання традицій, тощо. Стосовно військовослужбовців це стосується в першу чергу таких цінностей як універсалізм і досягнення.

Дані висновки дозволяють говорити про те, що припущення що до домінування в системі цінностей військовослужбовців цінностей ієрархії і соціальної належності підтверджено неповністю, оскільки на рівні реальної поведінки (індивідуальних пріоритетів) достатньо значимими стають цінності соціальної автономії (стимуляція, гедонізм, які ще і до того вступають у певний конфлікт з недостатньою самостійністю військовослужбовців.

3.2. Аналіз домінуючих способів взаємодії військовослужбовців.

Другий етап проведеного дослідження був присвячений аналізу домінуючих способів взаємостосунків військовослужбовців з оточуючими людьми. ці способи розглядалися нами як фактор впливу щодо формування ціннісних орієнтацій особистості.

Аналізуючи функціонування цінностей в процесі життєдіяльності, слід виходити з відношення суб'єкт-об'єкт, тобто які значення приписуються суб'єктом об'єктам зовнішнього світу, як він їх переживає і оцінює. Ціннісні стосунки суб'єкта до зовнішнього світу опосередковані орієнтацією людини на інших людей, на суспільство в цілому, на існуючі в нім ідеали, представлення і норми.

Як уже зазначалося, з цією метою була використана методика «Соціальні еталони змінні» Т. Парсона в адаптації Л. Почебут. Способи взаємостосунків

між людьми в цій методиці розуміються як певні соціальні еталонні змінні - дихотомії очікувань, схильностей, надання переваг по відношенню до оточуючих, альтернативи, одну сторону яких повинен вибирати соціальний діяч. Вибір певних альтернатив за Т. Парсонсом і визначає певну поведінку особистості по відношенню до інших і до себе. Обробка і аналіз результатів проводились на основі вираженості однієї з протилежних парних змінних (альтернатив) :

1) відношення до норм спільноти (афективність - афективна нейтральність) АФФ-АФН, а саме без оціночна чи оціночна поведінка;

2) відношення до інтересів спільноти (орієнтація на себе чи на колектив) ІНД-КОЛ, а саме врахування в першу чергу власних чи колективних інтересів;

3) відношення до вимог спільноти (універсалізм – партикуляризм) УНІ – ПАР, а саме домінування когнітивної чи моральної оцінки у власній поведінці;

4) відношення суспільства до особистості, тобто критерії оцінки особистості які застосовує спільнота (оцінка якостей особистості чи результату її діяльності) ЯК – РЕЗ, а саме чого більше очікує спільнота від особистості конформізму і згоди чи успішності в діяльності);

5) відношення особистості до міри включеності її в ситуацію взаємодії (специфічність чи диффузність) СПЕ-ДИФ, тобто прагнення до задоволення тільки тих вимог соціального об'єкта, які офіційно визначені, чи прагнення до задоволення усіх вимог спільноти, якщо вони не протирічать іншим обов'язкам суб'єкта. Оскільки метою нашого дослідження було вивчення саме специфіки ціннісних орієнтацій військовослужбовців і їх зв'язку з домінуючими способами взаємостосунків з оточуючими, на другому етапі дослідження була задіяна та сама вибірка досліджуваних, які приймали участь в дослідженні на першому етапі. Отримані на методикою «Соціальні еталонні змінні» результати відображено в таблиці 3. За інструкцією досліджуваним пропонувалось оцінити міру власної згоди з запропонованими висловлюваннями за чотирьохбальною системою, від «абсолютно незгодний» (0 балів) до «абсолютно згодний» (3

бали). Перевага в оцінці одних або інших протилежних змінних характеризувала диспозиційну структуру особистості.

Таблиця 3.2.1

Узагальнені показники соціальних еталонних змінних (факторів, визначаючих взаємостосунки між людьми) досліджуваних

Групи досліджуваних	Варіанти диспозицій									
	АФФ	АФН	УНІ	ПАР	ІНД	КОЛ	ЯК	РЕЗ	ДИФ	СПЕ
Військово-службовці	6.25	11	7.5	11.2	5.5	12.5	9.75	11.5	6.25	13.25
Приватні підприємці	12.25	5.5	13.2	5.5	13.5	6.25	11.5	9.75	10.5	7.75
Студенти	8.75	9.75	9.25	10.2	8.5	10.5	13.2	10.2	10	8.5

Ці ж результати з метою більшої наочності представлено на наведеному нижче графіку (Рис. 3.2.1).

Аналіз результатів, отриманих в групі військовослужбовців, показав наступне:

1) явне домінування оціночної поведінки (афективної нейтральності) над афективною (АФН = 11; АФФ = 6,25);

2) явне домінування моральної оцінки над когнітивною (ПАР = 11,25; УНІ = 5,5);

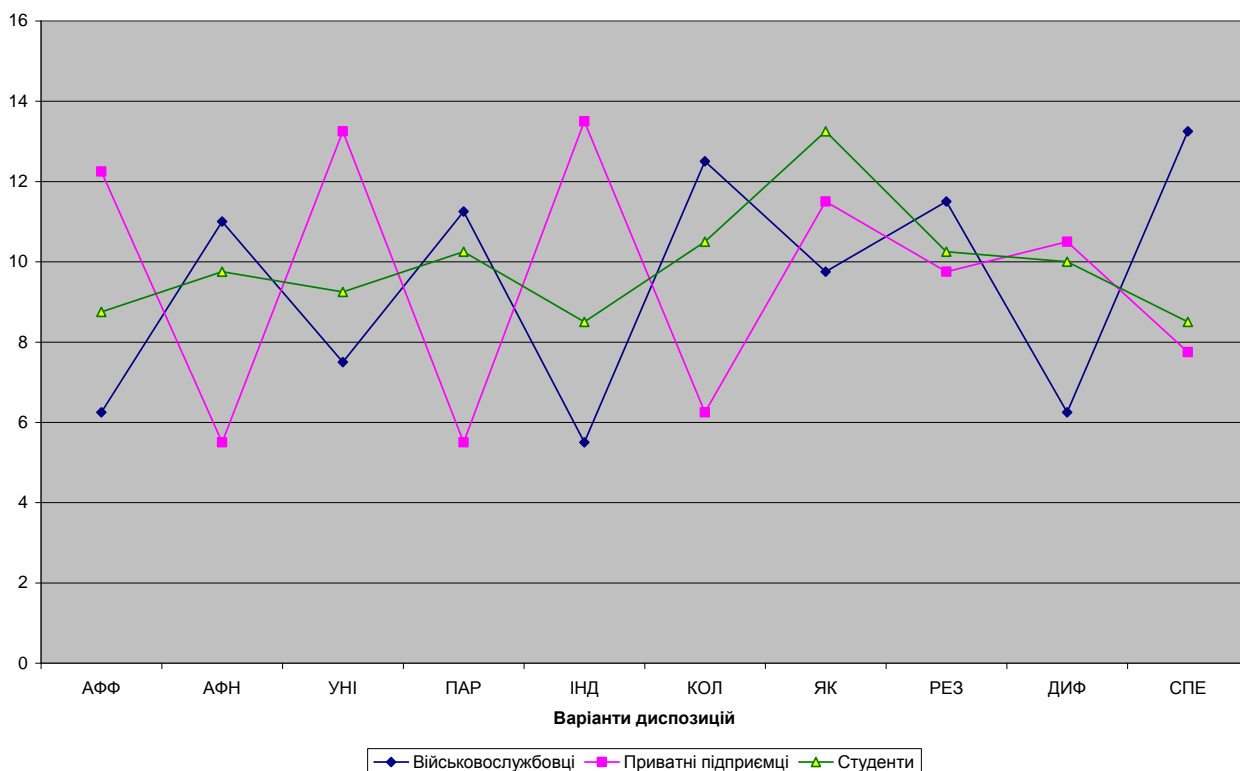

Рисунок 3.2.1 Узагальнені показники соціальних еталонних змінних досліджуваних.

3) домінування колективних моральних еталонів над власними індивідуальними (КОЛ = 12,5; ІНД = 5,5);

4) оцінювання інших в основному за результатами їх діяльності, а не за критеріями конформності і згоди (РЕЗ = 11,25; ЯК = 9,75);

5) незначна міра включеності в ситуацію взаємодії, задоволення тільки тих вимог соціального об'єкту, які офіційно визначені, конкретні (СПЕ = 13,25; ДИФ = 6,25).

Що стосується порівняльного аналізу результатів по групам, то як наочно відображено на мал. 3.2.1, міра вираженості показників різних варіантів диспозицій у досліджуваних усіх трьох груп істотно відрізняється одна від одної.

Так орієнтації військовослужбовців побудовані в основному по принципу дихотомії АФН – ПАР – КОЛ – РЕЗ - СПЕ. Це означає, що військовослужбовці у своїх взаємостосунках орієнтуються на професійну компетентність (СПЕ), не

схвалюють прояви імпульсивності (АФН). Важливість у взаємостосунках надається інструментальним здібностям (РЕЗ), спеціальним нормам і санкціям (КОЛ), моральним цінностям (ПАР).

Для приватних підприємців характерне фактично протилежна ситуація - побудова взаємостосунків з іншими на основі дихотомії АФФ – УНІ – ІНД – ЯК – ДИФ, що визначає інший стиль стосунків з оточуючими, а саме домінування розрахункових взаємостосунків (УНІ), врахування в першу черг власних інтересів (ІНД), очікування взаємного конформізму і поступливості (ЯК).

Підтвердженням цих тенденцій може слугувати проведений кореляційний аналіз. Ми розрахували коефіцієнт кореляції Пірсона, який обчислюється між двома змінними вимірюваннями, коли для кожної змінної вимірювання спостерігається для кожного суб'єкта N. Коефіцієнт кореляції як аналіз коваріації характеризує область, в якій два виміри «змінюються разом».

Була виявлена певна специфіка узагальнених показників соціальних еталонних змінних (факторів, визначаючих взаємостосунки між людьми) досліджуваних військовослужбовців на відміну від приватних підприємців та студентів показало такі показники:

x-військовослужбовці, y-приватні підприємці $r_{xy}=-0,79$;

x-військовослужбовці, y-студенти $r_{xy}=0,24$;

x-приватні підприємці, y-студенти $r_{xy}=-0,12$.

Отже, r_{xy} характеризує область, в якій два виміри «змінюються разом», в нашій ситуації найбільша міра зв'язку була зафіксована у приватних підприємців та військовослужбовців $r_{xy}=-0,79$ це високий рівень узгодженості, що свідчить про протилежні тенденції у цілому по факторах, що визначаючих взаємостосунки між людьми. Таким чином фактично підтверджено вплив факторів, що визначають взаємостосунки між людьми на формування ціннісної ієрархії особистості що вступає у такі специфічні відносини. Якщо співставити ці показники з узгодженість ціннісних ієрархій ми отримаємо висновки, що військовослужбовці мають особливу ієрархію ціннісних уподобань, яка кардинально відрізняється від інших досліджуваних. При цьому x-приватні

підприємці, у-студенти $r_{xy}=0,34$ ціннісних ієрархій, та х-приватні підприємці, у-студенти $r_{xy}=-0,12$ визначають взаємостосунки між людьми як протилежні тенденції, що може свідчити про певну незалежність ціннісних уподобань студентів від ситуації в яких вони розвиваються (або ідеалізацію своїх цінностей).

Що стосується студентів, то фактично результати, отримані нами за даною методикою є проміжними між показниками, які отримані на вибірках військовослужбовців і підприємців майже за всіма показниками, що може характеризувати як особливості самої вибірки, яка досліджувалась, так і специфіку студентства – соціальної групи, яка ще остаточно не визначилась у своїй спрямованості, диспозиціях, тощо.

3.3 Особливості ціннісних орієнтацій військовослужбовців з різними способами взаємодії.

Досліджуючи основні фактори, що впливають на формування ціннісних орієнтацій особистості неминуче необхідно враховувати домінуючі способи її взаємодії з оточуючими людьми. На думку О.Г. Здравомислова, цінності виступають важливою сполучною ланкою між суспільством, соціальним середовищем і особою, її внутрішнім світом [14].

У цьому ракурсі спробуємо проаналізувати специфіку системи ціннісних орієнтацій військовослужбовців у порівнянні з ціннісними орієнтаціями людей з різним соціальним оточенням та різною ситуацією розвитку.

Будь-який конкретний вид діяльності, як відомо, вимагає від людини прояву певних якостей особистості і впродовж того, як учасники цієї діяльності засвоюють її задачі, в них створюється тенденція відзначати в інших перед усім ті якості, наявність яких забезпечує успішний хід спільної діяльності. За умови залучення впродовж тривалого часу у якийсь вид діяльності, тенденція відображати інших людей з певної точки зору може стати стійкою, перетворитися у професійну звичку. Професійна діяльність стимулює розвиток

особистості та її ціннісних орієнтацій за допомогою нових зв'язків, орієнтованих насамперед на колектив. Індивідуальні ціннісні орієнтації взаємодіють і впливають на колектив переважно через міжособистісні стосунки.

Участь людей у професійній діяльності, що має спільні риси, призводить до формування подібних рис особистості, що зумовлено професійними вимогами до психічних та психофізіологічних особливостей людини.

Щоб дослідити взаємозалежність показників значимості типів цінностей від різних способів взаємодії нами проведений кореляційний аналіз.

У результаті підрахунку узагальнених рангових показників значимості типів цінностей були отримані наступні результати (додаток Г), помірний зв'язок був зафіксований у наступних парах даних:

х-військовослужбовці традиції, у-ДИФ $r_{xy}=0,30$

х-військовослужбовці самостійність, у-АФФ $r_{xy}=-0,33$

х-військовослужбовці стимуляція, у-ІНД $r_{xy}=-0,38$

х-військовослужбовці гедонізм, у-КОЛ $r_{xy}=0,38$

х-військовослужбовці досягнення, у-УНІ $r_{xy}=-0,34$, у-КОЛ $r_{xy}=0,39$

х-військовослужбовці влада, у-ПАР $r_{xy}=0,30$, у-КОЛ $r_{xy}=0,31$

х-військовослужбовці безпека, у-АФН $r_{xy}=0,51$, у-ЯК $r_{xy}=0,31$

Помірний зв'язок традицій та міра включеності в ситуацію взаємодії (х-військовослужбовці традиції, у-ДИФ $r_{xy}=0,30$) підтверджує, що військовослужбовці пристосовуючись до умов діяльності вважають обов'язковим для нормальної адаптації включення у прийняті соціальною групою вироблених символів й ритуалів. Їх роль та функціонування визначаються досвідом групи та закріплюються в традиціях та звичаях. Традиційний спосіб поведінки стає символом групової солідарності, вираженням загальних цінностей та запорукою виживання.

Незалежність визначає незалежність мислення та вибору способів дії, у творчості та дослідженнях. Самостійність як цінність похідна від потреби організму в самоконтролі й самоврядуванні, а також від інтеракційних потреб в

автономності й незалежності, (х-військовослужбовці самостійність, у-АФФ $r_{xy}=-0,33$) у нашій ситуації зворотній зв'язок підтверджує залежність самостійності від позаемоційного оцінювання ситуації (вимога статутів виконати наказ а потім його обжалувати).

Співвідношення х-військовослужбовці стимуляція, у-ІНД $r_{xy}=-0,38$, дозволяє казати що мотиваційна мета цього типу цінностей полягає в прагненні до новизни й глибоких переживань реалізується з урахуванням можливості конфронтації, тим або іншим шляхом, з інтересами колективу, членом якого він є.

Крім того, знак протилежності зв'язку відкритість змінам стимуляція ($r_{xy}=0,30$) та консерватизм ($r_{xy}=-0,33$), традиції ($r_{xy}=-0,38$) ще разів підтверджує гіпотезу Ш. Шварца про те, що конкуруючі ціннісні типи розходяться в протилежні напрямлення з центру (Рис. 3.1.1).

Цю ж тенденцію підтверджують і отримані наступні результати, коли додаткові типи розташовуються по мірі близькості, утворюючи круг (Рис. 3.1.1).

Співвідношення х-військовослужбовці гедонізм, у-КОЛ $r_{xy}=0,38$, показує, що насолода або почуттєве задоволення (задоволення, насолода життям) у військових умовах можлива тільки під контролем його обов'язку брати до уваги в першу чергу в цій ситуації ті цінності, які є загальними для особистості і інших членів цього колективу.

Наступний елемент також підтверджує що військові умови диктують уявлення про можливість будь яких досягнень через сумісну колективну діяльність. Визначальною метою цього типу цінностей є особистий успіх через здійснення компетентності відповідно до соціальних стандартів. Прояв соціальної компетентності (що є змістом цієї цінності) в контексті домінуючих культурних стандартів викликає соціальне схвалення (х-військовослужбовці досягнення, у-УНІ $r_{xy}=-0,34$, у- КОЛ $r_{xy}=0,39$).

Функціонування військової організації вимагає певної диференціації статусів, і в більшості випадків у міжособистісних відносинах. Цінності влади й

досягнення фокусуються на соціальній повазі, однак цінності досягнення підкреслюють активний прояв компетентності в безпосередній взаємодії (х-військовослужбовці влада, у-ПАР $r_{xy}=0,30$, у-КОЛ $r_{xy}=0,31$) отримані результати підтверджують обумовленість виконувати вимоги суспільства будь якою людиною та переваги колективних норм над особистісними.

Безпека для інших людей і себе, гармонія, стабільність суспільства й взаємин (х-військовослужбовці безпека, у-АФН $r_{xy}=0,51$, у-ЯК $r_{xy}=0,31$) у військових умовах пов'язана з оцінкою якостей особистості, та афективної нейтральності при виконанні завдань забезпечення колективної безпеки, через безпеку для особистості (соціальний порядок, безпека сім'ї, взаємодопомога) а також особливо національної безпеки. Люди вважали за краще оцінювати один одного за якостями особи, а не за результатами праці.

Такі взаєностосунки у свою чергу створюють умови для формування цінностей військовослужбовців для яких характерно домінування цінностей безпеки, конформності і влади на рівнях як індивідуальних пріоритетів так і нормативних ідеалів.

Таким чином, у процесі професійної діяльності, при позитивній мотивації, формується професійна придатність, яка накладає помітний відбиток на всю людину, її психомоторні навички, формування стереотипів мови та мислення, її установок та цінностей. Кожна конкретна професійна група характеризується своєю цінністю діяльності, системою цінностей, які формуються під впливом умов функціонування та вибору соціальних референтних змінних.

Якщо обрана професія та сенс життя, який реалізується, цінність життя, яка досягнута, становлять для суб'єкта діяльнісно-сміслову єдність, то професійна діяльність відіграє важливий, значущий характер. Однак якщо основні життєві цінності предмета лежать поза професією, це лише засіб реалізації цих цінностей. Таким чином, ціннісно-сміслові орієнтації особистості виявляються, закріплюються та коригуються у професійній діяльності особистості. Слід зазначити, що процес формування ціннісно-

сміслових орієнтацій та професійна діяльність взаємовизначаються. З одного боку, ставлення до професійного та робочого середовища формується на основі системи особистісних смислів завдяки минулому досвіду, свідома частина цієї системи існує у вигляді цінностей та ціннісних орієнтацій; з іншого боку, професійна діяльність впливає на систему ціннісних орієнтацій особистості.

Цінності та значення не є постійними: вони змінюються з часом в результаті людської діяльності, як змінюються самі люди. В результаті накопиченого життєвого досвіду те, що було центральною цінністю для людини, може стати периферійним або навіть змінити його полярність - позитивне значення може стати негативним і навпаки.

Сенс праці полягає в тому, що людина робить свій внесок у свою роботу як особистість.

С.Л. Рубінштейн також писав, що «цінності - ..похідні від відносин між світом і людиною, що виражають те, що є у світі, включаючи те, що створює людину в процесі історії, значуще для людини» [35, с.369]. На думку А.Г. Здравомислова цінності є важливою ланкою між суспільством, соціальним середовищем та людиною, її внутрішнім світом [14].

Аналізуючи функціонування цінностей в процесі життєдіяльності, слід виходити з відношення суб'єкт-об'єкт, тобто які значення приписуються суб'єктом об'єктам зовнішнього світу, як він їх переживає і оцінює. Ціннісні відносини суб'єкта до зовнішнього світу опосередковуються орієнтацією людини на інших людей, на суспільство в цілому, на існуючі ідеали, ідеї та норми.

Підсумовуючи отримані результати необхідно відмітити суттєвий взаємозв'язок цінностей та еталонних змінних які входять в систему відліку на чотирьох різних рівнях. Військовослужбовці на кожному конкретному рівні повинні зробити свій вибір, перш ніж почне діяти. При цьому особливості військової організації мають ряд традицій які формують відповідні звички які стають компонентом ціннісних орієнтацій. Еталонні змінні входять на рівні колективу як аспекти визначення ролей - визначення прав і обов'язків членів

колективу, які характерні для дій людей, що виконують ті або інші ролі, при цьому формується навичка вибирати ту або іншу сторону кожної з вказаних нами дилем. З іншого боку ціннісні еталони стають правилами і приписами для конкретних дій, і, отже кожний повинен виявляти звичку вибирати ту або іншу сторону.

Для військовослужбовців визначальним стає:

- традиційна поведінка - це символ групової солідарності, вираз спільних цінностей та гарантія виживання;
- залежність самостійності від позаемоційного оцінювання ситуації (вимога статутів виконати наказ а потім його обжалувати);
- в прагненні до колективних інтересів, обумовленість виконувати вимоги суспільства будь якою людиною та переваги колективних норм над особистісними;
- військові умови диктують уявлення про можливість будь яких досягнень через сумісну колективну діяльність;
- функціонування військової організації вимагає певної диференціації статусу, і в більшості випадків у міжособистісних відносинах;
- цінності влади та досягнень спрямовані на соціальну повагу, але цінності досягнень підкреслюють активний прояв компетентності;
- військові умови пов'язані з оцінкою якостей особистості, та афективної нейтральності при виконанні завдань забезпечення колективної безпеки.

Проведений вище аналіз дає підстави твердити про існування взаємозв'язку між ієрархією ціннісних орієнтацій і способами взаємостосунків характерними для тієї чи іншої соціальної групи, що і підтверджує нашу гіпотезу.

Висновки до третього розділу

Проведене нами дослідження показало що, для системи ціннісних орієнтацій військовослужбовців характерно:

- домінування цінностей безпеки, конформності і влади на рівнях як індивідуальних пріоритетів так і нормативних ідеалів;

- невідповідність значимості цінностей універсалізму і досягнень на зазначених рівнях; причому на рівні нормативних ідеалів ці цінності достатньо значимі (ранги 6 і 8 відповідно), а рівні індивідуальних пріоритетів незначимі (ранги 2 і 3 відповідно). Така невідповідність компенсується підвищенням значимості цінностей гедонізму і стимуляції (ранги 1 і 2 на рівні нормативних ідеалів і ранги 6 і 7 на рівні індивідуальних пріоритетів; при чому така зміна значимості відображається у підвищенні не тільки місця в ієрархії, а і у підвищенні значимості цих показників взагалі);

- ціннісні орієнтації досліджуваних усіх трьох груп нашої вибірки відрізняються між собою; в першу чергу це стосується цінностей влади конформності і традицій (найбільш значимі для військових і найменш - для студентів), самостійності, універсалізму, досягнень (значимість для приватних підприємців і студентів і відносна не значимість для військових);

- показники значимості цінностей на рівні нормативних ідеалів вищі у досліджуваних усіх груп ніж показники тих же цінностей на рівні індивідуальних пріоритетів, що свідчить про те, що ціннісні орієнтації на рівні нормативних ідеалів як правило повністю не реалізуються в поведінці внаслідок обмежень можливостей людини, групового тиску дотримання традицій, тощо. Стосовно військовослужбовців це стосується в першу чергу таких цінностей як універсалізм і досягнення.

Дані висновки дозволяють говорити про те, що припущення що до домінування в системі цінностей військовослужбовців цінностей ієрархії (влади, досягнень) і соціальної належності (безпеки, конформності) підтверджено неповністю, оскільки на рівні реальної поведінки (індивідуальних

пріоритетів) достатньо значимими стають цінності соціальної автономії (стимуляція, гедонізм, які ще і до того виступають у певний конфлікт з недостатньою самостійністю військовослужбовців.

Аналіз особливостей способів взаємодії з оточуючими показав, що для військовослужбовців характерно:

- явне домінування оціночної поведінки (афективної нейтральності) над афективною;
- явне домінування моральної оцінки над когнітивною;
- домінування колективних моральних еталонів над власними індивідуальними;
- оцінювання інших в основному за результатами їх діяльності, а не за критеріями конформності і згоди;
- незначна міра включеності в ситуацію взаємодії, задоволення тільки тих вимог соціального об'єкту, які офіційно визначені, конкретні.

Так орієнтації військовослужбовців побудовані в основному по принципу дихотомії АФН – ПАР – КОЛ – РЕЗ - СПЕ. Це означає, що військовослужбовці у своїх взаємостосунках орієнтуються на професійну компетентність (СПЕ), не схвалюють прояви імпульсивності (АФН). Важливість у взаємостосунках надається інструментальним здібностям (РЕЗ), спеціальним нормам і санкціям (КОЛ), моральним цінностям (ПАР).

Для приватних підприємців характерне фактично протилежна ситуація - побудова взаємостосунків з іншими на основі дихотомії АФФ – УНІ – ІНД – ЯК – ДИФ, що визначає інший стиль стосунків з оточуючими, а саме домінування розрахункових взаємостосунків (УНІ), врахування в першу черг власних інтересів (ІНД), очікування взаємного конформізму і поступливості (ЯК). Що стосується студентів, то фактично результати, отримані нами за даною методикою є проміжними між показниками, які отримані на вибірках військовослужбовців і підприємців майже за всіма показниками, що може характеризувати як особливості самої вибірки, яка досліджувалась, так і

специфіку студентства – соціальної групи, яка ще остаточно не визначилась у своїй спрямованості, диспозиціях, тощо.

Підсумовуючи отримані результати необхідно відмітити суттєвий взаємозв'язок цінностей та еталонних змінних які входять в систему відліку на чотирьох різних рівнях. Військовослужбовці на кожному конкретному рівні повинні зробити свій вибір, перш ніж почне діяти. При цьому особливості військової організації мають ряд традицій які формують відповідні звички які стають компонентом ціннісних орієнтацій. Еталонні змінні входять на рівні колективу як аспекти визначення ролей - визначення прав і обов'язків членів колективу, які характерні для дій людей, що виконують ті або інші ролі, при цьому формується навичка вибирати ту або іншу сторону кожної з вказаних нами дилем. З іншого боку ціннісні еталони стають правилами і приписами для конкретних дій, і, отже кожний повинен виявляти звичку вибирати ту або іншу сторону.

Для військовослужбовців визначальним стає:

- традиційна поведінка - це символ групової солідарності, вираз спільних цінностей та гарантія виживання;
- залежність самостійності від позаемоційного оцінювання ситуації (вимога статутів виконати наказ а потім його обжалувати);
- в прагненні до колективних інтересів, обумовленість виконувати вимоги суспільства будь якою людиною та переваги колективних норм над особистісними;
- військові умови диктують уявлення про можливість будь яких досягнень через сумісну колективну діяльність;
- функціонування військової організації вимагає певної диференціації статусу, і в більшості випадків у міжособистісних відносинах;
- цінності влади та досягнень спрямовані на соціальну повагу, але цінності досягнень підкреслюють активний прояв компетентності;

- військові умови пов'язані з оцінкою якостей особистості, та афективної нейтральності при виконанні завдань забезпечення колективної безпеки.

Проведений вище аналіз дає підстави твердити про існування взаємозв'язку між ієрархією ціннісних орієнтацій і способами взаємостосунків характерними для тієї чи іншої соціальної групи, що і підтверджує нашу гіпотезу.

ВИСНОВКИ І РЕКОМЕНДАЦІЇ

Теоретичне вивчення проблеми ціннісних орієнтацій дозволяє зробити такі висновки:

1. Узагальнюючи визначення цінностей багатьох зарубіжних теоретиків, можна виділити такі основні характеристики цінностей:

- Цінності - бажана людська мета (наприклад, рівність) та поведінка, яка сприяє цій меті (наприклад, чесність, готовність допомогти).

- Вони не обмежуються певними діями та ситуаціями (тобто трансцендентними) і виступають як стандарти, що керують вибором або оцінкою дій, людей, подій.

- Цінності розташовані в порядку важливості відносно один одного. Впорядкований набір цінностей утворює систему ціннісних пріоритетів. Різні культури та особистості можуть характеризуватися системою своїх ціннісних пріоритетів.

«Ціннісні орієнтації» - це складова структури особистості, певна вісь свідомості, навколо якої обертаються людські думки та почуття і з огляду на яку вирішуються багато життєвих питань, і одночасно фокус свідомості на цінностях світ.

Щодо форми функціонування, ціннісні орієнтації мають певну структуру, яка складається з таких елементів: цінності-цілі, які так чи інакше визначаються відображеними потребами (суб'єктивне розуміння об'єктивно існуючих інтересів); цінності-засоби, зумовлені відображенням соціально існуючих правових методів дій у кожній із сфер життя суб'єкта; значення-умови. Це певні соціальні обставини, в яких відбуваються ціннісні орієнтації.

Цінності-засоби та цінності-умови є нормативними елементами ціннісної орієнтації та є соціальними нормами-регуляторами поведінки людини. Що стосується цільових значень, вони виступають як інструментальні цінності.

Згідно з дослідженнями, проведеними вченими щодо розвитку та формування ціннісних орієнтацій особистості, поруч зовнішніх і внутрішніх факторів.

Зовнішні фактори включають елементи мікросередовища (групи членів, референтні групи та їх значення) та макросередовище (традиційна система загальнолюдських цінностей, соціальні ролі, засоби масової інформації, соціальні інститути тощо). До внутрішніх факторів належать вік, стать, темперамент, нахили, здібності. Але так чи інакше в якості основного фактора виділяється специфіка взаємодії з іншими людьми і соціальною дійсністю.

2. У результаті проведеного аналізу методів дослідження ціннісних орієнтацій обґрунтовано вибір методик дослідження:

- Методика Ш. Шварца для вивчення ціннісних орієнтацій особистості
- «Соціальні еталони змінні» Т. Парсона в адаптації Л. Почебут

3. Проведене нами дослідження показало що, для системи ціннісних орієнтацій військовослужбовців характерно:

- домінування цінностей безпеки, конформності і влади на рівнях як індивідуальних пріоритетів так і нормативних ідеалів;

- невідповідність значимості цінностей універсалізму і досягнень на зазначених рівнях; причому на рівні нормативних ідеалів ці цінності достатньо значимі (ранги 6 і 8 відповідно), а рівні індивідуальних пріоритетів незначимі (ранги 2 і 3 відповідно). Така невідповідність компенсується підвищенням значимості цінностей гедонізму і стимуляції (ранги 1 і 2 на рівні нормативних ідеалів і ранги 6 і 7 на рівні індивідуальних пріоритетів; при чому така зміна значимості відображається у підвищенні не тільки місця в ієрархії, а і у підвищенні значимості цих показників взагалі);

- ціннісні орієнтації досліджуваних усіх трьох груп нашої вибірки відрізняються між собою; в першу чергу це стосується цінностей влади конформності і традицій (найбільш значимі для військових і найменш - для студентів), самостійності, універсалізму, досягнень (значимість для приватних підприємців і студентів і відносна не значимість для військових);

- показники значимості цінностей на рівні нормативних ідеалів вищі у досліджуваних усіх груп ніж показники тих же цінностей на рівні індивідуальних пріоритетів, що свідчить про те, що ціннісні орієнтації на рівні нормативних ідеалів як правило повністю не реалізуються в поведінці внаслідок обмежень можливостей людини, групового тиску дотримання традицій, тощо. Стосовно військовослужбовців це стосується в першу чергу таких цінностей як універсалізм і досягнення.

Дані висновки дозволяють говорити про те, що припущення що до домінування в системі цінностей військовослужбовців цінностей ієрархії (влади, досягнень) і соціальної належності (безпеки, конформності) підтверджено неповністю, оскільки на рівні реальної поведінки (індивідуальних пріоритетів) достатньо значимими стають цінності соціальної автономії (стимуляція, гедонізм, які ще і до того виступають у певний конфлікт з недостатньою самостійністю військовослужбовців.

4) Аналіз особливостей способів взаємодії з оточуючими показав, що для військовослужбовців характерно:

- явне домінування оціночної поведінки (афективної нейтральності) над афективною;
- явне домінування моральної оцінки над когнітивною;
- домінування колективних моральних еталонів над власними індивідуальними;
- оцінювання інших в основному за результатами їх діяльності, а не за критеріями конформності і згоди;
- незначна міра включеності в ситуацію взаємодії, задоволення тільки тих вимог соціального об'єкту, які офіційно визначені, конкретні.

Так орієнтації військовослужбовців побудовані в основному по принципу дихотомії АФН – ПАР – КОЛ – РЕЗ - СПЕ. Це означає, що військовослужбовці у своїх взаємостосунках орієнтуються на професійну компетентність (СПЕ), не схвалюють прояви імпульсивності (АФН). Важливість у взаємостосунках

надається інструментальним здібностям (РЕЗ), спеціальним нормам і санкціям (КОЛ), моральним цінностям (ПАР).

Для приватних підприємців характерне фактично протилежна ситуація - побудова взаєностосунків з іншими на основі дихотомії АФФ – УНІ – ІНД – ЯК – ДИФ, що визначає інший стиль стосунків з оточуючими, а саме домінування розрахункових взаєностосунків (УНІ), врахування в першу черг власних інтересів (ІНД), очікування взаємного конформізму і поступливості (ЯК). Що стосується студентів, то фактично результати, отримані нами за даною методикою є проміжними між показниками, які отримані на вибірках військовослужбовців і підприємців майже за всіма показниками, що може характеризувати як особливості самої вибірки, яка досліджувалась, так і специфіку студентства – соціальної групи, яка ще остаточно не визначилась у своїй спрямованості, диспозиціях, тощо.

Підсумовуючи отримані результати необхідно відмітити суттєвий взаємозв'язок цінностей та еталонних змінних які входять в систему відліку на чотирьох різних рівнях. Військовослужбовці на кожному конкретному рівні повинні зробити свій вибір, перш ніж почне діяти. При цьому особливості військової організації мають ряд традицій які формують відповідні звички які стають компонентом ціннісних орієнтацій. Еталонні змінні входять на рівні колективу як аспекти визначення ролей - визначення прав і обов'язків членів колективу, які характерні для дій людей, що виконують ті або інші ролі, при цьому формується навичка вибирати ту або іншу сторону кожної з вказаних нами дилем. З іншого боку ціннісні еталони стають правилами і приписами для конкретних дій, і, отже кожний повинен виявляти звичку вибирати ту або іншу сторону.

Для військовослужбовців визначальним стає:

- традиційна поведінка - це символ групової солідарності, вираз спільних цінностей та гарантія виживання;
- залежність самостійності від позаемоційного оцінювання ситуації (вимога статутів виконати наказ а потім його обжалувати);

- в прагненні до колективних інтересів, обумовленість виконувати вимоги суспільства будь якою людиною та переваги колективних норм над особистісними;
- військові умови диктують уявлення про можливість будь яких досягнень через сумісну колективну діяльність;
- функціонування військової організації вимагає певної диференціації статусу, і в більшості випадків у міжособистісних відносинах;
- цінності влади та досягнень спрямовані на соціальну повагу, але цінності досягнень підкреслюють активний прояв компетентності;
- військові умови пов'язані з оцінкою якостей особистості, та афективної нейтральності при виконанні завдань забезпечення колективної безпеки.

Проведений вище аналіз дає підстави твердити про існування взаємозв'язку між ієрархією ціннісних орієнтацій і способами взаємостосунків характерними для тієї чи іншої соціальної групи, що і підтверджує нашу гіпотезу.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Агафонов А.Ю. Основы смысловой теории сознания. Санкт-Петербург : Речь, 2003. 296 с.
2. Агафонов А.Ю. Человек как смысловая модель мира : монография. Санкт-Петербург : Речь, 2000. 336 с.
3. Аллахвердов В.М. Сознание как парадокс. *Экспериментальная психология* : вибрані праці. Санкт-Петербург : ДНК, 2000. 91 с.
4. Ананьев Б.Г. О проблемах современного человекознания. Москва : Наука, 2000. 144 с.
5. Артемьева Е.Ю., Вяткин Ю.Г. Психосемантические методы описания профессии // Вопросы психологии. Знания. 1986. Т.1, №3. 127-133 с.
6. Бодалёв А.А. О феномене «акме» и некоторых закономерностях его формирования и развития // Мир психологии. 1995. Т.4, №3. 113-119 с.
7. Василюк Ф.Е. Психология переживания : монография. Москва : Изд-во Моск. ун-та, 1984. 200 с.
8. Василюк Ф.Е. Структура образа // Вопросы психологии. 1993. Т.4, № 5. 5 – 19 с.
9. Ващенко Г.Г. Виховний ідеал // Полтавський вісник. 1994. Т.1, №3. 90 - 92 с.
10. Ващенко Г.Г. Виховання волі і характеру: Підручник для педагогів / Г.Г. Ващенко. - К.: Школяр, 1999. 385 с.
11. Веккер Л.М. Психика и реальность: единая теория психических процессов : учеб. пособие. Москва: Смысл; 1998. - 685 с.
12. Веккер Л.М. Психические процессы: Субъект. Переживание. Действие. Сознание : монография. Ленинград : Изд-во Ленингр. ун-та. 1981. Т.3. 326 с.
13. Вірна Ж.П. Мотиваційно-сміслова регуляція у професіоналізації психолога : монографія. Київ : Вежа, 2003. 320 с.

14. Вірна Ж.П. Вивчення психологічних параметрів усвідомлення професійного образу майбутніми практичними психологами // Науковий вісник ВДУ. 1998. Т.8, №9. 25-29 с.
15. Выготский Л.С. Проблема сознания. Москва : Педагогика, 1982. 488 с.
16. Выготский Л.С. История развития высших психических функций // Психология. Москва : ЭКСМО-Пресс, 2000. 512-755 с.
17. Выготский Л. С. Педагогическая психология / под ред. В. В. Давыдова. Москва : Педагогика-Пресс, 1996. 536 с.
18. Головатый Н.Ф. Социология молодежи : курс лекций. Київ : МАУП, 1999.
19. Гончаренко С.У. Український педагогічний словник : словник термінів. Київ : Либідь, 1997. 376 с.
20. Гордеева О.В. Проблема структуры сознания в трудах Л.С. Выготского // Мир психологии. 1999. Т.1, №1. 111-118 с.
21. Здравомыслов А.Г. Отношение к труду и ценностные ориентации личности // Социология в СССР. Москва: Мысль, 1965. – 2 с.
22. Зинченко В.П. Миры сознания и структура сознания // Вопросы психологии. 1991, Т.1, №2. 15-34 с.
23. Зинченко В.П., Моргунов Е.Б. Очерки российской психологии : учеб. пособие. Москва : Трифола, 1994. – 304 с.
24. Измайлов Ч.А., Шахтер Е.Д. Сознание и его отношение к мозговым информационным процессам // Психология. 2001. Вып. 1. 34-48 с.
25. Карандашев В.Н. Психология: введение в профессию. Москва : Смысл, 2000. 288 с.
26. Карандишев В.Н. Методика Шварца для изучения ценностей личности : практикум по психодиагностике. Санкт-Петербург : Речь, 2004. 70 с.
27. Климов Е.А. Избранные психологические труды. Москва : «ИПП», 1996. 400 с.
28. Климов Е.А. Психология профессионального самоопределения : учебное пособие. Ростов-на-Дону : Феникс. 1996. 512 с.

- 29.Коваль О.О. Григорій Ващенко – творець української виховно-освітньої системи // Рідна школа. 1993. Вип. 3. 3-4 с..
- 30.Концепція виховної роботи в Збройних Силах та інших військових формуваннях України: Затверджена Указом Президента України від 4 верес. 1998 р. № 981/98 // Народна армія. 1998. 5 с.
- 31.Костюк Г.С. Навчально - виховний процес і психічний розвиток особистості. Київ : Рад. школа, 1989. 608 с.
- 32.Коупленд Н. Психология солдат / пер. с англ. А.Т. Сапронова и В.М. Катеринича. Москва : Воениздат, 1991. 96 с.
- 33.Кремінь В.В. Сучасна філософія освіти і педагогічна наука. Педагогіка і психологія професійної освіти // Науково методичний журнал. 2002. Вид. 4. 11-20 с.
- 34.Леевик Г.Е. Руководство по методике изучения ценностных ориентаций личности. Ленинград : Знание, 1990. 28 с.
- 35.Леонтьев А.Н. Психолингвистические проблемы семантики. Москва : Наука, 1983. 5-20 с.
- 36.Леонтьев А.Н. Деятельность. Сознание. Личность. Москва : Педагогика, 1983. Вып. 2. 94-232 с.
- 37.Леонтьев А.Н. Избранные психологические произведения. Москва : Педагогика, 1983. 392 с.
- 38.Леонтьев А.Н. Субъективная семантика и смыслообразование // Вестн. МГУ.1990. Вып. 3. 33-41.
- 39.Ломов Б. Ф. Методологические и теоретические проблемы психологии. Москва : Наука, 1984. 444 с.
- 40.Мамардашвили М.К., Пятигорский А.М. Символ и сознание. Москва: Юность, 1997. 233 с.
- 41.Митина Л.М. Личностное и профессиональное развитие человека в новых социально-экономических условиях // Вопросы психологии. 1997. Вып. 4. 28-38 с.

42. Митина Л.М. Формирование профессионального самосознания учителя // Вопросы психологии. 1990. Вып. 3. 58-64 с.
43. Михайлов Ф. Т. Общественное сознание и самосознание индивида. Москва : Наука, 1990. 220 с.
44. Мясищев В.И. Сознание как единство отражения действительности и отношения к ней человека // Проблемы сознания. 1966. 126-132 с.
45. Ольшанский В.Б. Личность и социальные ценности. Москва : Союз, 1965. 44 с.
46. Подвиг В.П. Изучение ценностных ориентаций молодёжи как важный фактор совершенствования идейно-воспитательной работы и идейно-политического воспитания молодёжи в условиях развитого социализма. Москва : Молодость, 1981. 121 с.
47. Почебут Л.Г. Взаимопонимание и культура : учеб. пособие. Санкт-Петербург : Изд-во С.Петербург. ун-та, 2005. 281 с.
48. Приходько Т.М. Ціннісні орієнтації у свідомості та поведінці сучасної молоді // Соціальні виміри суспільства. 1998. Вип. 2. 43 – 54 с.
49. Роджерс К. Подготовка консультантов и психотерапевтов/ пер с англ. В.В Лях., А.П. Хомик. Москва: Рефл-бук, 1997. 141 с.
50. Рубинштейн С.Л. Бытие и сознание. О месте психического во всеобщей взаимосвязи явлений материального мира. Москва : Изд-во АН СССР, 1957. 280 с.
51. Титаренко Т.М. Життєвий світ особистості: у межах і за межами буденності. Київ : Либідь, 2003. 376 с.
52. Про Концепцію гуманітарного і соціального розвитку в Збройних Силах України: Указ Президента України від 12 січ. 2004 р. №28. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/28/2004#Text>
53. Про Концепцію виховної роботи у Збройних Силах та інших військових формуваннях України: Указ Президента України від 04 верес. 1998 № 981/98. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/981/98#Text>

54. Ушинський К.Д. Про народність у громадському вихованні. Київ : Рад. школа, 1993. 189 с.
55. Швалб Ю.М. Психологические модели целеполагания. Київ : Стилос, 1997. 295 с.
56. Швалб Ю.М. Целеполагание как феномен. Київ : Стилос, 1997. 72 с.
57. Ягупов В.В. Військова й соціальна психологія : навч. посібник. Київ : ВПЦ Київ. ун - т, 2000. 522 с.
58. Ягупов В.В. Військове виховання : навч. посібник. Київ : Військ. ун - т, 2002. 560 с.
59. Ядов В.А. Диспозиционная концепция личности / под общ. ред. Е.С. Кузьмина, В.Е. Семенова. Ленинград : Изд. ЛГУ, 1979. 200 с.

ДОДАТКИ

ДОДАТОК А

Методика Ш. Шварца для вивчення ціннісних орієнтацій особистості.

У першому списку містяться термінальні цінності, виражені у вигляді іменників.

У другому списку містяться інструментальні цінності, виражені у вигляді прикметників.

Випробуваному пропонується оцінити ступінь важливості кожної цінності як керівного принципу його життя. Використається шкала від -1 до 7. Чим вище бал у діапазоні - 1, 0, 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, тим більше важливої представляється йому ця цінність.

У другій частині опитувальника («Профіль особистості») приводиться список з 40 описів людини, що відповідають тій або іншій з 10 типів цінностей. Випробуваного просять оцінити, у якій мірі описана в опитувальнику людина схожа або не схожа на нього.

Використається шкала з 5 позицій: від «дуже схожий на мене» до «зовсім не схожий на мене».

Необхідно звертати увагу випробуваних на те, що всі пункти опитувальника повинні бути заповнені. Якщо в ході роботи у випробуваних виникають питання, експериментатор повинен на них відповісти.

Інструкція:

Спросите себя: «Какие ценности важны для меня как руководящие принципы в Моей жизни? Какие ценности менее важны для меня?» Ваша задача: оценить, насколько важна для Вас каждая ценность в качестве руководящего принципа в Вашей жизни.

Шкала для оценки:

7 - исключительно важная в качестве руководящего принципа Вашей жизни ценность (обычно таких ценностей бывает одна-две);

- 6 - очень важная;
- 5 - достаточно важная;
- 4 - важная;
- 3 - не очень важная;
- 2 - мало важная;
- 1 - не важная;
- 0 - совершенно безразличная;
- 1 - это противоположно принципам, которым Вы следуете.

До того, как Вы начнете, прочитайте список из 30 ценностей и выберите одну, которая наиболее важна для Вас, и оцените ее важность «7». Далее, выберите ценность наименее важную для Вас и оцените ее -1, 0 или 1, согласно ее важности. Затем оцените оставшиеся ценности.

Руководящим принципом в моей жизни эта ценность является в следующей степени:

Теперь оцените, насколько каждая из следующих ценностей важна для Вас в Вашей жизни. Эти ценности выражаются как более или менее важные для Вас качества.

До того, как вы начнете, прочитайте список ценностей с 31 по 75 и выбери одну из наиболее важных для Вас ценностей и оцените ее важность. Далее, выберите ценность наиболее противоречащую Вашим принципам (или, если такой нет, выберите ценность наименьшей для Вас важности) и оцените ее -1, 0 или 1. Затем оцените оставшиеся ценности.

ПРИЛОЖЕНИЕ 1. ОПРОСНИК ЦЕННОСТЕЙ

Опросник состоит из двух частей «Обзор ценностей» и «Профиль личности».

ОБЗОР ЦЕННОСТЕЙ

ИНСТРУКЦИЯ: В этом опроснике Вам нужно ответить на вопрос: «Какие ценности важны для меня как руководящие принципы моей жизни и какие ценности менее важны для меня?». Далее на последующих страницах

приведены два списка ценностей, взятых из различных культур. В скобках приведено объяснение каждой ценности.

Ваша задача заключается в том, чтобы оценить степень важности каждой ценности как руководящего принципа Вашей жизни.

Используйте оценочную шкалу отметок от -1 до 7.

Чем выше номер (-1, 0, 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7), тем более важной данная ценность является для Вас как руководящий принцип Вашей жизни. При этом примерно ориентируйтесь на следующие значения отметок: отметка «-1» характеризует ценности, противоположные

Вашим принципам, отметка «0» означает, что ценность совершенно не важна, не является руководящим принципом Вашей жизни, отметка «3» означает, что ценность важна, отметка «6» означает, что ценность очень важна, отметка «7» характеризует ценности высшей значимости, обычно таких ценностей не должно быть более двух.

Перед каждой ценностью в списке проставьте номер, указывающий важность этой ценности лично для вас как руководящего принципа вашей жизни. Постарайтесь различать ценности насколько это возможно, используя все номера от -1 до 7 (-1, 0, 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7).

Как руководящий принцип моей жизни эта ценность является:

Противоположной моим принципам

Неважной		Важной		Очень важной			Высшей значимости	
-1	0	1	2	3	4	5	6	7

Для начала просмотрите ценности из Списка 1, выберите одну из них, которая является самой важной для Вас, и оцените ее значимость (отметка «7»). Далее выберите ценность, которая наиболее противоречит Вашим принципам, и оцените ее (отметка - 1). Если нет такой ценности, выберите ценность, наименее важную для Вас, и оцените ее отметкой «0» или «1», в соответствии с ее значимостью. Затем оцените все остальные ценности из Списка 1.

СПИСОК ЦЕННОСТЕЙ 1

- 1 РАВЕНСТВО (равные возможности для всех)
- 2 ВНУТРЕННЯЯ ГАРМОНИЯ (быть в мире с самим собой)
- 3 СОЦИАЛЬНАЯ СИЛА (контроль над другими, доминантность)
- 4 УДОВОЛЬСТВИЕ (удовлетворение желаний)
- 5 СВОБОДА (свобода мыслей и действий)
- 6 ДУХОВНАЯ ЖИЗНЬ (акцент на духовных, а не материальных вопросах)
- 7 ЧУВСТВО ПРИНАДЛЕЖНОСТИ (ощущение, что другие заботятся обо мне)
- 8 СОЦИАЛЬНЫЙ ПОРЯДОК (стабильность общества)
- 9 ЖИЗНЬ, ПОЛНАЯ ВПЕЧАТЛЕНИЙ (стремление к новизне)
- 10 СМЫСЛ ЖИЗНИ (цели в жизни)
- 11 ВЕЖЛИВОСТЬ (предупредительность, хорошие манеры)
- 12 БОГАТСТВО (материальная собственность, деньги)
- 13 НАЦИОНАЛЬНАЯ БЕЗОПАСНОСТЬ (защищенность своей нации от врагов)
- 14 САМОУВАЖЕНИЕ (вера в собственную ценность)
- 15 УВАЖЕНИЕ МНЕНИЯ ДРУГИХ (учет интересов других людей, избегание конфронтации)
- 16 КРЕАТИВНОСТЬ (уникальность, богатое воображение)
- 17 МИР ВО ВСЕМ МИРЕ (свобода от войны и конфликтов)
- 18 УВАЖЕНИЕ ТРАДИЦИЙ (сохранение признанных традиций, обычаев)
- 19 ЗРЕЛАЯ ЛЮБОВЬ (глубокая эмоциональная и духовная близость)
- 20 САМОДИСЦИПЛИНА (самоограничение, устойчивость к соблазнам)
- 21 ПРАВО НА УЕДИНЕНИЕ (право на личное пространство)
- 22 БЕЗОПАСНОСТЬ СЕМЬИ (безопасность для близких)
- 23 СОЦИАЛЬНОЕ ПРИЗНАНИЕ (одобрение, уважение других)

- 24 ЕДИНСТВО С ПРИРОДОЙ (слияние с природой)
- 25 ИЗМЕНЧИВАЯ ЖИЗНЬ (жизнь, наполненная проблемами, новизной и изменениями)
- 26 МУДРОСТЬ (зрелое понимание мира)
- 27 АВТОРИТЕТ (право быть лидером или командовать)
- 28 ИСТИННАЯ ДРУЖБА (близкие друзья)
- 29 МИР КРАСОТЫ (красота природы и искусства)
- 30 СОЦИАЛЬНАЯ СПРАВЕДЛИВОСТЬ (исправление несправедливости, забота о слабых)

СПИСОК ЦЕННОСТЕЙ 2

Теперь оцените, насколько важна каждая из следующих ценностей для Вас, как руководящий принцип Вашей жизни. Эти ценности выражены в способах действия, которые могут быть более или менее важными для Вас. Попытайтесь различить ценности, насколько это возможно, используя все номера. Для начала прочитайте ценности в списке 2, выберите то, что для Вас наиболее важно, оцените на шкале (отметка 7). Затем выберите ценность, которая противоречит вашим принципам (отметка — 1). Если такой ценности нет, выберите ценность наименее важную для Вас и оцените ее отметками 0 или 1, в соответствии с ее значимостью. Затем оцените остальные ценности.

Как руководящий принцип моей жизни, эта ценность является:

Противоположной моим принципам

Не важной   Важной   Очень важной   Высшей значимости

-1   0   1   2   3   4   5   6   7

- 31 САМОСТОЯТЕЛЬНЫЙ (надеющийся на себя, самодостаточный)
- 32 СДЕРЖАННЫЙ (избегающий крайностей в чувствах и действиях)
- 33 ВЕРНЫЙ (преданный друзьям, группе)
- 34 ЦЕЛЕУСТРЕМЛЕННЫЙ (трудолюбивый, вдохновенный)
- 35 ОТКРЫТЫЙ К ЧУЖИМ МНЕНИЯМ (терпимый к различным идеям и верованиям)
- 36 СКРОМНЫЙ (простой, не стремящийся привлечь к себе внимание)

- 37 СМЕЛЫЙ (ищущий приключений, риск)
- 38 ЗАЩИЩАЮЩИЙ ОКРУЖАЮЩУЮ СРЕДУ (сохраняющий природу)
- 39 ВЛИЯТЕЛЬНЫЙ (имеющий влияние на людей и события)
- 40 УВАЖАЮЩИЙ РОДИТЕЛЕЙ И СТАРШИХ (проявляющий уважение)
- 41 ВЫБИРАЮЩИЙ СОБСТВЕННЫЕ ЦЕЛИ (отбирающий собственные намерения)
- 42 ЗДОРОВЫЙ (не больной физически или душевно)
- 43 СПОСОБНЫЙ (компетентный, способный эффективно действовать)
- 44 ПРИНИМАЮЩИЙ ЖИЗНЬ (подчиняющийся жизненным обстоятельствам)
- 45 ЧЕСТНЫЙ (откровенный, искренний)
- 46 СОХРАНЯЮЩИЙ СВОЙ ИМИДЖ (защита собственного «лица»)
- 47 ПОСЛУШНЫЙ (исполнительный, подчиняющийся правилам)
- 48 УМНЫЙ (логичный, мыслящий)
- 49 ПОЛЕЗНЫЙ (работающий на благо других)
- 50 НАСЛАЖДАЮЩИЙСЯ ЖИЗНЬЮ (наслаждение едой, сексом, развлечениями и др.)
- 51 БЛАГОЧЕСТИВЫЙ (придерживающийся религиозной веры и убеждений)
- 52 ОТВЕТСТВЕННЫЙ (надежный, заслуживающий доверия)
- 53 ЛЮБОЗНАТЕЛЬНЫЙ (интересующийся всем, пытливый)
- 54 СКЛОННЫЙ ПРОЩАТЬ (стремящийся прощать другого)
- 55 УСПЕШНЫЙ (достигающий цели)
- 56 ЧИСТОПЛОТНЫЙ (опрятный, аккуратный)
- 57 ПОТВОРСТВУЮЩИЙ СВОИМ ЖЕЛАНИЯМ (занимающийся тем, что доставляет удовольствие)

ПРОФИЛЬ ЛИЧНОСТИ

ИНСТРУКЦИЯ: Ниже приведены описания некоторых людей. Пожалуйста, прочитайте каждое описание и подумайте, насколько каждый человек похож или не похож на Вас. Поставьте крестик в одной из клеточек справа, которая показывает, насколько описываемый человек похож на Вас.

Очень похож на меня

Похож на меня

В некоторой степени похож на меня

Немного похож на меня

Не похож на меня

Совсем не похож на меня

1. Придумывать что-то новое и быть изобретательным важно для него. Он любит поступать по-своему, на свой лад.

2. Для него важно быть богатым. Он хочет, чтобы у него было много денег и дорогих вещей.

3. Он считает, что важно, чтобы с каждым человеком в мире обращались одинаково. Он верит, что у всех должны быть равные возможности в жизни.

4. Для него очень важно показать свои способности. Он хочет, чтобы люди восхищались тем, что он делает.

5. Для него важно жить в безопасном окружении. Он избегает всего, что может угрожать его безопасности.

6. Он считает, что важно делать много разных дел в жизни. Он всегда стремится к новизне.

7. Он верит, что люди должны делать то, что им говорят. Он считает, что люди должны придерживаться правил всегда, даже когда никто не видит.

8. Для него важно выслушать мнение людей, которые отличаются от него. Даже если он не согласен с ними, он все равно хочет их понять.

9. Он считает, что важно не просить большего, чем имеешь. Он верит, что люди должны довольствоваться тем, что у них есть.

10. Он всегда ищет повод для развлечения. Для него важно делать то, что доставляет ему удовольствие.

11. Для него важно самому решать, что делать. Ему нравится быть свободным в планировании и выборе своей деятельности.

12. Для него очень важно помогать окружающим. Он хочет заботиться об их благополучии.

13. Для него очень важно преуспеть в жизни. Ему нравится производить впечатление на других людей.

14. Для него очень важна безопасность его страны. Он считает, что государство должно быть готово к защите от внешней и внутренней угрозы.

15. Он любит рисковать. Он всегда ищет приключений.

16. Для него важно всегда вести себя должным образом. Он хочет избегать действий, которые люди сочли бы неверными.

17. Для него важно быть главным и указывать другим, что делать. Он хочет, чтобы люди делали то, что он говорит.

18. Для него важно быть преданным своим друзьям. Он хочет посвятить себя своим близким.

19. Он искренне верит, что люди должны заботиться о природе. Заботиться об окружающей среде важно для него.

20. Быть религиозным важно для него. Он очень старается следовать своим религиозным убеждениям.

21. Для него важно, чтобы вещи содержались в порядке и в чистоте. Ему действительно не нравится беспорядок.

22. Он считает, что важно интересоваться многим. Ему нравится быть любознательным и пытаться понять разные вещи.

23. Он считает, что все народы мира должны жить в гармонии. Содействовать установлению мира между всеми группами людей на земле важно для него.

24. Он думает, что важно быть честолюбивым. Ему хочется показать насколько он способный.

25. Он думает, что лучше всего поступать в соответствии с установившимися традициями. Для него важно соблюдать обычаи, которые он

усвоил.

26. Для него важно получать удовольствие от жизни. Ему нравится «баловать» себя.

27. Для него важно быть чутким к нуждам других людей. Он старается поддерживать тех, кого знает.

28. Он полагает, что всегда должен проявлять уважение к своим родителям и людям старшего возраста. Для него важно быть послушным.

29. Он хочет, чтобы со всеми поступали справедливо, даже с людьми, которых он не знает. Для него важно защищать слабых.

30. Он любит сюрпризы. Для него важно, чтобы его жизнь была полна ярких впечатлений.

31. Он очень старается не заболеть. Сохранение здоровья очень важно для него.

32. Продвижение вперед в жизни важно для него. Он стремится делать все лучше, чем другие.

33. Для него важно прощать людей, которые обидели его. Он старается видеть хорошее в них и не держать обиду.

34. Для него важно быть независимым. Ему нравится полагаться на себя.

35. Иметь стабильное правительство важно для него. Он беспокоится о сохранении общественного порядка.

36. Для него очень важно все время быть вежливым с другими людьми. Он старается никогда не раздражать и не беспокоить других.

37. Он по-настоящему хочет наслаждаться жизнью. Хорошо проводить время очень важно для него.

38. Для него важно быть скромным. Он старается не привлекать к себе внимание.

39. Он всегда хочет быть тем, кто принимает решения. Ему нравится быть лидером.

40. Для него важно приспособливаться к природе, быть частью ее. Он верит, что люди не должны изменять природу.

ДОДАТОК Б

«Соціальні еталони змінні» Т.Парсонса в адаптації Л.Почебут

Таблиця Б.1

Ставлення військовослужбовців

№	Ставлення військовослужбовців (соціальні еталони змінні)									
	АФФ	АФН	УНІ	ПАР	ІНД	КОЛ	ЯК	РЕЗ	ДИФ	СПЕ
1.	9	13	8	11	4	15	10	12	6	12
2.	5	11	6	12	5	12	9	10	6	11
3.	3	12	6	10	3	13	11	11	5	10
4.	7	11	10	10	5	10	10	10	4	11
5.	3	11	8	9	8	8	8	11	8	14
6.	7	9	9	13	4	14	9	12	9	11
7.	8	10	9	13	6	11	10	10	6	14
8.	7	7	7	11	7	11	7	15	4	15
9.	6	10	9	10	6	10	10	10	6	15
10.	9	8	8	11	8	11	8	11	8	10
11.	6	10	7	9	4	10	10	10	7	13
12.	7	10	6	9	5	10	10	10	5	14
13.	6	11	9	12	9	12	9	9	9	13
14.	5	12	7	12	7	12	12	12	7	12
15.	6	10	8	15	4	15	8	15	8	14
16.	8	10	10	10	3	10	10	10	5	14
17.	8	13	9	15	6	15	9	12	9	12
18.	8	10	9	10	4	12	10	10	9	14
19.	9	11	6	11	5	12	11	11	5	15
20.	8	10	7	10	7	13	10	10	7	12
21.	8	12	8	12	6	12	12	12	8	15
22.	7	10	10	10	5	10	10	10	6	11
23.	9	11	7	13	7	13	9	11	7	15
24.	3	10	10	10	3	10	10	10	6	14
25.	5	12	7	12	6	15	12	12	3	15
26.	3	9	7	11	7	14	9	9	7	15
27.	7	13	5	14	8	14	8	13	8	13
28.	5	12	7	11	7	13	9	12	7	13
29.	4	11	6	11	5	15	11	11	6	15
30.	5	10	8	9	5	13	10	10	4	15
31.	4	11	6	11	3	14	9	11	4	15
32.	8	12	8	9	3	12	12	12	8	15
33.	5	13	9	13	9	13	13	13	9	14
34.	9	13	5	13	5	13	13	13	5	13
35.	7	14	6	11	5	14	8	15	5	12
36.	4	11	6	11	6	12	6	11	6	12
37.	4	11	7	10	5	15	10	15	7	13
38.	7	11	6	11	6	14	8	13	4	11
39.	3	12	6	13	4	13	9	14	4	13
40.	8	13	8	12	5	15	11	12	3	15
м середнє	6,25	11	7,5	11,25	5,5	12,5	9,75	11,5	6,25	13,25

Таблиця Б.2

Ставлення приватних підприємців

№	Ставлення приватних підприємців (соціальні еталони змінні)									
	АФФ	АФН	УНІ	ПАР	ІНД	КОЛ	ЯК	РЕЗ	ДИФ	СПЕ
1.	12	7	15	7	15	7	12	10	12	7
2.	14	5	15	5	15	5	10	9	10	7
3.	11	7	14	7	15	7	11	11	11	7
4.	10	8	10	5	10	5	10	10	10	10
5.	15	8	14	8	12	8	8	8	11	8
6.	15	9	15	9	11	9	14	9	9	9
7.	10	5	15	5	10	6	11	10	10	10
8.	12	7	14	7	15	7	11	7	7	7
9.	10	5	10	2	15	6	10	10	10	10
10.	13	8	10	8	15	8	8	8	8	8
11.	10	5	10	2	13	4	10	10	10	7
12.	12	5	14	5	13	5	10	10	10	5
13.	15	9	13	9	13	9	12	9	9	9
14.	14	7	15	7	13	7	12	12	12	7
15.	10	8	11	8	14	8	15	8	8	8
16.	10	6	14	3	14	5	10	10	10	10
17.	13	4	10	9	12	6	15	9	9	9
18.	12	9	14	9	14	9	10	10	10	9
19.	11	5	15	5	15	5	11	11	11	5
20.	12	4	15	3	10	7	10	10	10	7
21.	12	4	15	6	15	6	12	12	12	8
22.	11	6	15	3	15	5	10	10	10	10
23.	10	3	15	7	15	7	13	9	11	7
24.	10	4	14	2	13	10	10	10	10	10
25.	12	5	12	3	12	6	12	12	12	7
26.	14	7	12	7	15	7	11	9	9	7
27.	13	3	13	8	13	8	14	8	13	8
28.	13	4	12	7	13	7	11	9	12	7
29.	13	5	11	4	11	5	11	11	11	6
30.	12	4	10	4	10	5	10	10	10	8
31.	14	5	15	3	13	3	11	9	11	9
32.	13	3	15	4	13	3	12	12	12	8
33.	13	5	15	4	14	9	13	13	13	9
34.	12	6	15	5	15	5	13	13	13	5
35.	11	4	14	3	15	5	11	8	8	5
36.	12	6	12	5	14	6	12	6	11	6
37.	12	3	10	4	15	5	15	10	10	7
38.	13	4	15	8	15	6	14	8	11	8
39.	14	4	14	7	15	4	13	9	12	8
40.	15	4	13	3	15	5	12	11	12	8
m середнє	12,25	5,5	13,25	5,5	13,5	6,25	11,5	9,75	10,5	7,75

Таблиця Б.3

Ставлення студентів

№	Ставлення студентів (соціальні еталони змінні)									
	АФФ	АФН	УНІ	ПАР	ІНД	КОЛ	ЯК	РЕЗ	ДИФ	СПЕ
1.	7	10	10	10	9	11	15	11	11	5
2.	10	10	10	10	8	10	13	11	11	6
3.	7	11	11	11	9	13	15	10	10	10
4.	10	10	10	10	10	10	10	10	10	10
5.	8	8	8	8	8	8	11	11	11	8
6.	9	9	9	9	9	9	12	12	12	10
7.	10	10	10	10	8	8	13	13	13	13
8.	7	9	9	9	9	9	14	14	14	7
9.	10	10	10	10	10	10	13	13	13	10
10.	8	8	8	8	8	13	13	9	9	9
11.	10	10	10	10	10	10	15	8	8	8
12.	5	5	11	11	9	11	15	9	9	9
13.	9	9	9	9	9	10	14	14	9	9
14.	7	9	9	9	9	12	12	12	12	11
15.	8	8	8	11	7	11	13	9	9	9
16.	10	10	10	10	8	8	12	10	10	7
17.	9	9	9	12	7	12	12	8	8	8
18.	9	9	9	9	9	9	14	9	9	9
19.	8	12	7	13	6	13	13	9	9	9
20.	10	10	8	11	6	11	11	9	9	9
21.	9	9	9	10	7	7	15	8	8	8
22.	10	10	10	10	5	11	11	11	9	9
23.	7	10	10	10	6	12	12	7	7	7
24.	10	10	10	10	10	10	14	9	9	9
25.	9	9	9	9	9	10	13	13	11	6
26.	7	11	11	11	7	10	14	9	9	9
27.	8	8	8	8	8	8	13	10	10	6
28.	9	12	7	13	9	9	15	9	9	9
29.	9	12	7	12	8	8	14	9	9	9
30.	10	10	9	10	10	10	15	8	8	8
31.	9	9	9	11	8	13	13	13	13	7
32.	8	10	10	10	10	11	11	11	11	9
33.	9	10	10	10	10	12	12	12	11	9
34.	9	10	8	8	8	12	15	10	10	9
35.	8	11	11	11	7	10	15	11	11	9
36.	9	11	11	11	9	13	13	8	8	8
37.	10	10	10	14	9	13	15	10	10	7
38.	9	12	8	10	10	12	12	12	11	8
39.	10	10	8	12	12	11	14	9	9	9
40.	10	10	10	10	10	10	14	10	11	9
m середнє	8,75	9,75	9,25	10,25	8,5	10,5	13,25	10,25	10	8,5

ДОДАТОК В

Таблиця В.1

Первинні результати дослідження специфіки ціннісних орієнтацій
військовослужбовців

№	Ціннісні орієнтації військовослужбовців									
	конфор- мність	традиції	доброта	універ- салізм	самос- тійність	стиму- ляція	гедонізм	досяг- нення	влада	безпека
1.	4	1	5	5	3	5	5	5	4	6
2.	5	2	2	2	2	5	5	5	5	5
3.	4	4	4	2	1	5	2	2	5	5
4.	3	3	3	3	3	3	3	3	3	6
5.	4	4	4	2	2	2	2	2	2	6
6.	5	5	5	5	5	5	5	2	5	5
7.	2	2	2	5	5	4	2	2	3	5
8.	3	3	3	3	3	4	3	3	3	5
9.	2	2	2	2	2	2	2	2	5	6
10.	5	5	5	1	1	5	5	5	4	4
11.	2	2	2	2	2	4	2	2	5	6
12.	2	2	2	2	2	2	2	2	5	6
13.	3	3	3	5	1	3	3	3	3	5
14.	2	2	2	2	2	2	2	2	5	6
15.	4	4	4	1	1	5	1	1	5	5
16.	5	1	5	1	1	4	1	1	3	6
17.	2	2	2	2	2	2	2	2	5	6
18.	3	3	3	5	5	5	5	2	2	5
19.	2	2	2	2	2	2	2	2	4	6
20.	3	3	3	3	3	3	3	3	3	5
21.	4	4	4	2	2	2	2	2	3	6
22.	3	3	3	3	3	3	3	3	3	6
23.	5	5	5	2	2	2	2	2	5	6
24.	5	2	2	2	2	2	2	2	3	6
25.	5	1	2	2	2	2	4	4	5	6
26.	4	4	2	5	1	4	3	3	3	6
27.	4	4	2	3	3	3	3	3	3	6
28.	4	4	4	2	2	3	3	3	3	6
29.	3	3	3	2	2	3	3	3	3	5
30.	3	3	3	2	2	4	4	4	4	5
31.	2	2	2	5	1	5	4	4	4	5
32.	4	4	4	2	2	5	5	3	3	6
33.	4	4	4	5	2	4	4	4	4	6
34.	4	4	4	2	2	2	5	5	4	6
35.	3	3	3	5	2	5	5	5	4	6
36.	4	4	4	5	2	3	3	3	3	5
37.	4	3	3	2	2	5	5	5	4	5
38.	3	3	3	2	2	3	4	4	4	6
39.	4	4	4	2	2	5	5	3	4	6
40.	5	5	4	2	2	3	4	4	4	6
m	3,55	3,1	3,2	2,8	2,2	3,5	3,25	3	3,8	5,6

Таблиця В.2

Первинні результати дослідження специфіки ціннісних орієнтацій
приватних підприємців

№	Ціннісні орієнтації приватних підприємців									
	конфор- мність	традиції	доброта	універ- салізм	самос- тійність	стиму- ляція	гедонізм	досяг- нення	влада	безпека
1.	1	1	1	1	1	5	5	4	1	4
2.	2	2	2	2	2	5	5	5	2	5
3.	2	2	2	2	2	2	2	5	2	5
4.	1	1	1	4	4	3	3	3	1	3
5.	5	5	5	5	5	2	2	2	5	2
6.	2	2	2	2	2	5	5	5	2	5
7.	2	2	2	2	2	2	2	3	2	3
8.	3	3	3	3	3	3	3	3	3	3
9.	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2
10.	4	4	4	4	4	5	5	5	4	4
11.	4	3	3	3	3	2	2	2	3	2
12.	5	4	4	4	4	2	2	2	4	2
13.	3	3	3	3	3	3	3	3	3	3
14.	4	4	4	4	4	2	2	2	4	2
15.	3	3	3	3	3	1	1	5	3	5
16.	1	1	1	4	4	1	1	5	1	3
17.	3	3	3	3	3	2	2	2	3	2
18.	4	2	2	2	2	5	5	5	2	5
19.	4	2	2	2	2	2	2	4	2	4
20.	3	3	3	3	3	3	3	3	3	3
21.	4	4	4	4	4	2	2	3	4	3
22.	1	1	1	1	5	3	3	3	1	3
23.	4	4	4	4	4	2	2	5	2	5
24.	1	1	1	1	1	2	2	3	1	3
25.	2	2	2	2	2	2	4	4	2	2
26.	2	2	3	3	3	4	3	3	2	3
27.	2	2	2	2	2	3	3	3	2	3
28.	1	1	6	6	6	3	3	3	1	3
29.	1	1	3	3	3	3	3	3	1	3
30.	1	1	1	1	5	4	4	4	1	4
31.	1	1	3	3	3	2	4	4	1	4
32.	2	2	3	3	3	5	5	5	2	2
33.	3	3	3	3	3	4	4	4	2	4
34.	1	1	4	2	2	2	2	4	1	4
35.	1	1	1	1	5	2	2	4	1	4
36.	2	2	2	3	3	3	3	3	2	3
37.	4	2	2	3	3	2	2	4	2	4
38.	2	2	2	2	2	3	3	4	2	4
39.	1	1	3	3	5	5	5	4	1	4
40.	2	2	2	4	4	3	4	4	1	4
m	2,4	2,2	2,6	2,8	3,15	2,9	3	3,6	2,1	3,4

Таблиця В.3

Первинні результати дослідження ціннісних орієнтацій студентів

№	Ціннісні орієнтації студентів									
	конфор- мність	традиції	доброта	універ- салізм	самос- тійність	стиму- ляція	гедонізм	досяг- нення	влада	безпека
1.	2	2	4	1	5	5	3	3	3	5
2.	3	3	3	2	2	2	2	2	2	4
3.	1	1	4	4	4	4	2	2	2	4
4.	3	3	5	1	5	5	1	1	3	3
5.	2	2	5	5	5	5	5	5	2	2
6.	1	1	2	2	2	2	2	2	5	5
7.	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2
8.	3	3	3	3	3	3	3	3	3	3
9.	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2
10.	3	3	5	2	2	4	4	4	1	3
11.	2	2	2	2	2	4	4	4	2	2
12.	2	2	5	5	5	5	5	5	2	5
13.	3	3	3	3	3	3	3	3	3	3
14.	4	4	4	4	4	4	4	4	2	4
15.	3	3	5	1	3	3	3	3	1	5
16.	1	1	3	3	3	3	3	3	1	4
17.	2	2	3	3	3	3	3	3	2	5
18.	2	2	5	2	2	4	4	4	1	5
19.	1	1	3	3	3	4	4	4	2	4
20.	1	1	3	3	3	3	3	3	3	3
21.	1	1	5	2	2	4	4	4	2	4
22.	3	2	5	1	5	5	5	1	3	3
23.	1	1	5	1	2	4	4	4	2	5
24.	2	2	4	4	4	4	4	4	2	2
25.	2	2	4	4	4	4	4	4	2	2
26.	5	2	5	2	2	2	2	2	1	5
27.	3	3	5	3	2	4	4	4	3	3
28.	1	1	4	4	3	3	3	3	2	4
29.	1	1	5	5	5	5	1	1	2	4
30.	2	1	4	4	4	5	5	5	2	4
31.	1	1	5	5	5	5	5	5	2	4
32.	1	1	4	2	2	4	4	4	2	5
33.	2	2	4	2	2	5	3	3	1	3
34.	1	1	4	4	4	5	5	5	2	4
35.	1	1	5	5	5	5	5	4	2	3
36.	3	2	5	2	2	2	2	2	2	3
37.	1	1	5	5	1	5	5	4	2	5
38.	2	2	5	2	2	2	2	2	2	5
39.	1	1	5	3	3	5	3	3	2	4
40.	1	1	5	3	2	4	4	2	2	3
m	1,95	1,8	4,1	2,9	3,1	3,8	3,4	3,2	2,1	3,7

ДОДАТОК Г

Таблиця Г.1

Кореляція Пірсона ціннісні орієнтації-соціальні еталонні змінні

<i>Військовосл.</i>	<i>АФФ</i>	<i>АФН</i>	<i>УНІ</i>	<i>ПАР</i>	<i>ІНД</i>	<i>КОЛ</i>	<i>ЯК</i>	<i>РЕЗ</i>	<i>ДИФ</i>	<i>СПЕ</i>
конформність	-0,07	0,05	0,07	0,16	-0,03	0,17	-0,02	0,15	0,05	-0,09
традиції	0,00	0,00	-0,13	0,23	0,28	0,15	-0,16	0,25	0,30	-0,10
доброта	0,25	0,05	0,15	0,08	-0,04	0,08	-0,05	0,24	0,17	-0,19
універсалізм	-0,04	0,05	0,09	0,08	0,14	0,15	-0,17	-0,11	0,19	-0,05
самостійність	0,33	-0,14	0,25	0,07	-0,05	-0,07	0,00	-0,03	0,16	-0,10
стимуляція	-0,10	-0,15	-0,01	-0,04	-0,38	0,26	-0,22	0,24	0,07	-0,26
гедонізм	0,07	0,19	-0,21	-0,02	-0,09	0,38	0,05	0,29	-0,07	-0,24
досягнення	0,02	0,29	-0,34	-0,03	0,13	0,39	0,03	0,28	-0,28	-0,24
влада	0,03	0,13	-0,24	0,30	-0,17	0,31	0,15	0,19	-0,14	-0,18
безпека	0,07	0,51	0,03	0,00	-0,03	-0,10	0,33	0,06	-0,16	0,24
<i>Студенти</i>	<i>АФФ</i>	<i>АФН</i>	<i>УНІ</i>	<i>ПАР</i>	<i>ІНД</i>	<i>КОЛ</i>	<i>ЯК</i>	<i>РЕЗ</i>	<i>ДИФ</i>	<i>СПЕ</i>
конформність	-0,22	-0,23	0,19	-0,33	-0,05	0,00	-0,18	0,15	0,03	0,04
традиції	-0,21	-0,40	0,03	-0,45	0,07	-0,02	-0,24	0,31	0,19	0,02
доброта	-0,27	-0,09	-0,02	0,07	-0,07	0,16	0,05	-0,33	-0,31	-0,20
універсалізм	-0,12	-0,08	-0,16	0,22	0,10	0,00	0,37	0,08	0,12	-0,03
самостійність	-0,23	-0,11	-0,04	-0,03	-0,12	-0,01	0,00	0,11	0,07	-0,01
стимуляція	-0,12	-0,18	-0,06	0,03	0,07	0,14	0,17	-0,17	-0,16	-0,16
гедонізм	-0,14	-0,40	-0,02	-0,13	-0,18	0,16	0,22	-0,11	-0,12	-0,24
досягнення	-0,29	-0,45	-0,15	-0,18	0,00	0,12	0,28	-0,15	-0,11	-0,27
влада	0,06	-0,05	-0,06	-0,15	0,00	-0,17	-0,17	0,30	0,23	-0,02
безпека	-0,38	0,00	-0,04	0,34	-0,12	0,27	0,10	-0,30	-0,23	-0,17
<i>Прив. підпр.</i>	<i>АФФ</i>	<i>АФН</i>	<i>УНІ</i>	<i>ПАР</i>	<i>ІНД</i>	<i>КОЛ</i>	<i>ЯК</i>	<i>РЕЗ</i>	<i>ДИФ</i>	<i>СПЕ</i>
конформність	0,08	0,15	-0,01	0,31	0,10	0,25	-0,05	-0,01	-0,14	-0,21
традиції	0,18	0,17	0,04	0,37	0,03	0,33	-0,05	-0,08	-0,13	-0,11
доброта	0,36	0,01	0,03	0,35	0,03	0,10	-0,01	0,03	0,18	-0,30
універсалізм	0,26	0,05	-0,15	0,21	-0,07	-0,01	-0,10	-0,06	0,11	-0,05
самостійність	0,14	-0,11	-0,16	-0,02	-0,05	-0,26	-0,24	-0,15	-0,06	-0,05
стимуляція	0,48	0,18	0,10	0,29	0,03	0,11	-0,09	-0,07	0,04	0,07
гедонізм	0,53	0,12	0,12	0,15	-0,03	0,00	-0,07	0,00	0,15	0,10
досягнення	-0,02	0,09	0,24	0,13	0,29	0,02	0,18	0,05	-0,02	0,00
влада	0,20	0,27	-0,03	0,39	-0,04	0,30	-0,13	-0,13	-0,22	-0,12
безпека	0,02	0,16	0,23	0,27	0,33	0,19	0,24	-0,12	-0,09	-0,07